

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

**Buhârî'nin "Kâle Ba'du'n-Nâs" İfadesiyle Rey Ehline
İtirâz Ettiği Meselelerin Analizi**
(Yüksek Lisans Tezi)

Danışman:
Prof. Dr. Saffet KÖSE

Hazırlayan:
Sharifullah SHARİFİ
No: 118106041015

KONYA
2013

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı:	Sharifullah SHARİFİ		
	Numarası:	118106041015		
	Ana Bilim / Bilim Dalı:	Temel İslam Bilimleri/İslam Hukuku		
	Programı:	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora		
Tezin Adı:	Buhârî'nin "Kâle Ba'du'n-Nâs" İfadesiyle Rey Ehline İtirâz Ettiği Meselelerin Analizi			

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü
Tez Savunma Sınavı Tutanak Formu

I. Öğrenci Bilgileri:

Adı:	Sharifullah	Anabilim Dalı:	Temel İslam Bilimleri
Soyadı:	SHARİFİ	Bilim Dalı:	İslam Hukuku
Numarası:	118106041015	Sınav Durumu:	☒ I. Savunma Sınavı ☐ II. Savunma Sınavı
Danışmanı:	Prof. Dr. Saffet KÖSE	Programı:	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora

II. Sınav Bilgileri:

Tarihi	Saat	Süresi
06.09.2013	09:00	90 dk

III. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ:

☒	Savunulan Tezin Kabul Edilmesine,
☐	Savunulan Tezin Düzeltilmesine,
☐	Savunulan Tezin (*) Reddedilmesine,

Salt Çoğunluk Oy Çokluğu Oy Birliği ile karar verilmiştir

N.E.Ü. Lisansüstü Eğitim Öğretim Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan **Yüksek Lisans/ ~~Doktora~~ Tez Savunma Sınavı** gerçekleştirilmiş ve adayın durumu bu tutanakla tespit edilmiştir.

IV. Tez İzleme Komitesi Üyeleri:

Sıra No	Unvanı	Adı Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Saffet KÖSE	
2	Prof. Dr.	Orhan ÇEKER	
3	Yrad. Doç. Dr.	Murat ŞİMŞEK	

Not:

Bu belge, Tez Savunma Sınavı'ndan sonra üç gün içerisinde, Tez inceleme ve Değerlendirme Formu (Rapor) ile birlikte Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne gönderilmelidir. (*) Tezi Reddedilen öğrenci, Reddedilen tezin bir nüshasını gerekçeli kararlar birlikte Enstitüye teslim etmesi gerekmektedir.

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

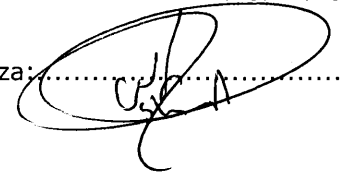
TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	10015440
Yazar Adı / Soyadı	SHARİFULLAH SHARİFİ
Uyruğu / T.C.Kimlik No	AFGANİSTAN / 99286190420
Telefon	5556131089
E-Posta	sharifullah1986@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Buhârî'nin ?Kâle Ba?du?n-Nâs? İfadesiyle Rey Ehline İtirâz Ettiği Meselelerin Analizi
Tezin Tercümesi	Buhari?s Objeceted İssues For Rational By ?Kâle Ba?du?n-Nâs? Expression.
Konu	Hukuk ; Din
Üniversite	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bölüm	
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Bilim Dalı	İslam Hukuku Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2013
Sayfa	90
Tez Danışmanları	PROF. DR. SAFFET KÖSE 13216721744
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	Buhârî, Ebû Hanîfe, rey ehli, kâle ba?du?n-nâs, el-Câmi?u?s-Sahîh.
Kısıtlama	Yok

Yukarıda başlığı yazılı olan tezinin, ilgilenenlerin incelemesine sunulmak üzere Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi tarafından arşivlenmesi, kağıt, mikroform veya elektronik formatta, internet dahil olmak üzere her türlü ortamda çoğaltılması, ödünç verilmesi, dağıtımı ve yayımı için, tezimle ilgili fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere hiçbir ücret (royalty) ve erteleme talep etmeksizin izin verdiğimi beyan ederim.

11.09.2013

İmza:.....

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
KISALTMALAR	VI
ÖZET	VII
ABSTRACT	VIII

GİRİŞ

ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, ÖNEMİ, SINIRLARI VE YÖNTEMİ	9
A. KONUSU	9
B. AMAÇ VE ÖNEMİ	9
C. SINIRLARI	10
D. YÖNTEMİ	11
II. KONUyla İLGİLİ KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	11
A. REF'U'L-İLTİBAS 'AN BA'Dİ'N-NÂS	12
B. KEŞFÜ'L-İLTİBAS 'AMMA EVREDEHÜ'L-İMAM EL-BUHÂRÎ 'ALA BA'Zİ'N-NÂS	14
C. BA'DU'N-NÂS Fİ DEF'İ'L-VESVÂS	14
D. ET-TEŞRİHU Lİ'N-NÂS Fİ ŞERH-İ KÂLE BA'DU'N-NÂS	15
E. İKÂZÜ'L-HAVAS Fİ MA KÂLE BA'DUN-NÂS	15
F. KONUya YER VEREN DİĞER ÇALIŞMALAR	16

BİRİNCİ BÖLÜM

İMAM BUHÂRÎ VE *EL-CÂMÎ'U'S-SAHÎH* ADLI ESERİ

I. İMAM BUHÂRÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ	19
A. İMAM BUHÂRÎ'NİN HAYATI	19
B. İMAM BUHÂRÎ'NİN İLMÎ KİŞİLİĞİ	20
II. İMAM BUHÂRÎ'NİN <i>EL-CÂMÎ'U'S-SAHÎH</i> ADLI ESERİ VE ÖNEMİ	22
A. <i>EL-CÂMÎ'U'S-SAHÎH</i> 'İN TELİF TARİHİ	22
B. <i>EL-CÂMÎ'U'S-SAHÎH</i> 'İN ÖNEMİ VE OLUŞUMUNDA DÖNEMİN İLMÎ GELENEĞİNİN ETKİSİ	22
C. İLMÎ TARTIŞMALARIN <i>EL-CÂMÎ'U'S-SAHÎH</i> 'TEKİ YANSIMALARI	24
III. BUHÂRÎ'NİN FIKİH İLMİNDEKİ YERİ	26

İKİNCİ BÖLÜM

KÂLE BA'DU'N-NÂS KAVRAMI, HEDEFİNDEKİ KİTLE

VE İLGİLİ MESELELER

I. KÂLE BA'DU'N-NÂS İFADESİNİN ANLAMI VE ETRAFINDAKİ TARTIŞMALAR....	29
A. KÂLE BA'DU'N-NÂS İFADESİNİN ANLAMI	29
B. KÂLE BA'DU'N-NÂS İFADESİNİN ETRAFINDAKİ TARTIŞMALAR	30
II. KÂLE BA'DU'N-NÂS İFADESİNİN HEDEFİNDEKİ KİTLE VE İTİRAZ EDİLEN MESELELERİN GENEL SEBEPLERİ	32
III. KÂLE BA'DU'N-NÂS İFADESİYLE İTİRÂZ EDİLEN MESELELER	33
A. RİKÂZ MESELESİ	33
B. HİBE YA DA ÂRİYET LAFIZLARI İLE İLGİLİ MESELELER	36
C. HAD CEZASI UYGULANAN KİMSENİN ŞÂHİTLİĞİ	38
D. ÖLÜM HASTASININ VARİSİNE İKRARDA BULUNMASI	42
E. DİLSİZİN MÜLAANESİ	45
F. NEBİZ (ŞİRA)	48
G. İKRÂH İLE İLGİLİ MESELELER	51
1. İkrâh İle Satış ve Bağış	51
2. İkrâh Halinde Tevriyeli Sözlerle Başvurulması	53
H. HİYEL KONULARI	55
1. Zekâta Hile	58
2. Nikâh Konusundaki Hileler	61
a. Şiğâr ve Muta' Nikâhı Konusundaki Hile	61
b. Nikâhta Yalancı Şâhitlik	64
3. Gasp Meselesinde Hile	69
4. Hibe Konusunda Yapılan Hile	71
5. Şuf'a Hakkını Düşürmede Yapılan Hile	73
İ. HÂKİM VE YÖNETİCİLER ARASINDAKİ YAZIŞMA DURUMU VE TERCÜMAN SAYISI	79
1. Hâkim ve Yöneticiler Arasındaki Yazışmaların Durumu	80
2. Tercüman Sayısı	83
SONUÇ	85
BİBLİYOGRAFYA	87

ÖNSÖZ

Âlemlerin rabbi olan yüce Allah'a hamd ve senalar, O'nun habibi ve resulü Hz. Muhammed'e (as) salât ve selam olsun.

Böyle önemli bir mesele üzerinde çalışmayı, lütfettiği için Rabbimize sonsuz şükürler olsun.

İmam Buhârî'nin (ö. 256/870) *el-Câmi'u's-Sahîh* adlı meşhur hadis kitabında kullandığı "*Kâle ba'du'n-nâs*" ifadesi âlimlerin dikkatini çekmiş ve bazı tartışmalara sebep olmuştur. Özellikle bu ifadenin küçük düşürücü yönünü dikkate alan bazı Hanefî âlimleri Buhârî'nin, İmam Ebû Hanîfe'yi hedef aldığı gerekçesiyle cevap mahiyetinde bazı çalışmalar yapmışlardır.

Gerçekten Buhârî bu ifadesi ile muhataplarına yönelik küçük düşürücü bir tutum mu sergilemiştir ve bununla hangi ilim erbabını kastetmiştir? Bu ciddi bir merak konusu olmuş ve tarihi süreç içinde pek çok âlim bu konuda ya müstakil eser yazmış ya da yeri geldiğinde bunun üzerinde görüşlerini dile getirmişlerdir. Bu sebeple bu konu bizim dikkatimizi çekti ve araştırılması yönünde bir irade olmuştur.

Çalışmamız, önsöz ve giriş kısmından sonra, iki bölümden oluşmuştur. Giriş kısmında çalışmanın amacı, konusu, önemi ve yazım aşamasında uygulanan yöntem hakkında kısa bilgi verilmiştir. Ayrıca istifade edilen kaynakların tanıtımı ve değerlendirmesi de yine giriş kısmında yapılmıştır.

Birinci bölümde, İmam Buhârî'nin ilmî ve fikrî hareketlerle olan münasebeti ve *el-Câmi'u's-Sahîh'in* oluşumunda bu hareketlerin etkisi üzerinde durulmuş, ikinci bölüm ise "*kâle ba'du'n-nâs*" kavramı, hedefindeki kitle ve ilgili meseleler kısmına ayrılmıştır. çalışma, sonuç kısmıyla sona ermiştir.

Bu çalışma hususunda beni cesaretlendiren, teşvik eden, yönlendiren, konu seçiminden bitimine kadar hiçbir zaman yardım ve desteğini esirgemeyen, sabır ve metanetle çalışmamı baştan sona okuyarak, bilgi hatası ve teknik aksaklıklarının giderilmesinde yardımcı olup, düzeltme zahmetinde bulunan saygıdeğer danışmanım Prof. Dr. Saffet KÖSE hocama teşekkür ederim.

Ayrıca bu konuda bana yardımcı olan, fikir ve görüşleriyle tezin zenginleşmesinde katkıda buluna çok değerli hocalarım Prof. Dr. Halit ÇALIŞ'a ve son düzeltmesini yapan Dr. Necmettin GÜNEY'e da teşekkür ediyorum.

Gayret bizden başarı Allah'tandır...

Sharifullah SHARİFİ
KONYA
15.06.2013

KISALTMALAR

as. Aleyhisselam

bkz. Bakınız

c. Cilt

çev. Çeviren

EÜİFED Erzurum Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

h. Hicrî

ra. Radiyallâhü anhü/anhâ/anhüm

s. Sayfa

S. Sayı

thk. Tahkik

ts. Tarihsiz

vd. Ve diğerleri

T.C.
NECETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı:	Sharifullah SHARİFİ		
	Numarası:	118106041015		
	Ana Bilim / Bilim Dalı:	s		
	Programı:	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora		
	Tez Danışmanı:	Prof. Dr. Saffet KÖSE		
Tezin Adı:	Buhârî'nin "Kâle Ba'du'n-Nâs" İfadesiyle Rey Ehline İtirâz Ettiği Meselelerin Analizi			

ÖZET

Büyük muhaddis, fakîh İmam Buhârî (ö 256/869) ve en önemli eseri olan *el-Câmi'u's-Sahîh* ile ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak onun fikhî yönünü ele alırken karşılaşılan problemlerden birisi onun ifadeleri arasında yer alan "*Kâle ba'du'n-nâs*" kavramının anlamı ve muhtevası ile ilgili tartışmalardır.

Yaptığımız araştırma neticesinde bu ifadenin, *el-Câmi'u's-Sahîh*'te toplam yirmi beş (25) yerde geçtiğini tespit etmiş bulunmaktayız. Bunlar konu dağılımına göre şu şekildedir: 1 defa Zekât, 2 Hibe, 1 Şehâdet, 1 Vesâyet, 1 Talak, 1 Eyman ve'n-Nezair, 2 İkrâh, 14 Hiyel, 2 Ahkâm'da zikredilmiştir.

Buhârî bu ifadesi ile muhataplarına yönelik küçük düşürücü bir tutum sergilememiş, dönemin üslubu gereği bu ifadeyi tercih etmiştir.

Eleştiri konusu olan meselelerin hedefinde, genelde Ebû Hanîfe ve onun mezhebini takibeden Hanefî âlimlerinin tercih edilen görüşleri olduğu göze çarpmaktadır.

Münakâşa konusu olan meselelerin genelinde, Buhârî ile rey ehli arasındaki ihtilaf, nassları anlama ve tevîl farklılığından doğmaktadır. Ayrıca bu çalışmada bahsi geçen meselelere yönelik itirazların sebeplerine ve Buhârî'nin, eserinde, neden bu tür tartışmalara yer verdiğine ve buna bağlı olarak, daha birçok konuyla ilgili bilgi verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Buhârî, Ebû Hanîfe, rey ehli, kâle ba'du'n-nâs, *el-Câmi'u's-Sahîh*.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı:	Sharifullah SHARİFİ		
	Numarası:	118106041015		
	Ana Bilim / Bilim Dalı:	Temel İslam Bilimleri/İslam Hukuku		
	Programı:	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora		
	Tez Danışmanı:	Prof. Dr. Saffet KÖSE		
Tezin Adı:	Buhari's Objeceted İssues For Rational By "Kâle Ba`du'n-Nâs" Expression.			

SUMMARY

There are a lot of studied about big muhaddeis and Faqih Imam Buhari (256) and his important book el – Cami`us – Sahih. But when deal his Fiqhi way one of the encountered problem is the meaning and content of `Kale ba`du`n- nas` at the end of our research we identified that it used in el – Cami`us- Sahih about 25 place and it is distribution is according to their topic is like this: 1 time in alms, 1 time in witness, 1 time in tutelage, 1 time in divorce, 1 time in Eyman ve`n –Nezair. 2 times in ikrah, 14 times in hiyel and 2 times I Ahkam. Buhari didn't use this expression to affront his interlocutors; but choiced it according and needing of that term. As we looked the goal of censures is Ebu Hanife and the scholars who followed his sect`s ideas. The disputation between Buhari and rey ehli is sourcing from difference meaning and understanding of nasses. In this research there are information about the reason of expostulation about that issues, being this kind of discussions and a lot of other issues.

Key Words: Bahari, Ebu Hanife. Rey ehli, Kale badun nas, el-cami`us- sahih

GİRİŞ

ARAŞTIRMA İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, ÖNEMİ, SINIRLARI VE YÖNTEMİ

A. KONUSU

Büyük muhaddis, fakîh İmam Buhârî (ö 256/869) ve en önemli eseri olan *el-Câmi'u's-Sahîh* ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Ancak İmam Buhârî'nin fikhî yönünü ele alırken karşılaşılan meselelerden birisi onun ifadeleri arasında yer alan “Kâle ba'du'n-nâs” ifadesinin anlamı ve muhtevası ile ilgili tartışmalardır.

Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh* adlı eserinde yer alan ve Buhârî ile rey ehli arasında münakaşa konusu olan bu meseleler başlıca şunlardan ibarettir: “Rikâz, hibe ve âriyet, had cezası uygulanan kimsenin şâhitliği, ölüm hastasının vârisine ikrarda bulunması, dilsizin mülâ'anesi, nebiz, ikrâh ile ilgili meseleler, hâkim ve yöneticilerin yazışması ve hiyel ile ilgili diğer meselelerdir.

B. AMAÇ VE ÖNEMİ

Muhakkak ki her çalışma bünyesinde bir amaç taşımakta ve çalışmayla ilgili hedeflenen bu amaç ise, aynı zamanda onun önemini göstermektedir. Bu çalışmayla, Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh* adlı eserinde yer verdiği “Kâle ba'du'n-nâs” ifadesinin anlamı, etrafındaki tartışmalar, söz konusu bu tartışmaların sebebini ve konuyla ilgili meseleleri tespit etmeye çalışacağız. Ayrıca, tartışma konusu olan meseleler üzerinde diğer mezhep imamlarının görüşlerine -kısmen de olsa- delilleriyle yer vererek, yapılan itirâzların ne kadar doğru olduğu üzerinde de kısaca duracağız. Bununla birlikte Buhârî'nin, itirâz ettiği mesele sahibinin ismini açıktan zikretmek yerine, neden bu ifadeyi tercih ettiği konusunda da bir fikir edinmiş olacağız.

Uzun yıllardır tartışılan bu meseleler, konunun önemini ortaya koymaktadır. Özellikle “Kâle ba'du'n-nâs” kavramının küçük düşürücü yönünü dikkate alan âlimlerin bu konu üzerinde fikir beyan etmeleri de ayrı bir önem arz etmektedir.

Konuyla ilgili yapılan diğer çalışmalara baktığımızda ise bir bütünlük söz konusu değildir. Dolayısıyla biz meseleyi bir bütün olarak ele almaya ve bu

meseleleri aktardıktan sonra, itirâz konusu olan görüşlerin kime ait olduğunu güvenilir kaynaklardan tespit edip değerlendirmeye çalıştık.

C. SINIRLARI

Bu çalışma Buhârî'nin *el-Cami'u's-Sahîh* adlı eserinde geçen “ قال بعض الناس ” kâle ba'du'n-nâs ifadesiyle sınırlı olup, Buhârî'nin diğer itirâzlarını konu dışı bırakmaktadır. Yaptığımız araştırma sonucunda bu ifadenin Buhârî'de toplam 25 yerde geçtiğini söyleyebiliriz. Bunun dışında *el-Câmi'u's-Sahîh*'te geçen وَقَالَ بَعْضُهُمْ (Bazıları da şöyle demiştir...), وقال اهل الحجاز (Hicâz ehli şöyle demiştir...), وقال بعض اهل العراق (Bazı Irak ehli şöyle demiştir...), وقال آخرون منهم (Kimileri de şöyle demiştir...) gibi pek çok başka itirâzlar da bulmak mümkündür¹. Bu ve benzeri itirâzlar, konumuza dâhil değildir.

Buhârî'nin *el-Cami'u's-Sahîh* adlı eserinde geçen kâle ba'du'n-nâs ifadesin geçtiği yerlerin konulara göre dağılımı ise şu şekildedir:

- Buhârî, “Zekât”, 66, **bir** defa. (Rikâz Meselesi)
- Buhârî, “Hibe”, 36, **bir** defa; 37, **bir** defa. (Hibe ya da âriyet lafızları ile ilgili meseleler)
- Buhârî, “Şehâdât”, 8, **bir** defa. (Had cezası uygulanan kimsenin şâhitliği meselesi)
- Buhârî, “Vesâyâ”, 8, **bir** defa. (Ölüm hastasının vârisine ikrarda bulunması)
- Buhârî, “Talak”, 25, **bir** defa. (Dilsizin mulâ'anesi)
- Buhârî, “Eymân ve'n-Nüzûr”, 21, **bir** defa. (Nebîz)
- Buhârî, “İkrah”, 4, **bir** defa; 7, **bir** defa. (İkrâh ile ilgili meseleler)
- Buhârî, “Hiyel”, 3, **üç** defa. (Zekâtta hile konusunda. Bu hadisler aynı zamanda “zekât” bölümünde de geçmektedir.)
- Buhârî, “Hiyel”, 4, **iki** defa. (Nikâh konusunda yapılan hileler.)
- Buhârî, “Hiyel”, 11, **üç** defa. (Nikâhta yalancı şâhitlik)
- Buhârî, “Hiyel”, 9, **bir** defa. (Gasp meselesinde hile)
- Buhârî, “Hiyel”, 14, **dört** defa. (Hibe ve şuf'ada yapılan hile ile ilgili)
- Buhârî, “Hiyel”, 15, **bir** defa. (şuf'ada yapılan hileler ile ilgili konularda)

¹ Örnek olarak bkz: Buhârî, “Hiyel”, 4; Buhârî, “Ahkâm”, 21...

- Buhârî, “Ahkâm”, 15, **bir** defa; 40, **bir** defa. (Hâkim ve yöneticilerin yazışması)

Yaptığımız araştırmada görüyoruz ki Buhârî'nin itirâzları bu kadarla sınırlı değildir. Ele aldığımız konuların yeterince problemi çözümlenmeye imkân vereceğini düşündüğümüz için, konumuzu sadece yukarıda zikredilen meselelerle sınırlı tutmayı tercih ettik. Dolayısıyla bu çalışma Buhârî (ö.256/870), Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve diğer âlimler arasında geçen, usûl, itikâd... gibi konulardaki diğer münâkaşaları ele almamaktadır.

D. YÖNTEMİ

Çalışmamızda takip edilen metot ve konu sıralaması, Ebû't-Tayyib Şemsulhak el-Azîmâbâdî'nin (ö. 1911) kaleme aldığı, *Ref'û'l-iltibâs 'an ba'di'n-nâs* adlı esere göre olmuştur. Meseleler ele alınırken önce, konuyla ilgili genel bir bilgi verilmiş, ardında da o konuyla alakalı Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh* adlı eserinde yer alan rivâyetler aktarılmış, delilleri zikredilmiştir. Meselenin önemine binaen zaman zaman hadis ile ilgili şârihlerin yorumuna; sonra da konuyla ilgili mezhep imamlarının görüş ve delillerine yer verilmiş ve Buhârî'nin “bazı insanlar dedi ki...” diye itirâz ettiği görüşlerin kime âit olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Her iki tarafın delilleri göz önünde bulundurularak yapılan kısa değerlendirme neticesinde bir sonraki konuya geçilmiştir.

Son olarak belirtmek isteriz ki hadislerin tercümesi konusunda –zaman zaman diğer tercümleri kullandıysak da- genelde İbn Hacer'in (ö. 852/1448) *Fethû'l-Barî'si* tercih edilmiştir. Meselenin fikhî boyutu konusunda Serhasî'nin (ö. 483/1090) *el-Mebsût*'unun da tercümesinden istifade edilmiştir.

Teknik konularda ise Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi esas alınmıştır. Noktalama işaretleri, dipnot ve bibliyografya buna göre düzenlenmiştir.

II. KONUYLA İLGİLİ KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Buhârî'nin “Kâle ba'du'n-nâs” ifadesiyle itirâz ettiği meselelerin çoğunun Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) âit olduğunu düşünen bir grup Hintli Hanefî âlim, çeşitli eserler kaleme almışlardır. Bu âlimlerin bir kısmı Ebû Hanîfe'ye yöneltilen itirâzların isabetli olmadığını düşünerek, Buhârî'ye cevap niteliğinde eserler ele

alırken, kimi âlimler de Buhârî'nin bu konuda yaptığı itirazlar konusunda haklı olduğunu düşünerek; hem Buhârî'yi savunma ve hem O'na karşı yazılan risalelere reddiye olarak bazı eserler yazmışlardır. Şimdi söz konusu bu eserlerin bir kısmını ve ayrıca eserinde bu konuya yer veren diğer çalışmaların da değerlendirmesiyle konuya başlayacağız.

A. REF'Û'L-İLTİBÂS 'AN BA'Dİ'N-NÂS

Araştırma konusu ile alakalı kitaplardan biri "*Ref'û'l-iltibâs 'an ba'di'n-nâs* (رفع الالتيباس عن بعض الناس)" adlı eserdir. Söz konusu eserin yazarı, Diyanet İslam Ansiklopedisinde, "Mevlânâ Muhammed Nezîr Hüseyin ed-Dihlevî (ö. 1902)"^{*} olarak verilmektedir². Ancak bizim tespitlerimize göre bu eser bahsi geçen âlime değil Ebû't-Tayyib Şemsulhak el-Azîmâbâdî'ye âit olmalıdır. Bu kuvvetle muhtemeldir. Zira, *DîA*'nın "Nezîr Muhammed Hüseyin" maddesine baktığımızda, böyle bir eserin ona âit olduğu konusunda herhangi bir bilgi verilmemektedir³. Bunun yanısıra söz konusu eserin ulaştığımız nusahanın üzerinde el-Azîmâbâdî'nin ismi de açıkça yazılmaktadır. Ayrıca Ebû Gudde, "kendi notlarının ekleyerek naklettiği" *Keşfü'l-İltibâs*'ın önsözünde bu kitabın âlimler arasında, el-Azîmâbâdî'ye âit olduğu şeklinde şöhret bulduğunu kaydetmektedir⁴.

Buradaki karışıklık, Mevlânâ Muhammed Nezîr Hüseyin ed-Dihlevî'nin (ö. 1902) el-Azîmâbâdî'nin hocası olarak bilinmesinden kaynaklanmış olması muhtemeldir. Nitekim kaynaklarda el-Azîmâbâdî'nin (ö. 1911), Nezîr Hüseyin ed-Dihlevî'den ders gördüğü, hadis ve tefsir icazetini de ondan aldığı şeklinde bilgiler yer almaktadır⁵. Dolayısıyla Sâlim Öğüt'ün ele aldığı "Buhârî" maddesinin, verdiği bilgide hata olduğunu düşünüyoruz.

Kitabın yazarı Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsulhak b. eş-Şeyh Emîr Ali b. eş-Şeyh Maksud Ali b. eş-Şeyh Gulâm Haydar el-Siddîkî el-Diyânevî olarak geçen el-

* Mevlânâ Muhammed Nezîr Hüseyin ed-Dihlevî (1805-1902) yıllarında Hindistan'da yaşamış hadis âlimi ve Ehl-i hadis hareketinin lideridir. Bu konuda geniş bilgi için bkz: Özşenel, "Nezîr Hüseyin", *DîA*, XXXIII, 73-74.

² Öğüt, "Buhârî", *DîA*, VI, 368-376.

³ Özşenel, "Nezîr Hüseyin", *DîA*, XXXIII, 73-74.

⁴ Guneymî, *Keşfü'l-iltibâs 'amma evredühü'l- İmam el-Buhârî 'ala ba'di'n-nas*, 14.

⁵ el-Azîmâbâdî, *Ref'û'l-iltibâs 'an ba'zi'n-nâs*, 11.

Azîmâbâdî, 1273/1857 yılında Azimâbâd'ın* Ramne mahallesinde doğmuş, 1329/1911 yılında orada vefat etmiştir.

İlkokuluna kendi köyünde başlayan el-Azîmâbâdî, dönemin önde gelen pek çok âliminden ders almıştır. Hocalarının arasında Mevlânâ Muhammed Nezîr Hüseyin ed-Dihlevî (ö. 1902) de bulunmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi hadis ve tefsir ilmindeki icâzetini de ed-Dihlevî'den almıştır. el-Azîmâbâdî'nin (ö. 1911) Arapça, Farsça ve Urduca dillerinde pek çok eseri bulunmaktadır⁶.

Pek çok önemli fıkıh ve hadis meselelerini ihtiva eden bu eser, hadis ehlini savunup, rey ehline cevap vermek amacıyla kaleme alınmıştır. Bu eser önsöz niteliği taşıyan kısa bir girişten sonra hemen konuya geçmektedir. el-Azîmâbâdî, söz konusu eserinde, meseleleri on sekiz başlık altında ele almıştır. Kendisinin de katılmadığı ve ileriki sayfalarda tanıtacağımız "*Ba'du'n-nâs fi def'i'l-vesvâs*" adlı eserden alıntı olduğunu düşündüğümüz görüşleri ise -yukarıda da söylediğimiz gibi- "القول المردود" (kabul edilmeyen ya da reddedilen söz) diye vermiş, daha sonra da "اقول بفضل الله المعبود" (Allah'ın izniyle deriz ki...) diye kendi görüş ve delillerini sıralamıştır.

Bu eserin tam olarak nerede ne zaman yazıldığına dair kesin bir şey söylemek mümkün değilse de, Mukteda Hasan el-Ezheri'nin verdiği bilgiye bakarak bunu tahmin etmek zor değildir. Şöyle ki bu eser ilk defa hicri 1311 yılında Delhi'de** basılmış, ikinci baskısı da yine hicri 1385 yılında Mültan'da*** olmuştur. Üçüncü baskısı (bizim ulaştığımız nüsha) ise 1395/1975 yılında Mukteda Hasan el-Ezheri tarafından tahkik ve tahriri yapılarak Kâhire'de basılmıştır⁷.

* Azimâbâd, Hindistan'ın önemli şehirlerinden biri olup, Hint Okyanusu'nun güney kısmında yer almaktadır. Bihar eyaletinin başkenti ve en kalabalık şehridir. 2011 yılı nüfus sayımına göre Azimâbâd, nüfus itibarıyla Hindistan'ın 14. büyük şehri olarak bilinmektedir. Bu şehrin ismi daha sonra Patna olarak değiştirilmiştir. Bugün ise Patna veya Petne olarak bilinmektedir. Bu bilgi, 26.08.2012 tarihinde <http://fa.wikipedia.org/wiki/بیتنا> dan alınmıştır.

⁶ Geniş bilgi için bkz: el-Azîmâbâdî, *Ref'û'l-iltibâs 'an ba'di'n-nâs*, 10-16.

** Delhi: Hindistan'ın başkentidir. Bölgede bu şehrin ismi "Dehli دهلی" olarak bilinir. Ancak *DÎA*'da Delhi şeklinde olduğu için, biz bu kullanımı tercih ettik. Bkz: Nizâmî, "Delhi", *DÎA*, IX, 126.

*** Mültan: Bugünkü Pâkistan topraklarında bulunan bir şehrin ismidir.

⁷ el-Azîmâbâdî, *Ref'û'l-iltibâs 'an ba'di'n-nâs*, 8-9.

B. KEŞFÜ'L-İLTİBÂS 'AMMA EVREDEHÜ'L-İMAM EL-BUHÂRÎ 'ALA BA'DÎ'N-NÂS

Konuyla ilgili diğere bir kaynağımız da Keşfü'l-iltibâs 'amma evredehü'l-İmam el-Buhârî 'ala ba'dî'n-nas " كشف الالتيباس عما اورده الامام البخارى على بعض الناس " adlı çalışmadır. Yaklaşık 45 sayfadan oluşan bu küçük risalenin müellifi Abdulgani el-Guneymî (ö. 1298/1877)'dir. Meseleler kısa bir girişten sonra toplam 25 başlık altında ele alınmıştır.

Bu eserin yazılış amacını müellif, "Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh* adlı eserinde yer alan 'Kâle Ba'du'n-nâs' ifadesi üzerindeki tartışmayı açıklamak ve bu konudaki şüpheleri ortadan kaldırmak" olarak ifade etmektedir. Ayrıca bu ifadeyle sadece İmam Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) kastedilmediğini söyleyenlere karşı bir cevap niteliği taşıdığını da bildirmektedir.

Konuların anlatım tarzına bakılırsa yazarın amaçladığı sonuç, Buhârî'nin de diğere mezhep imamları gibi bir müctehid olduğu, ancak O'nu takib eden bir kitle olmadığı için ölümüyle mezhebinin de sona erdiği ve dolayısıyla bir müctehidin başka bir müctehidi taklid edemeyeceği için, onun görüşünün de bir içtihad olarak algılanması gerektiğidir⁸.

Bu risale Abdulfettâh Ebû Gudde'nin eklediği notlarıyla 1993'te Halepte basılmıştır.

C. BA'DU'N-NÂS Fİ DEF'İ'L-VESVÂS

İmam Ebû Hanîfe'yi (150/767) savunma ve dolayısıyla Buhârî'nin (ö. 256/870) yaptığı itirâzların isabetli olmadığını ispatlamak için yazılan eserlerden bir diğere de "*Ba'du'n-nâs fi def'i'l-vesvâs* " بعض الناس فى دفع الوسواس " adlı eserdir. Ahmed Ali Sahârenfori'nin* kaleme aldığı bu esere ulaşma imkânımız olmadı, ancak el-Azîmâbâdî, eserinin hemen giriş kısmında böyle bir eserin yazıldığından haberdar olduğunu, dolayısıyla buna cevap niteliği taşıyan "*Refû'l-iltibâs 'an ba'dî'n-nâs*" adlı eserin kaleme aldığını belirtmektedir⁹.

⁸ Guneymî, s. *Keşfü'l-iltibâs 'amma evredehü'l- İmam el-Buhârî 'ala ba'dî'n-nas*, 59-62.

* *Ba'du'n-nâs fi def'i'l-vesvâs* adlı eserin, Ahmed Ali Sahârenfori'ye âit olduğunu, "*Refû'l-iltibas 'an ba'zi'n-nas*" adlı eserin -bizim ulaştığımız nüshanın- tahkikini yapan, Muktedâ Hasan el-Ezherî, kendi önsözünde belirtmektedir. Bkz: el-Azîmâbâdî, *Refû'l-iltibâs 'an ba'dî'n-nâs*, 8.

⁹ el-Azîmâbâdî, s. *Refû'l-iltibâs 'an ba'dî'n-nâs*, 17.

Keşfü'l-İltibâs'ın tahkikini yapan Ebû Gudde, önsözünde bu kitabın yazarının bilinmediği ve bir grup Hintli âlim tarafından yazıldığı, daha sonra Sahârenfori tarafından haşiyeye eklenerek neşredildiğini kaydetmektedir¹⁰. Bu eser hicri 1308 yılında Kanpur'da basılmıştır.

el-Azîmâbâdî, söz konusu eserinde, kendisinin de katılmadığı görüşleri "القول" "اقول بفضل الله المعبود" "اقول بفضله المردود" (kabul edilmeyen söz) diye kaydetmektedir. Sonra da " (Allah'ın izniyle deriz ki...) diyerek kendi görüş ve delillerini sıralamaktadır. Buradaki, "kabul edilmeyen söz" başlığı altında verilen bilgilerin "*Ba'du'n-nâs fi def'i'l-vesvâs*" adlı kitaptan alıntı olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla eserin kendisine ulaşamadıysak da, muhtevasına ulaşmış olduğumuzu söyleyebiliriz.

D. ET-TEŞRÎHU Lİ'N-NÂS Fİ ŞERH-İ KÂLE BA'DU'N-NÂS

Konuyla alakalı bir diğer çalışma da Ebû 'Atik Gulam Resûl tarafından Urduca olarak kaleme alınan, *et-Teşrîhu li'n-nâs fi şerh-i kâle ba'du'n-nâs* "التشريح للناس في شرح" "قال بعض الناس" adlı risaledir. Soru-cevap usûlüne göre kaleme alınan bu risale, yazarı tarafından belirtildiği gibi, her düzeydeki bir öğrencinin bu meseleyi daha iyi anlaması için yazılmıştır¹¹.

Bu eser üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm çok özet şekilde İmam Buhârî'nin (ö. 256/870) hayatı, ikinci bölümde "Kâle ba'du'n-nâs" meselesi, üçüncü bölümde ise yine özet bir biçimde İmam Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) hayatı ele alınmaktadır. Meseleler ele alınırken -ulaştığımız diğer çalışmalardan farklı olarak- soru cevap şeklinde işlenmiştir. Ancak yazar, meselelerin analizini yapmamış, sadece rivayetleri aktarmakla yetinmiştir.

Kitabın yazarı hakkında ise pek bir bilgi olmamakla beraber, Karaçi kentinde bulunan Fârûkiye Üniversitesinin rektörü olduğu ifade edilmektedir. Kitabın yayım tarihi de bilinmemektedir.

E. İKÂZÜ'L-HAVÂS, FİMA KÂLE BA'DU'N-NÂS

Konuyla alakalı yazılan bir diğer eser de *İkâzü'l-havâs, fima kâle ba'du'n-nâs* (ايقاظ الحواس فيما قال بعض الناس) adlı çalışmadır. Bu esere ulaşma imkanımız olmadı ancak ulaştığımız kaynaklarda konuyla ilgili böyle bir eserden bahsedilmektedir.

¹⁰ Guneymî, *Keşfü'l-iltibâs 'amma evredehü'l- İmam el-Buhârî 'ala ba'di'n-nas*, 13.

¹¹ Ebû 'Atik, *et-Teşrîhu li'n-nâs fi Şerh-i Kâle Ba'du'n-Nâs*, 1.

Bu eserin yazarı hakkında herhangi bir bilgi verilmezken, eserin muhtevası ve meselelerin açıklayış biçimi dikkate alınarak, yazarın Hanefî Mezhebine mensup olduğu söylenmektedir. Bu eser, 148 sayfa olarak hicri 1321 yılında Lahor'da basıldığı yönünde bilgi verilmektedir¹².

F. KONUYA YER VEREN DİĞER ÇALIŞMALAR

Konuya eserinde yer verenler ile Türkçe olarak kaleme alınan çalışmaların bir kısmı şunlardır:

1. Kâle ba'du'n-nâs ifadesiyle ilgili meselelerin yer aldığı çalışmalardan biri, Şafii mezhebine mensup olan Dr. Abdulmecid Mahmud Abdulmecid'in kaleme aldığı, "**el-İtticâhâtü'l-fıkhiyye 'inde ashâbi'l-hadis fi'l-karnis-sâlis el-hicri**" (الاتجاهات الفقيهية عند اصحاب الحديث فى القرن الثالث الهجرى) 'dir. Yazar eserinin beşinci bâbında "Rey ehli ile ehl-i hadis arasındaki ihtilafli meseleler" başlığı altında uzunca bu konu üzerinde durmuştur¹³. Bu eser 1979 yılında Kâhire 'de basılmıştır.

Abdulmecid bu eserinde, Buhârî ile rey ehlinin çatıştığı yerlerin sadece bu - daha sonra üzerinde duracağımız yirmi beş- meseleden ibaret olmadığını, bunun yanı sıra diğer bir takım meselelerde de Buhârî'nin rey ehline katılmadığını kaydetmektedir. Buhârî'nin "Bazı insanlar dedi ki..." demeksizin, rey ehline katılmadığı meselelerden bir kaçı şunlardır:

- İmamın ardından fâtiha okuma meselesi...
- Cuma namazının kılınabilmesi için şehrin şart koşulması meselesi...
- Nikâhtan önce talak meselesi...
- Mükrehin talakı meselesi... vs¹⁴.

2. Konuyla alakalı yapılan Türkçe çalışmalar kısmında, Hilmi Merttürkmen'in, 1976 yılında, Atatürk Üniversitesinde, hazırladığı "**Buhârî'nin Ebû Hanîfe'ye İtirâzları***" adlı doktora tezi mevcuttur. Bu çalışmada yazar, itirâz konusu olan meseleleri değil de, "Toplumun Ebû Hanîfe'ye etkisi, hocalarının Ebû Hanîfe'ye etkisi..." gibi meselelere ağırlık vermiştir. Ayrıca bu çalışmada *el-Câmi'u-Sahîh*'te kâle ba'du'n-nas şeklinde geçen yerlerin topluca ele alındığı müstakil bir başlığa

¹² Guneymî, *Keşfü'l-İltibâ 'amma evredehü'l- İmam el-Buhârî 'ala ba'di'n-nas*, 14.

¹³ Abdulmecid, *el-İtticâhâtü'l-Fıkhiyye 'inde Ashâbi'l-Hadis Fi'l-Karnis-sâlis el-hicri*, 577-662.

¹⁴ Daha geniş bilgi için bkz: Abdulmecid, *el-İtticâhâtü'l-Fıkhiyye 'inde Ashâbi'l-Hadis Fi'l-Karnis-sâlis el-hicri*, 577-579.

* Bu tezin orijinali İSAM Kütüphanesi, tezler bölümünde (297,3/MER. B) mevcuttur.

rastlamıyoruz. Daha çok rey ve hadis ekollerinin nasslar karşısındaki tutumlarını belirlemeyi amaçlamış, itirâzların yerinde olup-olmadığını incelemekten ziyade, onların sebepleri üzerinde yoğunlaşmıştır¹⁵.

3. Buhârî'nin rey ehline yönelik yaptığı eleştirilerin büyük bir kısmı hiyel bölümüyle ilgilidir. Hiyel'le ilgili yapılan en kapsamlı çalışma, Saffet Köse'nin doktora tezi olarak hazırladığı **İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile** (Hile-i Şer'iyye) adlı eseri mevcuttur. Konumuzla alakalı bilgileri üçüncü bölümde, İslam Hukuk doktrininde hiyel tartışması başlığı altında ele alınmıştır.

Bu eser 1996 yılında İstanbul'da basılmıştır.

4. Konuyla alakalı yapılan bir diğer Türkçe çalışma da, Mehmet EREN'in kaleme aldığı, "**Buhârî'nin Sahîhinde Rey Ehline İtiraz Ettiği Bazı Meseleler**" adlı makalesidir. Bu makale konu sıralaması itibarıyla Guneymî'nin eserine benzemektedir. Şöyle ki yazar bu makalesinde, rey ehli ile Buhârî arasında münakâşa konusu olan meseleleri sırasıyla vermekte, ancak itirâz konusu olan fikhî görüşlerin kaynakları üzerinde fazla durmamaktadır. Bu makale 2003 yılında Dini Araştırmalar Dergisinde yayımlanmıştır¹⁶.

Şimdi kaleme alınan bu eser ve makaleler ile ilgili kısa bir değerlendirme yapmak gerekirse, öncelikle bu araştırmaların hepsi bir emeğin sonucudur. Bu yönüyle dikkate alınması ve takdir edilmesi gerekiyor. Ancak, bu çalışmaların hiçbirisi konuyu gerektiği şekilde ele almamıştır. Biz yaşadığımız dönemin bize sunduğu kaynak zenginliğinden ve kaynaklara ulaşabilme imkânından da yararlanarak, Buhârî'nin yer verdiği konuları asli kaynakalarına inip, objektif olarak irdeleme yoluna gittik.

Tartışma konusu olan görüşlerin fikhî boyutunu tespit ederken, -zaman zaman diğer kaynaklara müracaat etmekle birlikte- genelde Serahsî'nin (ö. 483/1090) *el-Mebsût'u*, el-Merğınânî'nin (ö. 593/) *Hidâyesi*, Kâsânî'nin (ö. 587/1191) *Bedâ'i'u's-sanâ'ii*, Kudûrî'nin (ö. 428/1036) *Muhtasar'ı* ve Şafiî'nin (ö. 204/819) *el-Ümmü* ile yetindik. Hadis açıklamaları için ise İbn Battâl (ö. 449/1057) ve Kirmânî'nin (ö.782/1384) *Buhârî Şerhleri*, *Fethû'l-Bârî*, *Umdetü'l-kârî* ve *Tecrîdü's-Sarîh* gibi kitapları tercih ettik. Konumuzla ilgili genel bir kanaat vereceğini düşündüğümüz için bu eserleri tercih etmiş bulunmaktayız.

¹⁵ Bkz: Merttürkmen, *Buhârî'nin Ebû Hanîfe'ye İtirâzları*, 3.

¹⁶ Eren, "Buhârî'nin Rey Ehline İtiraz Ettiği Bazı Meseleler", 139-163.

Konuyla alakalı yazılan materyallerin bir kısmının tanıtım ve değerlendirmesinden sonra, Şimdi birinci bölüme geçiyoruz.

BİRİNCİ BÖLÜM

İMAM BUHÂRÎ VE *EL-CÂMÎ'U'S-SAHÎH* ADLI ESERİ

Buhârî'nin Sahîh'inde geçen "Kâle ba'du'n-nâs" (bazı insanlar dedi ki...) ifadesi üzerindeki tartışmaların temelinde, kanaatimizce o dönemdeki ilmî ve fikrî hareketler ve tartışmalar yatmaktadır. Bu sebeple ana konumuza geçmeden önce Buhârî'nin hayatı, ilmî kişiliği, *el-Câmi'u's-Sahîh*'in oluşumu dönemindeki ilmî ve fikrî tartışmalara ve söz konusu bu tartışmaların *el-Câmi'u's-Sahîh*'teki yansımaları üzerinde kısaca durulacaktır. Hemen belirtmemizde yarar var ki buradaki amacımız Buhârî'nin hayatını baştan sona yazmak değildir. Konumuza giriş olacak ve ele alacağımız meselelere zemin teşkil edecek tarzdaki bilgilere yer vereceğiz.

I. İMAM BUHÂRÎ'NİN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

Herhangi bir düşünceyi yahut bir ilim ve fikir adamını; yetiştiği çevre, sosyal ve kültürel ortamdan ayrı olarak düşünmek ve değerlendirmek pek sağlıklı olmayacaktır. Her insan gibi Buhârî de, yaşadığı dönem ve coğrafyanın ürünüdür. Bu açıdan Buhârî'nin hayatına kısa da olsa yer vereceğiz.

A. İMAM BUHÂRÎ'NİN HAYATI

Kaynaklarda tam adı "Ebû Abdillah Muhammed b. Ebi'l-Hasan İsmâ'îl b. İbrahim b. El-Muğîre b. El-Ahnef Berdizbe* el-Cu'fi" olarak geçen el-Buhârî, 194/810 yılında Buhârâ'da doğmuş ve orada yetişmiştir. Ömrünün çoğunu ilim yolculuğuyla geçirmiş ve 256/870 yılında yine bu topraklarda hayata veda etmiştir¹⁷.

Tarih sayfalarını çevirdiğimizde Buhârâ'nın kuruluşundan itibaren dini ve entelektüel bir merkez olduğunu, çeşitli fikir, düşünce ve inançların hem gelişme hem de çatışma alanı haline geldiğini görüyoruz. Buhârâ halkının ilim ve irfana düşkün, istikâmet sahibi ve bir o kadar da askerlik yönlerinin kuvvetli olduğu bazı kaynaklarda zikredilmektedir¹⁸.

Buhârâ, Müslümânlar tarafından fethedilince de bu özelliğini korumuş ve birçok câmi orada inşa edilmiştir. Bu câmiler aynı zamanda okul fonksiyonu da

* Çiftçi manasına gelen Berdizbe, Buhârî'nin dedesi olup, Fars asıllı bir mecusi olduğu söylenir. Bkz: Zehebî, *Siyeru A'lâmî'n-Nübelâ*, XII, 391.

¹⁷ Ögüt, "Buhârî", *DİA*, VI, 368-376; Hatib, *Tarihu Bağdad ve Medineti's-Selâm*, II, 34.

¹⁸ Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsim fi Ma'rifeti'l-Ekâlim*, 214.

görmüştür. Buhârâ, bu sebeple de İslamî ilimlerin merkezi olmuştu. Yani kısaca ifade etmek gerekirse Buhârâ, siyasi hareketliliğin yanı sıra ilmî ve fikrî hareketlerin de merkezi mahiyetinde idi. İmam Buhârî'yi yetiştiren de böyle bir çevre olmuştur.

B. İMAM BUHÂRÎ'NİN İLMÎ KİŞİLİĞİ

İlköğrenimini kendi köyünde almış olan Buhârî (ö. 256/870) , 16 yaşına geldiğinde, Horasan'da yaygın olan ilmî anlayış çerçevesinde Abdullah b. el-Mübarek (ö. 181/797), Veki' b. Cerrah (ö. 197/812) ve diğer ehl-i rey mensuplarının görüşlerini ve içtihatlarını ezberleyerek, hocalarından rey fikhını öğrenmiştir¹⁹.

Buhârî, kendi yöresinde aldığı bu temel eğitimden sonra, bir hac yolculuğuna çıkmıştır. Bu aynı zamanda bir ilim yolculuğu (الرحلة فى طلب العلم) mahiyetindedir. Buhârî söz konusu bu yolculuğunda, güzergâhında bulunan, pek çok âlim ve ilim merkezi ile tanışma fırsatı bulmuştur ki bu fırsat Buhârî'nin ilmî ve fikrî yönünün gelişmesine önemli katkı sağlamıştır. Belh, Merv, Nişapur, Rey, Kûfe ve Bağdat üzerinden Mekke'ye ulaşmış, annesi ve kardeşi geri dönerken O Mekke'de kalmış ve hadis dersleri almıştır. İmam Buhârî Mekke başta olmak üzere, Medine, Basra, Kûfe, Şam, Mısır, Merv, Belh, Nişapor, Rey, Semerkant... gibi pek çok coğrafyada ilim tahsil etmiş, en son Horasan'a dönmüştür²⁰.

İmam Buhârî'nin (256/870) ilmî kişiliğinin gelişmesinde en önemli coğrafya Irak bölgesi olmuştur. Mesela Basra şehri, Buhârî'nin diğer âlimlerle görüştüğü ve eserlerinin telif etmeye başladığı yer olarak bilinir. Ayrıca hocalarının büyük bir kesiminin de bu coğrafyadan olduğu göz önünde bulundurulursa, Irak bölgesinin, - özellikle Bağdat'ın- Buhârî'nin ilmî gelişimine önemli bir yer edindiği görülecektir. Bu dönemde Buhârî, en çok Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) yanında kalmış ve ondan hadis almıştır²¹. Bu sebeple olsa gerek ki Buhârî'nin fikriyatına Ahmed b. Hanbel ve Bağdat'ın önemli bir yeri ve etkisi olduğu görülür.

İmam Buhârî'nin yaşamış olduğu dönemlerde (194-256/810-870), İslamî ilimler neredeyse teşekkülünü tamamlamış, fikhî ve itikadi mezhepler belli bir

¹⁹ Ögüt, "Buhârî", *DİA*, c. VI, s. 368; Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 296.

²⁰ Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 297.

²¹ Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 302.

çerçeveye oturmuştu. Buhârî'den önce yaşamış olan, İmam Ebû Hanîfe (ö. 150/767), İmam Mâlik (ö. 179/795), İmam Şâf'î (ö. 204/819) gibi fıkıh önderlerinin görüşleri etrafında belli bir grup toplanmıştı. Yukarıda da söylediğimiz gibi, İmam Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ise Buhârî'nin çağdaşı ve onun fikirleri üzerine etkisi olan âlimlerdendir. Öte yandan Buhârî'nin doğup büyüdüğü coğrafya ise siyasi, ilmî ve fikrî hareketlerin beşiği durumunda idi. Eski ve yeni düşünceyi bir arada barındırıyordu.

Buhârî, kendisinden önceki ve dönemindeki pek çok âlimden üstün görülmüş ve kendisinden övgüyle bahsedilmiştir. Çünkü İmam Buhârî, hadisle ilgili üstün başarısının yanı sıra, dönemin fikhî hareketlerini yakından takip etmiş, yaptığı ilmi yolculuklarda pek çok önder şahsiyetlerden ilim almıştır. Mesela Nuaym b. Hammad (ö. 228/843) ve Ya'kub ed-Devraki (ö. 252/866) Buhârî'yi "ümmetin fakîhi" olarak nitelendirmiştir. Yine çağdaşı olan Muhammed b. Beşşâr (ö. 252/892) Buhârî'yi "zamanın en fakîhi" sıfatıyla övmüştür²².

Buhârî, genel itibarıyla Ashabu'l-Hadis'in ilim ve fikir anlayışını benimsemiş, elde ettiği bilgi birikimine dayanarak, meseleleri Kur'ân ve Sünnet çerçevesinde açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır. Nitekim *el-Câmi'u's-Sahîh* eserinin bâb başlıklarında izlediği metot, O'na hadisçiliğinden ziyade bir fakîh kimliği kazandırmıştır. Bu sebeple bazı âlimler, *el-Câmi'u's-Sahîh'i* bir fıkıh kitabı olarak değerlendirmişlerdir²³.

Topluma yön verme gayreti içerisinde olan ve bu yönde çaba sarf eden herkesin öncelikle o toplumla ilgili ilmî, fikrî hatta örf ve âdetleriyle ilgili bilgi sahibi olması gerekmektedir. İmam Buhârî de önce bunu yapmıştır. Şöyle ki küçüklükten itibaren pek çok hadis ezberlemiş, yaşadığı coğrafyada bahis konusu olan meselelerden haberdar olmuş, ilmî ve fikrî birikimle kendini donatmış, ilmî çalışma alanında kendini iyi yetiştirmiştir.

Buhârî'nin ilmî kişiliğinin gelişimine en büyük katkı sağlayan faktörlerden birisi, onun ilim yolculuğu olmuştur. Bu ilim yolculuğunda aldığı hadisleri yazarken de çok dikkatli ve seçici davrandığı kendi ifadesiyle kaynaklarda

²² İbn Hacer, *Tağlik'u-Ta'lik 'ala Sahîhi'l-Buhârî*, c. V, s. 404; Köse, *İsam Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, s. 250.

²³ İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî Mukaddimetu Fethû'l-Bârî*, s. 488.

zikredilmektedir²⁴. Ayrıca ilmî birikim ve farklı bakış açıları, onu başka eserler kaleme almaya yöneltmiş ve bu sebeple de dönemin pek çok ilmî tartışmalarında aktif rol almıştır.

II. İMAM BUHÂRÎ'NİN EL-CÂMÎ'U'S-SAHÎH ADLI ESERİ VE ÖNEMİ

Yukarıda, Buhârî'nin hayatı ve ilmî gelişimi üzerinde kısaca durmaya çalıştık. Şimdi ise *el-Câmi'u's-Sahîh*'in önemi ve dönemin ilmî geleneğinin, *el-Câmi'u's-Sahîh*'in oluşumunda etkisi olup olmadığı üzerinde duracağız. Ama önce *el-Câmi'u's-Sahîh*'in telif tarihine de bir göz atmamızda yarar vardır.

A. EL-CAMÎ'U'S-SAHÎH'İNTELİF TARİHİ

el-Câmi'u's-Sahîh'in* hangi tarihte yazıldığı konusunda net bir bilgiye ulaşamadık. Ancak bunu kaleme aldığı diğer eserlerden sonra, kaynaklarını da beraberinde taşıyarak seyahat ettiği farklı coğrafyalarda onaltı sene içinde meydana getirdiği bilinmektedir²⁵. Eğer Buhârî'nin bu eserini, kaleme aldığı diğer eserlerden sonra yazdığını göz önünde bulundurursak, bu eserini “ustalık” döneminde kaleme aldığını söyleyebiliriz. Buhârî bu eseri telif ettikten sonra şeyhlerinden olan Yahyâ b. Ma'in (ö. 233/?), 'Ali b. el-Medînî (ö.235/848) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)'e arzettiği ve onların dört hadis dışında hepsinin sahih buldukları bilgisi kimi kaynaklarda yer almaktadır²⁶. Eğer adı geçen şeyhlerin ölüm tarihleri dikkate alındığında, Buhârî'nin söz konusu eserini hicrî 233 yılından önce yazdığı söylenebilir.

B. EL-CÂMÎ'U'S-SAHÎH'İN ÖNEMİ VE OLUŞUMUNDA DÖNEMİN İLMÎ GELENEĞİNİN ETKİSİ

İmam Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh* adlı eserinin onaltı yıl içerisinde yaklaşık 600.000 hadis arasından seçerek meydana getirdiği söylenmektedir. Hadisleri yazmadan önce boy abdesti aldığı ve iki rek'at namaz kıldığı yine günümüze kadar gelen bilgiler arasındadır. Yeryüzünde hiçbir esere gösterilmeyen ihtimam ile kaleme alınan bu eserin yazılışı, Buhârâda başlayıp; Mekke, Medine ve Basra gibi

²⁴ İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî Mukaddimetu Fethû'l-Bârî*, 479; Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 302.

* Diyanet İslam Ansiklopedisinin'de Buhârî'ye nispet edilen yirmiyi aşkın eser bulunmaktadır. Bunlar hakkında geniş bilgi için bkz: Ögüt, “Buhârî”, *DİA*, VI, 371-372.

²⁵ Ögüt, “Buhârî”, *DİA*, VI, 371; Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 169.

²⁶ Ögüt, “Buhârî”, *DİA*, VI, 371; Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 169.

şehirlerde devam etmiştir. ²⁷. Yine Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh* adlı eserinde, itina ile yer verdiği fikhî, itikadî meselelere göz attığımızda eserin ehemmiyeti ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh* adlı eserinde koyduğu bab başlıkları hem muhaddisler hem fakihler için taşıdığı önem dolayısıyla üzerinde pek çok çalışmalar yapılmıştır.

el-Câmi'u's-Sahîh'in telif gayesi ve metoduna gelince ise, bunları bildiren herhangi bir yazı veya mukaddime bulunmamaktadır. Bu da o çağın genel tasnif kâidesine uyduğunun bir göstergesidir. Zira o çağdaki diğer eserlere göz attığımızda böyle bir geleneğe pek rastlayamıyoruz. Ancak bunu, o kitaptaki bir takım bilgi ve nakillerden anlamak mümkündür.

Hicri II. asrın ilk yıllarında başlayan tedvin hareketlerine bakılırsa, sadece güvenilir râvîlerin rivâyetine önem vermek gibi bir gâyenin olmadığı anlaşılır. Nitekim Tirmizî (279/892), bu durumu şöyle dile getirmektedir: “Birçok İmam, zayıf râvîlerden hadis rivâyet etmiş, ama onların durumlarını insanlara açıklamışlardır²⁸. Ancak hicri III. asrın hemen başlarında ise ilmî ve fikrî hareketler önemli gelişmeler kaydetmiş; hadis, tefsir, fıkıh... gibi pek çok alanda derin araştırmalar yapılmaya başlanmıştır.

Buhârî, daha önce tedvin edilen eserleri değerlendirmiş, sahîh ve sakim hadisleri birbirinden ayırmış ve bu konuda farklı bir yöntem uygulamıştır²⁹. Böylece Buhârî, döneminin ilmî gelenğine en iyi vâkif olanlar arasında yerini almıştır. Daha önceleri, sadece sahîh ve zayıf şeklinde ikili tasnifle değerlendirilen rivâyetler, Buhârî (ö. 256/870) ve hocası Ali b. el-Medînî (ö. 235/848)'nin etkisiyle, sahîh, hasen, zayıf... şeklinde farklı tasniflere tabi tutulmuştur³⁰.

İşte Buhârî de, *el-Câmi'u's-Sahîh*'ini yukarıda zikretmeye çalıştığımız ilmî gelişmelerin ve geniş telif faaliyetinin sağlamış olduğu bir ortamda tasnif etmiştir. Hatta *el-Câmi'u's-Sahîh*'in oluşumundaki en önemli etken de, hadislerin sıhhat değerlendirmesinin güçlü vurgusu olmuştur³¹.

²⁷ Geniş bilgi için bkz: Ögüt, “Buhârî”, *DİA*, VI, 371.

²⁸ Tirmizî, ‘İlel, 742.

²⁹ Yücel, *Hadis İstilahların Doğuşu ve Gelişimi Hicri İlk Üç Asır*, 158; Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 316-317.

³⁰ Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 317.

³¹ İbn Hacer, *Hedyü's-Sâri Mukaddimetu Fethû'l-Bârî*, 6.

İmam Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*'i oluştururken, acaba önce bölüm ve bâb başlıklarını belirleyip, sonra uygun hadisleri bunların altına mı yerleştirdi? Yoksa *el-Câmi'u's-Sahîh*'in planını önceden oluşturmayıp, bâb başlıklarını kendisinden önceki kitaplardan yararlanarak mı koydu? Veya bu başlıklar kendine özgü müdür...? gibi meseleler konusunda konunun ehemmiyeti açısından biraz durmamız gerekir. Ancak konumuzun uzamaması açısından bu konudaki tartışmaların tamamına girmeyip, Fuad Sezgin'in bu konudaki değerlendirmesi ve genel kanaatini vermekle yetineceğiz.

Fuad Sezgin, *el-Câmi'u's-Sahîh*'in şekillenmesinde, Buhârî'nin kendi fikirlerinin önemli olduğunu, ancak önceki eserle karşılaştırılınca onun, önceki edebiyatlardan yararlanmak suretiyle, *el-Câmi'u's-Sahîh*'inin oluşturduğunun anlaşıldığını ifade etmektedir³². Buhârî'nin bâbların muhtevasında olduğu gibi, tanziminde de “kendine takaddüm eden tasnif faaliyetine uyduğu” kanaatine varmaktadır. Fakat bunun Buhârî'nin meziyetini azaltmayacağını da dile getirmektedir³³. Sezgin bu kanaate varış sebebi olarak da, Buhârî'nin izlediği metodun, o dönemki genel ilmî eğilim olduğunu söyleyerek, diğer kütüb-i sitte müelliflerinden örnekler vermektedir³⁴.

Buraya kadar, Buhârî'nin hayatı, ilmî kişiliği, nasıl bir ortam ve sosyokültürel çevrede yetiştiği, *el-Câmi'u's-Sahîh*'in önemi ve şekillenmesinde hangi düşüncelerin etkili olduğu... gibi meseleleri ortaya koymaya gayret etmiş bulunuyoruz. Şimdi ise bu ilmi-fikri hareket ve tartışmaların *el-Câmi'u's-Sahîh*'teki yansıması üzerine kısaca duracağız.

C. İLMÎ TARTIŞMALARIN EL-CÂMÎ'U'S-SAHÎH'TEKİ YANSIMALARI

Burada *el-Câmi'u's-Sahîh*'in tasnif döneminde önemli tartışmalara yol açan itikadî, usûl ve furû meselelerinin, söz kusu eserde yansıyor yansımadağı tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu konudaki tartışmaların her biriyle ilgili ayrı-ayrı çalışmalar yapıldığı için³⁵ biz bu tartışmalara girmiyoruz. Ancak konunun önemini dikkate alarak, ilmi tartışmaların *el-Câmi'u's-Sahîh*'teki yansımaları ile ilgili bazı

³² Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 94.

³³ Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 80.

³⁴ Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 81; Nevevî, *Tehzibü'l-Esmâ*, I, 92.

³⁵ Bu konuda geniş bilgi için bkz, Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 340-426.

örneklere yer vermeyi uygun buluyoruz. *el-Câmi'u's-Sahîh*'in oluşumu dönemindeki en önemli tartışmaların bazıları şunlardır:

- Hicri II. asırdan itibaren tartışmaya konu olan *iman ve amel ilişkisi*. Buhârî'nin, *Kitabü'l-İman*'ı tasnif etmesindeki amacı; iman'ın kavil ve amelden ibaret olduğunu ispat etmek olmuştur³⁶. Böylece o, Hanefilerin ameli imandan bir cüz saymayan iman tanımlarına; Hâricî ve Mutezilenin, büyük günah işleyen müminlerin durumu hakkındaki görüşlerine, Şii'a'nın iman anlayışına... itirâz etmiş, kendi görüşlerinin oluşturduğu bâb başlıklarına özenle yerleştirmiştir³⁷. Buhârî'nin bu çabası, bu tür tartışmaların o dönemde hız kazandığı ve bu konuda kendi fikrini belirtmeye gayret ettiği, söz konusu tartışmaların *el-Câmi'u's-Sahîh*'teki yansımalarının bir göstergesi olarak anlaşılabilir.

- *el-Câmi'u's-Sahîh*'in oluşumu dönemdeki tartışma konularından biri de yüce Allah'ın sıfatlarının varlığı ve mahiyetiyle ilgili konular olmuştur. Buhârî bu konuda Ashabü'l-Hadis'in görüşlerini savunmuş ve muhalif fikri hareketlere eleştirilerde bulunmuştur. Buhârî konuyla ilgili bâb başlıklarında ve ilgili diğer çalışmalarında Allah'ın zatî, subutî ve fiilî sıfatlarını ispat etmiş ve bu sıfatların O'nunla kâim ve ezeli olduğunu ortaya koymuştur³⁸. Böylece Buhârî, hem Allah'ın sıfatlarını ta'til eden Mutezile'yi, hem de bu konuda tecsim ve teşbih görüşünde olan diğer fırkaları eleştirmiştir.

- Tasnif döneminde sıfatlarla bağlantılı olarak tartışılan konulardan biri de, *rüyetullah* (Allah Teâlâ'nın görülüp, görülemeyeceği) meselesidir. Buhârî'nin bu konudaki fikri ise, rüyetullahın müminler için gerçekleşeceğidir. O, ilgili bâb başlıklarında fikrini belirtirken, rüyetullah konusunu mümin-kâfir bütün insanlara teşmil eden Salimiyye fırkasına itirâz edip, cevap vermektedir³⁹.

- Sahîh'in tasnif döneminde tartışma konusu olan ve birçok olaylara sebebiyet veren bir diğer mevzû ise *Halku'l-Kur'ân* meselesidir. *Halku'l-Kur'ân* meselesi, Buhârî'yi kelâm problemi içinde en çok meşgul eden ve O'na sıkıntılı günler yaşatan konulardan biridir. Bu konudaki tartışmaları bir yana bırakacak

³⁶ İbn Cema'a, *Münâsebâtü Terâcimü'l-Buhârî*, 30.

³⁷ Bkz: Buhârî, *Kitabü'l-İman* bapları, 15-27.

³⁸ Buhârî, *Halku Ef'ali'l-İbâd*, 35-36.

³⁹ Ayni, *Umdetu'l-Kârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, XXV, 122.

olursak, Buhârî'nin bu konudaki görüşü, Kur'ânın Allah'ın kelamı olup, mahlûk olmadığı yönündedir⁴⁰.

Bunların dışında Buhârî, kaderle ilgili meseleler, Allah'a cihet nisbeti, sünnetin değeri meselesi vs. gibi diğer konular üzerine durmuş ve bu konudaki fikirlerini bildirmiştir⁴¹.

Kısaca ifade etmek gerekirse Buhârî'nin, rey ehline yönelik eleştirilerinde - yukarıda zikrettiğimiz- ilmî ve fikrî hususların yansımaları kısmen de olsa görmekteyiz. Şimdi verdiğimiz bu özet bilgilerden sonra, Buhârî'nin fıkıh ilmindeki yerine de değinmemizin yararlı olacağını düşünüyoruz.

III. BUHÂRÎ'NİN FIKIH İLMİNDEKİ YERİ

Büyük bir muhaddis olarak bilinen İmam Buhârî (ö. 256/870), aynı zamanda bir fakîhtir. Ancak hadis ilmindeki yüksek seviyesi, bilgi ve kâbiliyeti, fikhî yönünü biraz gölgede bırakmıştır. Tabakât kitaplarında, "ümmeğin fakîhi" "fakîhlerin efendisi" "Allah'ın kulları arasında en fakih olanı" "kim gerçek bir fakîh görmek istiyorsa Muhammed b. İsmâil'e baksın..." gibi sözlerle övülmesi O'nun fikhî bilgisine işâret eder. Ayrıca Buhârî'nin hocası olan Kuteybe b. Said (ö. 240/855), kendisine sarhoşun talakı hakkında soran kişiye, Buhârî'yi göstererek, "İşte Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), İshâk b. Rahuye (ö. 238/853) ve Ali b. el-Medînî (ö. 234/849). Allah, üçünü de sana gönderdi," demiş ve Buhârî'ye sormakla bu üç âlime sormuş gibi olacağına işâret etmiştir." Ebu Mus'ab Ahmed b. Ebi Bekr ez-Zuhrî (ö. 242/856), Buhârî'nin fıkıhta ve hadiste Ahmed b. Hanbel'den daha iyi olduğunu söylemesi üzerine kendisine karşı çıkan birine, Buhârî'nin fıkıhta ve hadiste İmam Malik (ö. 179/795) gibi olduğunu söylemiştir⁴².*

Bilindiği gibi Buhârî'nin fikhî yönünün *el-Câmiu's-Sahîh* eserinin bâb başlıklarında görmekteyiz. Buhârî, titizlikle seçtiği bu başlıklarında sadece kendi görüşlerini bildirmekle kalmayıp, aynı zamanda bir takım düşünceleri de

⁴⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XII, 454.

⁴¹ Bkz, Buhârî, "Tevhîd", 23.

⁴² Ögüt, "Buhârî", *DİA*, VI, 375; Köse, *İsam Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, 250-251; Bilen, "Buhârî'nin Fakîhliği Meselesi", 39.

* Hemen bir noktaya değinmek istiyorum ki yukarıda zikrettiğimiz bu ve benzeri övücü sözler hemen her âlim hakkında söylenmiştir. Bizim bu bilgileri vermemizden amaç ise Buhârî'nin fakihliğine vurgu yapılmış olmasıdır.

eleştirmiştir. Mesela *Kitabü'l-Hiyel*'in kaleme almasının asıl maksadı olarak, rey ehlinin bu konuda verdiği fetvaları çürütmek olarak zikredilir. Bu durumlarda Buhârî, karşı görüşü savunan kişi veya mezhebin adını zikretmeksizin, “bazı insanlar, insanlardan biri dedi ki...” tabirini kullanmış ve kendi içtihadını bâb başlığı olarak seçmiştir.

Buhârî'nin söz konusu bu eserinde, hadislerden hüküm çıkarmak amacıyla tasnif edildiğine dair herhangi bir bilgi verilmemişse de, koyduğu bâb başlıklarında bazı fikhî tartışmalara girişmesi ve görüşlerini buralarda dile getirmiş olması, bu şekilde yorumlanmıştır. Buhârî'nin eserini bu şekilde tasnif etmesinde yaşadığı dönemin fikhî tartışmaları etkili olmuştur. Zira tasnif dönemi hadisçileri, kendilerini hadislerin anlaşılıp değerlendirilmesiyle ilgili yoğun bir tartışma ortamında buldukları için, eserlerini vücuda getirirken, sadece hadisleri derleyip toparlamakla yetinmemiş, rivayet ettikleri hadislerin fikhını da yansıtmaya çalışmışlardır⁴³. Bu sebeple *el-Câmiu's-Sahîh*'i, sadece bir hadis kitabı değil aynı zamanda, Buhârî'nin fikhî görüşlerini ortaya koyan bir fikhî kaynağı olarak da ele almak gerekir.

Buhârî, hadislerden hüküm çıkarma konusundaki kabiliyetiyle de diğer muhaddislerden temâyüz etmiştir. Onun bu yöndeki mehâretini İbnu'l-Muneyyir (ö. 683/1284) şöyle özetlemektedir: “Manası açık olan hadislerden hüküm çıkarmada insanlar neredeyse aynı derecededirler. İşâretlerden ve manası açık olmayan hadislerden hüküm çıkarmada ise birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Ancak bazı bâb başlıklarında manası açık olan hadislerden değil de işâret ve rumuzlardan hüküm çıkarmaya çalışması Buhârî'nin farklı bir özelliğini ortaya koymaktadır⁴⁴.”

Buhârî'nin hangi mezhebe mensup olduğu konusunda tabakât kitaplarında farklı tartışmalar olmuş ve üstün mevkie sebebiyle de dört mezhep tarafından sahiplenmiştir. Bu tartışmaları bir kenara bırakacak olursak şunu diyebiliriz ki Buhârî, ilimdeki şöhreti sebebiyle her ne kadar dört mezhebin mensupları tarafından sahiplenilmiş olsa bile O, herhangi bir mezhebe bağlı bir mukallit olmayıp, -Salim Öğüt'ün de işâret ettiği gibi- tam bir fakîh ve mutlak bir müçtehitir. Çünkü o, Kur'ân ve sünnetten hakkıyla haberdar olup, yalnızca

⁴³ Görmez, *Sünnet ve Hadislerin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, 107.

⁴⁴ İbnu'l-Muneyyir, *el-Mutevârî 'ala Ebvâbi'l-Buhârî*, 87.

naklettiği nasları dikkate alarak hüküm çıkarmıştır. Ayrıca *el-Câmiu's-Sahîh* adlı eserinde özenle koyduğu bâb başlıklarına bakılırsa, kimi fikirlere itirâz edip, kendi fikhî düşüncesini bâb başlığı olarak koyması da onun mutlak bir müçtehit olduğunu göstermektedir. Bu açıdan Buhârî'nin fikhî yönü *el-Câmiu's-Sahîh* adlı eserinin bâb başlıklarındadır, sözü de meşhurdur.

Buhârî'nin herhangi bir mezhebe bağlı olmaması en güzel biçimde, kendisinin şu sözleriyle netlik kazanmaktadır. "İhtiyaç duyulan her şey Kitap ve Sünnette vardır⁴⁵."

Kısaca ifade etmek gerekirse, Buhârî'nin, telif ettiği eserler ve verdiği fetvalarla büyük bir fıkıh miras bıraktığı ortadadır. Bu eserlerinin en önde geleni de *el-Câmiu's-Sahîh*'tir. Bu eser başlı başına bir fıkıh ve fetva hazinesi olarak değerlendirilebilir. Bu da Buhârî'nin fıkıh ilmindeki yeri ve önemine işâret etmektedir.

Buraya kadar Buhârî'nin hayatı, ilmi kişiliği, ilmî ve fikrî hareketlerle olan münasebeti, *el-Câmiu's-Sahîh*'in önemi ve şekillenmesinde hangi ilmî ve fikrî şartların etkili olduğu, bu ilmî-fikrî hareket ve tartışmaların *el-Câmiu's-Sahîh*'e yansiyip yansımadığı, kelâmî tartışmalar konusundaki Buhârî'nin sergilediği tavrı, Buhârî'nin fıkıh ilmindeki yeri... gibi, meseleleri konu edinen bu bölümümüzü burada noktalamış bulunmaktayız.

Şimdi ise çalışmamızın ana konusuna geçiyoruz.

⁴⁵ İbn Hacer, *Hedyu's-Sârî Mukaddimetu Fethû'l-Bârî*, 674.

İKİNCİ BÖLÜM
KÂLE BA'DU'N-NÂS KAVRAMI, HEDEFİNDEKİ KİTLE
VE İLGİLİ MESELELER

Meselelerin analizine geçmeden evvel “*Kâle ba'du'n-nâs*” ifadesinin anlamı, bu ifadenin Buhârî tarafından neden tercih edildiği ve itirâzların genel sebepleri üzerinde duracağız. Bu konuların açıklığa kavuşması, meselelerin daha net anlaşılması ve sağlıklı analiz yapılmasına yardımcı olacaktır.

I. “KÂLE BA'DU'N-NÂS” İFADESİNİN ANLAMI VE ETRAFINDAKİ
TARTIŞMALAR

A. “KÂLE BA'DU'N-NÂS” İFADESİNİN ANLAMI

İmam Buhârî (ö. 256/870) *el-Câmiu's-Sahîh*'i kaleme alırken iki gayeyi öngörmüştür. Bunlardan biri, sahîh kabul ettiği hadisleri bir araya getirmek; ikincisi ise, topladığı hadislerden çıkardığı fikhî görüşleri ortaya koymaktır⁴⁶.

Buhârî, bu yönüyle bir hadisçi olmasının yanı sıra, bir müçtehit olarak da karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla kendi görüşlerini ortaya koyarken, bunlara uygun düşmeyen bir takım görüş ve fikirlere “*Kâle ba'du'n-nâs*” tabiriyle karşı çıkmakta ve kendi görüşlerini söylemektedir.

Yaptığımız araştırma sonucu “*Kâle ba'du'n-nâs*” ifadesinin, bilinen anlamı “İnsanlardan bazıları dedi ki...”⁴⁷ dışında başka bir manada kullanıldığına dair herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Ancak bu ifadenin mahiyetine gelince, küçümseme, alay etme ve kinâye⁴⁸ niyetiyle kullanılabilmesi gibi aynı zamanda saygıyı ve hürmeti de ifade etmektedir. Mesela: Abdülmacid Hüseyini, Buhârî'nin söz konusu bu tabirinin, Hanefî âlimlerinin zannettiği gibi bir anlam taşımayıp, tam aksine Ebû Hanîfe'ye saygıyı ifade ettiğini kaydetmektedir⁴⁹.

Biraz dikkat edilecek olursa bu ifade aslında o dönemlerde müçtehit veya mezhep imamlarının, içtihat ilkelerine uygun düşmeyen kimi görüşlere karşı fikir beyan ederken kullandıkları bir metot/üslup olarak karşımıza çıkmaktadır. Saygı

⁴⁶ Ögüt, “Buhârî”, *DİA*, VI, 375; Eren, “Buhârî'nin Rey Ehline İtiraz Ettiği Bazı Meseleler”, 139.

⁴⁷ el-Ferahîdî, *Kitabü'l-Ayn*; Ebi'l-Fadl, Cemâlü'd-dîn, *lisanü'l-Arab*; Vezaretü'l-Evkâf ve's-Şüüni'l-İslâmiyye, *el-Mevsu'âtu'l-Fikhîyye*; Arif Erkan, *el-Beyân*; Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar... vs.*

⁴⁸ Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 78.

⁴⁹ Ögüt, “Buhârî”, *DİA*, VI, 376.

ya da kinâye ile ilintilendirmek ise bir zorlama yorumun neticesi gibi gözükmemektedir.

B. KÂLE BA'DU'N-NÂS İFADESİNİN ETRAFINDAKİ TARTIŞMALAR

Bilindiği üzere Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh* adlieserinde yer alan fikhî görüşler genelde bâb başlıklarında zikredilmiştir. İtiraz konusu olan içtihat ve fikirlere karşı Buhârî önce kendi görüşünü bâb başlığında koymuş ve benimsediği bu görüşünü âyet ve hadislerle temellendirmiş, ardından da karşı görüşü savunan kişi veya mezhebin adını zikretmeksizin, "bazı insanlar, insanlardan biri dedi ki" tabirini kullanarak eleştirilerde bulunmuştur. İmam Buhârî'nin (ö. 256/870) itirâz ettiği görüş veya mezhep sâhibinin ismini açıktan zikretmek yerine bu ifadeyi tercih etmesinin çeşitli sebepleri olabilir.

Konuyu ele alan bazı araştırmacılar, Buhârî'nin bu ifadeyi tercih etmesinin nedenini saygı ve hürmetten dolayı olduğunu kaydetmektedirler⁵⁰. Ancak âlimlerin birbirinden bahsederken kullandıkları saygı ifadesi ve duaları bu iddianın pek tutarlı olmadığını göstermektedir. Öte yandan görüş sahibinin ismini sarahaten zikretmesi hem vereceği cevap açısından daha inandırıcı ve hem üslup açısından daha uygun düşer.

Bu konuda dile getirilen bir başka yorum da şudur: İmam Ebû Hanîf (ö. 150/767) hayattayken fikhî görüşlerini ihtiva eden herhangi bir eser veya risale kaleme almamıştı. Dolayısıyla İmam Buhârî (ö. 256/870), Hanefî fıkıh meselelerinin tamamına, güvenilir kaynaklardan delilleriyle beraber vâkıf değildi. İşte bu sebepten bu (Kâle ba'du'n-nâs) ifadeyi tercih etmiştir. Zira Buhârî'nin edindiği ve ulaştığı bilgi kendisine zan ifade ediyordu. Zan bilgisiyle de bir meselenin, başkasına isnat etmek yerine söz konusu bu ifadeyi tercih etmesi muhtemeldir. Fıkıh tarihi açısından bakıldığında bu iddianın da tutarlı olduğunu söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Zira her ne kadar İmam Ebû Hanîfe (ö. 150/767) hayattayken fikhî görüşlerini ihtiva eden herhangi bir eser veya risale kaleme almamış olsa bile, Buhârî'nin o görüşleri bilmediği anlamına gelmez. Bunu da Hanefî mezhebine mensûp âlimlerine vefat tarihine bakınca anlıyoruz. Şöyle ki Hanefî mezhebinin muharriri olarak bilinen ve gerçekten Hanefîlerin "Zâhirürrivâye" dediğimiz temel kitaplarını kaleme alan İmam Muhammed'in

⁵⁰ Ögüt, "Buhârî", *DİA*, VI, 376; Ebû 'Atîk, *et-Teşrihu li'n-nâs fi Şarh-i Kâle ba'du'n-nâs*, 10.

vefatı (189/805) dur. Dört mezhep imamından en son vefat eden Ahmed b. Hanbel'dir ki onun vefat tarihi de (241/855)dir. Buhârî ise (256/870) de vefat etmiştir. Bu durum gösteriyor ki, Buhârî *el-Câmiu's-Sahîh*'i yazdığı sırada fıkıh sahasındaki temel eserler telif edilmiş, elden ele dolaşmakta idi⁵¹. Ayrıca kaynaklara baktığımızda, Buhârî'nin söz konusu görüşleri ustaca aktardığı göze çarpmaktadır ki bu da Buhârî'nin o görüşlere olan hâkimiyetinin bir göstergesidir. Dolayısıyla bu yorum da pek tutarlı olmamaktadır.

Bazı kaynaklarda ise Buhârî'nin, Ebû Hanîfe'nin ismini açıktan zikretmek yerine, kinâyeli bir şekilde bu ifadeyi tercih etmesinin nedeninin bilinmediği söylenmektedir⁵².

Kanaatimizce Buhârî'nin bu ifadeyi tercih etmesinin iki nedeni olabilir. Birincisi bu kavram, o dönemin ilmî geleneğine uygun bir kullanım biçimiydi. Daha önce de söylediğimiz gibi Buhârî de bu geleneğe uymuş ve eserinde bu ifadeye yer vermiştir. İkincisi ise Buhârî, burada şâhısları değil, fikirleri eleştirmiştir. Dolayısıyla isim zikretme ihtiyacı duymamıştır. Her iki ihtimali göz önünde bulundurduğumuz takdirde, o dönemin ilmî geleneği ve ilim erbabının kullandığı üslup ağırlık kazanmaktadır. Bu görüşümüzü o dönemde kaleme alınan diğer eserlerin üslubu da desteklemektedir. Nitekim *el-Câmiu's-Sahîh*'ten önce yazılan İmam Şafi'î'nin (ö. 204/819) *el-Ümm*'ü ve daha sonraları kaleme alınan Serahsî'nin (ö. 483/1090) *el-Mebsût*'u, Merğînânî'nin (ö. 593/?) *el-Hidâye*'si... gibi eserlerde bu ifadeye sıkça rastlamak mümkündür⁵³. Diyebiliriz ki bu ifadeye başka anlam ya da anlamlar yüklemek yerine, dönemin üslubu olarak bakmak daha isâbetli olacaktır. Şimdi bu itirâzların genel sebeplerine ve Buhârî'nin bu itirâzla kimin ve ya hangi mezhebin hedef aldığı üzerine de bir göz atmamız konumuzun daha kolay anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

⁵¹ Baktır, "Buhârî'nin Sahîhindeki Kitabü'l-Hiyel Hakkında Bazı Mülâhazalar", 222.

⁵² Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, 78.

⁵³ Örnek olarak bkz: İmam Şafi'î, *el-Ümm*, I, 17, 56, 261, 268; II, 87; III, 38, 148, 174, 195; IV, 23, 98, 226; V, 172; VI, 101, 144, 167; VII, 236; Serahsî, *el-Mebsût*, II, 259, VII, 35, X, 254; Merğînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-Mübtedî*, VII, 284.

II. KÂLE BA'DU'N-NÂS İFADESİNİN HEDEFİNDEKİ KİTLE VE İTİRAZ EDİLEN MESELELERİN GENEL SEBEPLERİ

Kaynaklara baktığımızda Buhârî'nin rey ehline yönelttiği itirazların başlıca sebepleri olarak şunlar zikredilir:

- Söz konusu itirazların başlıca sebeplerinden biri, Buhârî'nin (ö. 256/870) yetiştiği çevre ve edindiği bilgi birikimidir. Nitekim Buhârî, kendisinden önceki âlimlerden aldığı bilgi birikimine, kendi görüş ve fikirlerini de katarak bir takım meseleleri farklı yorumlamıştır.

- Buhârî'nin “bazı insanlar dedi ki...” diye itirazda bulunduğu meselelerin bir diğer sebebi de onun hocalarının etkisi olsa gerektir. Hemen belirtelim ki Buhârî'nin hocalarından aldığı bilgi ve rivâyet ettiği hadisler sebebiyle, onların etkisi altında kalmış olabilir. Ancak bu, Buhârî'nin tamamen hocalarına bağlılığını ve onları taklit ettiğini göstermez. Örnek verecek olursak, Buhârî'nin en çok etkilendiği hocalarından biri Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)'dir. Buhârî, Bağdat'a her gelişinde onunla oturur, müzâkere eder ve ondan ders alırdı. Buhârî, hocasıyla vedâlaşırken, hocası Ahmed b. Hanbel'in kendisine şöyle dediği rivayet edilir: “Ey Abdullah'ın babası! İلمي ve insanları bırakıp, Horasan'a mı gidiyorsun?” Buna rağmen Buhârî, tamamen onun mukallidi olmamıştır.

Hilmi Merttürkmen de bu itirazların başlıca sebebi olarak, Buhârî'nin hocalarının etkisi üzerinde durmaktadır. Şöyle ki Buhârî, hocası Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) her fetvasını kabul etmemişse de, onun her sesi Buhârî'nin beyinde çınlar. Mesela İbn Hanbel, “Ne Mâlik'in ne de başkasının reyini beni ilgilendirmez” diyor⁵⁴. Bu da bize açık bir şekilde gösteriyor ki Buhârî bu nedenle müçtehitlerin reyine pek itibar etmeyerek; âyet, hadis, sahâbe ve tabi'în fetvalarına daha çok önem vermektedir.

- Ebû Hanîfe'nin rey ve kıyasa, fıkhında çok yer vermesi; Buhârî'nin ise kıyasa fazla önem vermemesi ya da nass olan yerde kıyasın kullanılmayacağına dair görüşü bu itirazların bir diğer sebebi olarak nitelendirilebilir⁵⁵.

- Buhârî'nin, nassın zahiri anlamına göre hareket etmesi de bu itirazların bir diğer sebebi olabilir. Çünkü Buhârî -genelde- rivâyet ettiği hadisleri zahir

⁵⁴ Merttürkmen, *Buhârî'nin Ebû Hanîfe'ye İtirazları*, 22-26.

⁵⁵ Merttürkmen, *Buhârî'nin Ebû Hanîfe'ye İtirazları*, 5.

manasına göre değerlendirmiştir. Mesela hile konusuyla ilgili itirâzların bir kısmında Hanîffilerin, toplumun huzurunu ön planda tutarak başvurduğu meşru hileye karşı İmam Buhârî ve diğer ehl-i hadis âlimleri, “Müslümânları aldatmak ve nassa karşı çıkmakla” onlara karşı gelmektedir.

- Yine Buhârî, maksat ve niyeti esas almaya ağırlık verirken, rey ehli olarak bilinen fakîhler ise daha çok meselelerin neticesine bakarak hüküm vermektedirler. Şöyle ki: fakîhler, gerektiğinde nassları temel prensipler ışığında yorumlamaktan kaçınmamışlardır. Buhârî ise, meseleler ile alakalı hüküm verirken, rivâyet ettiği ahkâm hadisleri dışında, delil olmaya elverişli gördüğü diğer rivâyetlerden de istifade etmekte ve söz konusu bu rivâyetleri hüküm çıkarmada geniş bir şekilde kullanmaktadır.

Buhârî'nin kâle ba'du'n-nâs ifadesiyle itirâz ettiği meselelerin hedefindeki kitleye gelince, önce itirâz konusu olan meselelerin ana kaynağına inilmesi ve tarafların delillerinin incelenmesi gerekmektedir. Böylece Buhârî'nin hedefindeki kitle de ortaya çıkmış olacaktır.

Şimdi, “Kâle ba'du'n-nâs” ifadesiyle itirâz edilen meselelerin incelenmesine geçeceğiz.

III. KÂLE BA'DU'N-NÂS İFADESİYLE İTİRÂZ EDİLEN MESELELER

A. RİKÂZ MESELESİ

Sözlükte “yerleştirmek”, “ispat etmek” manalarında olan rikâz*, ister insan eliyle, ister ilâhî irâdeyle olsun gömülen mal anlamında kullanılır. “r.k.z” fiili de bir şeyi gizli bir şekilde gömmeyi ifade eder. İnsan eliyle gömülene hazîne veya defîne denilirken, ilâhî fiille gizlenmiş olana maden denilmektedir. Rikâz ismi ise her ikisini de içine almaktadır⁵⁶. Meryem suresinde geçen “rikâz” kelimesi ise “alçak ses” anlamında kullanılmaktadır⁵⁷.

* Diyanet İslam Ansiklopedisi'nde rikâz, defîne ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Bir şeyi örtmek, gizlemek, ölüyü gömmek anlamındaki 'defn' kökünden türeyen defîne 'gizlenen şey' manasına olup; rikâz, kenz ve hazîne ile aynı manadadır. Defîne, terim olarak toprağın altında gizlenmiş, sahibi bilinmeyen parayı ve her türlü kıymetli eşyayı ifade eder ki kime ait olacağı ve bundan devlete ödenmesi gereken vergi bakımından İslam Hukukunda özel hükümlere tâbidir. Hadislerde ise defîne anlamında, rikâz kelimesi kullanılmaktadır. Bkz: Aktan, “defîne”, *DİA*, XXXV, 87-88.

⁵⁶ İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 294; Serahsî, *el-Mebsût*, II, 318.

⁵⁷ Meryem, 19/98.

Buhârî'nin, ele aldığı konulardan biri de "Rikâzda humus vardır" hadisidir. "Mâlik ve İbn İdrîs (İmam Şafîî) dedi: Rikâz, câhiliye döneminde toprak altında gömülü olan şeylerdir. Az veya çok olsun beşte birinin devlete humus (beşte bir) olarak verilmesi gerekir. Madenler rikâz değildir. Nebî (as), "madenlerin verdiği zarar tazmin edilmez. Rikâzın beşte birini vermek gerekir" buyurmuştur. Ömer b. Abdulazîz madenlerin her iki yüz biriminden beşini almıştır. Hasan-ı Basri'ye göre ise "darü'l-harb arazisindeki rikâzdan beşte bir, Müslümân arazisinden ise zekât verilmesi gerekir. Yine ona göre düşman topraklarında bir yitik mal (lukata) bulursan araştırılır, eğer bu düşmana âitse, bunun için devlete beşte bir vergi ödenmesi gerekir." *Bazı insanlar*, câhiliye gömüklerine de rikâz demişlerdir. Çünkü onlara göre madenden bir şey çıktığı zaman "maden rikâz verdi" denilmektedir. Bu görüşe karşı şöyle cevap verilebilir. Bir kimseye hibe yapıldığı, çok kâr ettiği veya bol meyveleri olduğu zaman da "rikâz elde ettim" denilir. Diğer yandan madenleri rikâz kabul eden kimse "kişinin bulduğu madeni gizleyip beşte bir ödememesinde bir sakınca yoktur" görüşü ile yukarıdaki görüşüne uymamış olmaktadır"⁵⁸.

Bu rivâyetin hemen ardından Buhârî, kendi görüşünü şu rivâytle destekliyor: Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre Nebî (as) şöyle buyurmuştur: "Hayvanların, kuyunun ve madenlerin verdiği zararlar hederdir, tazmin edilmez. Rikâzın beşte birini 'vergi olarak' vermek gerekir"⁵⁹.

Yukarıdaki rivâyetler göz önünde bulundurulduğu takdirde, Buhârî'ye göre, sadece câhiliye defînesine rikâz denilmektedir. Madenler rikâz değildir ve ondan humus alınmaz. Şafîî ve Mâlikîlere göre de rikâz sadece defîne anlamındadır. Hz. Peygamber (as)in "Rikâzda beşte bir vergi vardır" anlamındaki hadîsinin kapsamına sadece bu tür mallar girmektedir⁶⁰.

Hanefîlere göre hem maden hem de defîneye rikâz denilmektedir. Bunlar, "Rikâzda beşte bir vermek gerekir" hadîsindeki rikâz kelimesinin hem maden ve hem defîne için kullanıldığı kanaatindedirler. Zira Hz. Peygamber (as) hadisteki rikâz kelimesini eski harabelerde bulunan şeye atfetmiştir. Bu gösteriyor ki Hz. Peygamberin (as) buradaki rikâzdan maksadı, madendir. Kaldı ki akıl da madende zekâtın varlığını gerekli görür. Şöyle ki: Maden yerden çıkartılan değerli bir maldır.

⁵⁸ Buhârî, "Zekât", 66.

⁵⁹ Buhârî, "Zekât", 66.

⁶⁰ Aktan, "Defîne", *DİA*, XXXV, 87-88.

O halde, defnede olduğu gibi madende de beşte bir vergi gerekiyor. Çünkü defnede beşte bir vergi almasını gerektiren anlam madende de vardır⁶¹.

Hanefî ulemaidan olan Serahsî (ö. 483/1090) bu konuyla ilgili olarak önce madenlerin “eriyen, erimeyen ve sıvı” olmak üzere üçlü ayrımını yaptıktan sonra, “eritildiğinde eriyen katı madenlerde biz Hanefîlere göre beşte bir oranında vergi vermek gerekir” cümlesiyle açıklık getirmektedir⁶².

İmam Şâfi’î’ye (ö. 204/819) göre ise altın ve gümüşün dışındaki madenlerde zekât yoktur. Altın ve gümüşte zekât oranı kırkta birdir. Delil olarak da Hz. Peygamber (as)’den rivayet edilen şu hadisi getirir: “altın ve gümüşte kırkta bir (zekât) vardır⁶³.” Ancak biri altın veya gümüşten defne bulursa ve bulduğu defne nisâb miktarına ulaşırsa ondan beşte bir vermesi gerekiyor⁶⁴.

Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838) rikâz konusunda Hicâzlı âlimlerle Iraklıların ihtilâf ettiğini kaydetmektedir. Hicâzlı âlimlere göre rikâz, cahiliye döneminde gömülen malı ifade ederken, Iraklı âlimlere göre bütün madenler için kullanılır⁶⁵. Kelimenin anlamı dikkate alınır, her iki manaya da gelebileceği muhtemeldir. Ancak İbnü’l-Esîr (ö. 606/1207) “Rikâzda humus vardır” hadisinin, câhiliye hazînesi için söylendiği kanaatindedir. Bunun sebebini de, getirisinin çok ve çıkarılmasının da kolay olmasına bağlamaktadır⁶⁶.

Buhârî, rey ehlinin “madenler de cahiliye defnesi gibi rikâzdır” görüşüne itirâz ederek, rikâzın sadece kelime anlamından yola çıkarak bu sonuca varılamayacağını söyler. Ona göre rikâz, sadece câhiliye defnesi için kullanılır. Madenler rikâz değildir. Dolayısıyla onlardan humus alınmaz. Ayrıca rey ehlinin “madeni bulan kimse, onu saklar ve humus vermezse bir sakınca yoktur⁶⁷” görüşünü zikrederek, onların bu konuda tenakuza düştüğünü söyler⁶⁸.

⁶¹ Serahsî, *el-Mebsût*, II, 318.

⁶² Serahsî, *el-Mebsût*, II, 317.

⁶³ Şâfi’î, *el-Ümm*, 43.

⁶⁴ Şâfi’î, *el-Ümm*, 45.

⁶⁵ el-Azîmâbâdî, *Refû’l-iltibâs ‘an ba’zi’n-nâs*, 26.

⁶⁶ İbnü’l-Esîr, *en-Nihaye fî Garibi’l-hadis ve’l-eser*, 258.

⁶⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, II, 323-324.

⁶⁸ Buhârî, “Zekât”, 66.

Aynî bu konuda geçen “bazı insanlar dedi ki...” tabirinden, İmam Ebû Hanîfe’nin kastedildiğini söylemektedir⁶⁹. Ancak *Keşfü’l-iltibâs*’ın yazarı Guneymî (ö. 1298/1877) burada Ebû Hanîfe’ye yönelik kötü niyet beslendiğini imâ ederek, Kûfe ehli olan Süfyan es-Sevri, Şâm ehli olan el-Evza’î’nin* de aynı görüşte olduğunu söylemektedir. Guneymî (ö. 1298/1877) , bu görüşün kaynağı ne...?” diyerek Ebû Hanîfe’ye karşı yapılan bu itirâzın haksız olduğunu ima etmektedir⁷⁰. Fakat meseleye başlarken, bu itirâzın Ebû Hanîfe’ye (ö. 150/767) yönelik olduğunu da kesin bir dille söylemektedir⁷¹. Ayrıca İmam Buhârî’nin (ö. 256/870) dönemin müçtehid olduğu ve dolayısıyla bir müçtehidin diğer müçtehidini taklit edemeyeceği ilkesi sebebiyle bu görüşü birine isnât etmek yerine, onun içtihadı olarak anlamının daha isâbetli olacağı bir izlenim vermektedir⁷².

Rivâyetlerin tümünü genel olarak değerlendirdiğimiz takdirde çıkacak sonuç rikâzda beşte bir verilmesinin ittifâkla kabul edildiği yönündedir. Ancak rikâzın kelime anlamı dikkate alınarak bir takım tartışmalar ve fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bu da kanaatimizce iki farklı içtihadın sonucudur.

B. HİBE YA DA ÂRİYET LAFIZLARI İLE İLGİLİ MESELELER

Buhârî ile rey ehli arasında münaza’a konusu olan bir diğer mesele de hibe ve âriyet konularıdır. Hibe, Sözlükte “karşılıksız vermek, bağışlamak” anlamında olup, bir malın karşılıksız olarak başkasına temlikini ifade eden akdin adıdır⁷³. Âriyet (ödünç verme*) ise yararın bedelsiz olarak başkasının mülkiyetine geçirilmesini ifade etmektedir⁷⁴.

Buhârî’ye göre biri muhatabına: “Bu câriyeyi, insanların örfü üzerine sana hizmetçi yaptım” derse bu câizdir. Yani hibe gerçekleşmiş olur. Delil olarak da şu hadisi zikreder: Ebû Hureyre’den nakledilen rivâyete göre, Nebî (as) şöyle

⁶⁹ ‘Aynî, *Umdetu’l-Kârî fi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, IX, 100.

* Kimi rivâyetlerde Ca’fer es-Sâdık da rikâzın, defne ve maden anlamında geniş kapsamlı kullanıldığını söyleyenler arasındadır. Bkz: Aktan, “defne”, *DİA*, XXXV, 87.

⁷⁰ Guneymî, *Keşfü’l-iltibâs ‘amma evredehü’l- İmam el-Buhârî ‘ala ba’di’n-nas*, 60; ‘Aynî, *Umdetu’l-Kârî*, IX, 100.

⁷¹ Guneymî, *Keşfü’l-iltibâs ‘amma evredehü’l- İmam el-Buhârî ‘ala ba’di’n-nas*, 64.

⁷² Bkz: Guneymî, *Keşfü’l-iltibâs ‘amma evredehü’l- İmam el-Buhârî ‘ala ba’di’n-nas*, 61-62.

⁷³ Bardakoğlu, “Hibe”, *DİA*, XVII, 421.

* Türkçe’deki ödünç kelimesi ‘âriyet’ kelimesi yanı sıra ‘karz’ kelimesini de kapsamaktadır. Ancak ‘karz’ tüketim ödünçü, âriyet ise kullanım ödünçüne denir. Bkz: Apaydın, “karz”, *DİA*, XXIV, 521.

⁷⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 216.

buyurmuştur: “Hz. İbrahim, Hz. Sâre ile hicret etmişti. Ona bir hizmetçi vermişlerdi. Hz. İbrahim’in yanına döndüğünde İbrahim (as): “Gördün mü Allah (cc) kâfirin elini boşa çıkardı ve câriyeyi hizmetimize verdi” dedi”. İbn Sîrîn Ebû Hureyre’den Hz. Peygamber’in “Hacer’i onun hizmetine verdi” buyurduğunu nakletmektedir⁷⁵.

Buhârî, hadiste geçen, “Hacer’i Sâre’ye veriniz” kısmının, İbn Sîrîn’in Ebû Hureyre’den naklettiği metinde “Hacer’i O’na hizmetçi yaptı” şeklinde yer aldığı belirterek, “vermek” ile “hizmetçi yapmak” arasında bir fark olmadığını söyler⁷⁶.

Buhârî’nin, *el-Câmi’u’s-Sahîh* adlı eserinin *Kitabü’l-Hibe* bölümünde rey ehlinin hibe konusundaki görüşlerine “bazı insanlar dedi ki” diye itirazda bulunduğu görüş Ebû Hanîfe’ye (ö. 150/767) aittir. Çünkü İmam Ebû Hanîfe, bu (Bu câriyeyi, insanların örfü üzerine sana hizmetçi yaptım) cümlesi ile câriyenin hibe değil de, ödünç olarak verildiği kanaatindedir. Ancak “bu elbiseyi sana giydirdim” şeklindeki cümleyi ise, hibe etmek olarak ifade etmiştir⁷⁷.

İbn Battâl’a (ö. 449/1057) göre, köleyi hizmete veren kişi, sadece kölenin hizmetini bağışlamış olur. Çünkü “hizmete verme” ifadesi, câriye’nin kendisine sahip olmayı gerektirmez. Nitekim “evinde oturma” ifadesi de evin mülkiyetinin o kişiye verilmesini gerektirmez. Dolayısıyla Buhârî’nin Hz. Peygamber (as)’in “Hacer’i Onun hizmetine verdi” buyruğunu hibe için delil getirmesi isabetli değildir. Çünkü o olayda Hacer’in hibe edilmesi, “Hacer’i ona verin” sözünden dolayı geçerli olmaktadır⁷⁸.

Bu konuyla ilgili bir diğer mesele de şöyledir: Biri, başka birine: “şu atı sana bağışladım” derse, bu hibe mi, yoksa ödünç mü olur? “umra*” ve sadaka gibi bundan dönüş hakkı var mıdır, yok mudur?

⁷⁵ Buhârî, “Hibe”, 36.

⁷⁶ Buhârî, “Hibe”, 36.

⁷⁷ Merğînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyetü’l-Mübtedî*, VI, 244; Guneymî, *el-Lübâb fi Şarhi’l-Kitâb*, II, 172; el-Azîmâbâdî, *Refû’l-iltibâs ‘an ba’zi’n-nâs*, 34-35.

⁷⁸ İbn Hacer, *Fethû’l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, V, 542.

* Hayat boyu kaydı koyarak birine hibede bulunmak. Örneğin: “ömrün boyunca veya ben sağ oldukça şu evi sana bağışladım”. Eğer bu hibeyi, ölümden sonrasına bağlarsa buna “rukba” denir. Mesela “Ben senden önce ölürsem bu malım senindir, eğer sen benden önce ölürsen benimdir.” Bu terimlerin kısımları ve geniş bilgi için bkz: *Tecrîdü’s-Sarîh tercümesi ve Şerhi*, VIII, 51-53.

Buhârî'ye (ö. 256/870) göre bu umra ve sadaka gibidir. Dolayısıyla bundan dönüş yoktur. Delil olarak da Hz. Ömer'in şu açıklamasını zikretmektedir: “yaya bir mücâhide Allah rızası için bir at bağışlamışım, sonra o atın satılığa çıkarıldığını gördüm. Bunun üzerine Rasûlüllah'a (as) ‘Onu satın alıp-alamayacağımı’ sorduğumda, onu satın alma ve sadakandan dönme buyurdular”⁷⁹.

Ebû Hanîfe'ye göre, kişi “Seni şu binekle taşıdım” (حَمَلْتُكَ عَلَىٰ هَذِهِ الْفَرَسِ) cümlesi ile ne kast ettiyse o olur. Eğer hibe kast ettiyse, hibe; değilse ödünç olur diyerek, her iki surette de bundan dönme hakkı olduğunu söylüyor. Mesele şöyledir: Biri, başkasına: “Seni şu yiyecekle doyurdum” ve “Bu elbiseyi sana giydirdim” derse hibe olur. Zira burada aslın (yenilecek ve giyilecek olan şeylerin kendisinin) temliki vardır. Eğer “Seni şu binekle taşıdım” derse ve ‘taşıdım’ kelimesiyle ‘hibe’yi kastettiyse hibe olur, değilse hibe olmaz. Çünkü ‘taşımak’ kelimesi gerçekte ‘binmek’ anlamındadır. Bu da menfaat temliki demektir ki bu âriyet olur⁸⁰.

Bu iki mesele, hibenin kendisiyle geçerli olup-olmadığı lafızlarla ilgilidir. Buhârî ile rey ehli arasında, burada geçen ifadelerin, asıl olarak hibe için mi yoksa âriyet için mi kullanıldığı hususunda görüş ayrılığı vardır.

Biraz dikkat edilecek olursa bu iki mesele ile ilgili görüş ayrılığı lafız tahlili ve örfteki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Şöyle ki: eğer bir toplumda “hizmete verme” sözü ile hibe anlaşılıyorsa, bu sözü söyleyip de hibeye niyet ettiği takdirde hibe olur, değilse olmaz. Nitekim İbn Hacer (ö. 852/1448) de “hizmete verme” sözü ile âriyeti kast eden fakîhler, toplumdaki o örfü kabul etmediğinden dolayı bu fikri savunmuş olabilir kanaatine varmıştır⁸¹.

C. HAD CEZASI UYGULANAN KİMSENİN ŞÂHİTLİĞİ

Had sözlükte engel olmak demektir. Terim olarak “had”, Yüce Allah'ın hakkı olarak gereken, miktarı belli cezanın adıdır. Bu nedenle Hanefilere göre tazir ve kısas cezalarına had denmez. Zira tazir cezası belirlenmiş değildir ve kısas ise kul hakkıdır⁸².

⁷⁹ Buhârî, “Hibe”, 37.

⁸⁰ Merğînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-Mübtedî*, c. VI, s. 243-245; Guneymî, *el-Lübâb fi Şarhi'l-Kitâb*, II, 172.

⁸¹ İbn Hacer, *Fethû'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, V, 542.

⁸² Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 59.

Bu mesele Kur'ân-ı Kerim'de şöyle zikredilmektedir: İffetli kadınlara zina iftirası atıp, bunu dört şahitle ispatlayamayanlara seksen değnek vurulması emrinden sonra: “Bundan böyle hiçbir zaman onların şahitliğini kabul etmeyin. İşte bunlar, gerçekten yoldan çıkmış kimselerdir. Ancak, bundan sonra ‘yaptığından ötürü’ tövbe edip kendini düzeltenler hariç. Zira Allah, çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir” buyrulmaktadır⁸³.

Had cezası uygulanan kişinin tövbe ettikten sonra, şahitliğinin kabul edilip edilmeyeceği konusunda, sahâbe ve tâbi'in âlimleri arasında ihtilaf vardır. Kimileri, had cezası uygulanan kişi tövbe etse bile şahitliğinin kabul edilemeyeceği konusunda fikir beyan ederken, kimi âlimler ise tövbe ettikten sonra şahitliğinin kabulü yönünde kanaat bildirmişlerdir. Mesela Hz. Ömer (ra) (ö. 23/644) had cezası verilen kimsenin şahitliğini kabul edilemeyeceği kanaatinde olanlardandır. O, Müslümanların adaletinden bahsederken, Hz. Peygamber (as)'den işittiği “Müslümanlar birbiri hakkında âdildir” rivayetini naklederek şöyle devam eder: her bir Müslüman imanı dikkate alınarak adalet niteliğine sahiptir. Çünkü dîni onun, haram olduğunu inandığı bir şeye yeltenmesine engel olur. Dolayısıyla bu durum Müslümanın yaptığı tanıklıkta doğru olduğunu gösterir. Çünkü bir Müslümanın inancına göre yalan haramdır. Hz. Peygamber (as) vedâ hutbesinde: “Yalan tanıklık Yüce Allah'a ortak koşmaya denktir⁸⁴” buyurmuş ve ardından da “O halde pislikten, putlardan sakının, yalan sözden sakının⁸⁵” âyetini okumuştur. Sonra Hz. Ömer (ra): “Miktarı Allah ve Resûlü tarafından belirlenmiş had cezası verilen kimse bunun dışındadır. Yani onun tanıklığı kabul edilemez” demiştir⁸⁶.

Buhârî, eserinde konuyla ilgili âyeti zikrettikten sonra şöyle devam eder: Hz. Ömer (ö. 23/644), Muğire'ye zina iftirası atmaları sebebiyle Ebû Bekre, Şibl b. Ma'bed ve Nâfi'ye had cezası olarak seksen değnek vurmuş, sonra onların tövbe etmesini isteyerek; “Kim tövbe ederse, onun şahitliğini kabul ederim” demiştir. Kazf haddinden sonra tövbe edenlerin, şahitliğinin kabul edileceğini söyleyen âlimler şunlardır: Abdullah b. 'Utbe, Ömer b. Abdulaziz, Sa'id b. Cübeyr, Tâvus,

⁸³ Nur, 24/4-5.

⁸⁴ Tirmizî “Şehâdât”, 3.

⁸⁵ Hacc, 22/30.

⁸⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, XVI, 92.

Mücâhid, Şa'bî, 'İkrime, Zührî, Muhârib b. Disâr, Şüreyh ve Muâviye b. Kurrâ*. Ebü'z-Zinâd bu konuda şöyle demiştir: "Bizim Medineli âlimlere göre, zina iftirası atan kişi, sözünden döner ve Rabb'inden bağışlanma dilerse, şâhitliği kabul edilir." Şa'bî ile Katâde: "Kendini yalanlarsa, değnek vurulur ve şâhitliği kabul edilir" demişlerdir. Süfyân es-Sevrî (ö. 161) de: "Köleye 'had cezası olarak' değnek vurulur, sonra âzât edilirse, şâhitliği câizdir. Had cezası uygulanan kişi, hâkim yapılırsa hükümleri geçerlidir⁸⁷."

Buhârî, kazf haddi uygulanan kişinin tövbe ettiği takdirde şâhitliğinin kabul edileceğine dair bu rivâyeti verdikten sonra, "*bazı insanlar dedi ki*" ifadesiyle şu rivâyetleri aktarır: "Kâzifin şâhitliği, tövbe etse bile câiz değildir." Onlar ayrıca şöyle demiştir: "İki şâhit olmaksızın nikâh akdi câiz olmaz. Birisi, had cezası yemiş iki kişinin şâhitliği ile evlenirse câizdir. Ama iki kölenin şâhitliği ile evlenirse câiz değildir." Öte yandan rey ehli ise, ramazan hilâlini görme hususunda, had cezası yemiş kişinin, kölenin ve câriyenin şâhitliklerini geçerli saymaktadırlar⁸⁸.

İmam Buhârî'ni (ö. 256/870) itirâzına muhatab olan kişinin Ebû Hanîfe (ö. 150/767) olduğu anlaşılmaktadır. Zira Ebû Hanife -birazdan değineceğimiz üzere- bu konuda İmam Buhârî ve cumhûrdan farklı bir kanaate sahiptir. Ebû Hanife'ye göre, tövbe etse bile kâzifin şâhitliği kabul edilmez⁸⁹.

İmam Buhârî, bu konuda rey ehlinde farklı kanata sahiptir. Yani, zina iftirası, hırsızlık ve zina suçlarından birini işleyen şâhitliğinin kabul edileceği kanaatindedir. Delil olarak da şu iki hadisi zikretmektedir: İlk hadiste, Mekke'nin fethi esnasında hırsızlık yaptığı için Hz. Peygamber'in emriyle eli kesilmiş olan bir kadın hakkında Hz. Âişe (ra) şöyle demektedir: "İçtenlikle tövbe edip iyi bir Müslümân oldu (فَحَسُنْتَ تَوْبَتُهَا) ve evlendi. Sonraları bana gelir-gider, ben de ihtiyaçlarını Rasûlüllah'a (as) arz ederdim." İkinci hadiste ise, "Peygamber (a.s.)'in,

* Buhârî'nin, yukarıda ismi geçen şahısların zikretmesinin sebebini, kazf haddinden sonra tövbe edenlerin şâhitliğinin kabul edileceği görüşünü desteklemek; kabul etmeyenlerin görüşüne bir reddiye olarak değerlendirmek mümkündür.

⁸⁷ Buhârî, "Şehâdât", 8.

⁸⁸ Buhârî, "Şehâdât", 8.

⁸⁹ Merğînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-Mübtedî*, V, 436.

zina eden bekâr bir kişi için, yüz değnek vurulmasını ve bir yıllık sürgüne gönderilmesini emrettiği” bilgisi yer almaktadır⁹⁰.

Dikkat edilirse bu iki hadiste, had cezası yemiş olan kişinin şâhitliğinin kabul edilip-edilmeyeceği hususunda herhangi bir bilgi yoktur. Dolayısıyla, söz konusu iki rivayetin bu konuda katii delil olduğu söylenemez. Bu konudaki ihtilafın esas kaynağı, âyetteki “bundan böyle hiçbir zaman onların şâhitliğini kabul etmeyin” hükmünden, “tövbe edip kendini düzeltenlerin” hariç tutulup tutulmayacağı konusudur.

Kâzifin şâhitliğinin kabul edilemeyeceği konusunda Aynî (ö. 855/1451), İbn Abbâs’tan gelen şu rivâyeti delil olarak zikretmektedir: “شهادة القاذف لا تجوز وان تاب” (tövbe etse bile, kâzifin şâhitliği câiz değildir.) İbn Hazm (ö. 456/1064) da bu rivâyeti, şa’bî, Hasan-ı Basrî, Mücâhid, İkrime, şureyh ve Süfyan b. Sa’id kanalıyla kaydetmektedir⁹¹. İbn Ebî şeybe Musannefinde, Hasan el-Basrî ve Sa’id b. Müseyyeb’den rivâyetle, kâzifin şâhitliğinin kabul edilemeyeceğini kaydettikten sonra, o kimsenin tövbesinin kendisiyle yüce Allah arasında olduğunu ifade etmektedir⁹².

el-Azîmâbâdî: Kazf suçundan yargılanan kimsenin, tövbe ettikten sonra şâhitliğinin kabul edileceği hususunda cumhurun ittifakı olduğunu kaydediyor. Bu görüşe delil olarak Nur, 24/4-5. âyetinde geçen (إِلَّا الَّذِينَ) istisnasının, rey ehlinin iddia ettiği gibi, âyetin bir kısmından değil, tümünden istisna edildiğini kaydederek, Hz. Ömer (ra), Ömer b. Abdilaziz gibi âlimleri, sahâbilerin en fakîhi olarak niteler ve bu sahâbilerin de söz konusu âyetteki ...إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا... kısmının âyetin tümünden istisna edildiği kanaatinde olduğunu söylemektedir⁹³. Dolayısıyla cumhur ise, âyetteki istisnanın, hem şâhitliğin kabulü, hem de fiskla ilgili olduğuna hükmedip, tövbenin şâhitliğin kabulünü sağlayacağını ve fisk sıfatını kaldıracağını söylemiştir. Tövbe ile fisk sıfatının zâil olacağını kaydeden el-Azîmâbâdî, söz konusu âyetin benzeri olan Maide süresindeki 34-35’inci âyetleri de delil olarak sunmaktadır⁹⁴.

⁹⁰ İbn Hacer, *Fethû'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, V, 254.

⁹¹ el-Azîmâbâdî, *Refû'l-iltibâs 'an ba'zi'n-nâs*, 43.

⁹² 'Aynî, *Umdetu'l-Kârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 241-242.

⁹³ el-Azîmâbâdî, *Refû'l-iltibâs 'an ba'zi'n-nâs*, 47.

⁹⁴ Bkz: Mâide, 5/33-34.

Sonuç olarak Buhârî'nin “*Bazı insanlar dedi ki*” tabiriyle itirâzda bulunduğu bu meselenin muhatabı Ebû Hanîfe (ö. 150/767) olarak gözükmektedir. Zira Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ile Süfyân es-Sevrî (ö. 161/?), kazf suçu işleyenin -tövbe etse bile- şâhitliğinin kabul edilmeyeceği konusunda cumhurdan ayrılmışlardır.

Buradaki tartışmanın sebebi de şu olsa gerek: Ebû Hanîfe ve Süfyân es-Sevrî'ye göre âyetteki istisna, kendisine yakın olan kısım -yani “yoldan çıkmışlık/fisk”- ile ilgilidir. Dolayısıyla tövbe, kişiden bu fisk sıfatını kaldırır, ancak şâhitliğinin kabulü üzerinde etkisi olmaz. Zira şâhitliğin kabul edilmemesi, had cezasının mütemmimi olan bir husustur. Yani kazf haddi, seksen değnek ve şâhitliğini reddetmektir. Tövbe, seksen değnek cezasını düşürmediği gibi, şâhitliğin reddedilmesi hükmünü de kaldıramaz⁹⁵.

D. ÖLÜM HASTASININ VÂRİSİNE İKRÂRDA BULUNMASI

Buhârî'nin, “insanlardan bazıları dedi ki” diye itirâzda bulunan konulardan biri de, ölüm hastasının vârisine borcu olduğuna dair ikrârda bulunması meselesidir. Söz konusu bu meselelere geçmeden ölüm döşeginde olan bir kimsenin ikrarda bulunmasının câiz olup olmadığı konusunda kısa bir bilgi sahibi olmamızda yarar vardır. İbn Ömer (ra)'den rivâyet edildiğine “Bir kimse ölüm hastalığı sırasında mirasçı olmayan birinin lehine borç ikrarında bulunduğu, malının tümünü içerse bile bu ikrar câizdir. Eğer mirasçılardan birine ikrarda bulunursa bu ikrar geçersiz olur. Ancak diğer mirasçılar onu doğrularsa bu ikrar geçerli olur⁹⁶.”

Bu mesele *el-Câmi'u's-Sahîh*'te şöyle geçmektedir: Buhârî konuya bâb başlığı olarak, miras âyetinin “...ettiği vasiyetten veya borcundan sonra...”⁹⁷ kısmını koyduktan sonra, şu bilgileri vermektedir: Zikredildiğine göre, Şurayh, Ömer b. Abdilaziz, Tavus, 'Ata ve İbn Uzeyne, hastanın borç ikrârını geçerli saymışlardır. Hasen-ı Basrî şöyle diyor: “Kişinin en doğru/geçerli sadakası, dünyadaki son, ahiretteki ilk gününde (ölmeden az önce) yaptığıdır.” İbrahim en-Neha'i ile el-Hakem; “Hasta, varisi borçtan ibra ederse, borçsuz olur” demişlerdir... Hasen-ı Basrî: “Kişi, öleceği zaman, kölesine seni azat ettim derse, bu ikrârı câiz olur”

⁹⁵ Guneymî, *Keşfü'l-iltibâs 'amma evredihü'l- İmam el-Buhârî 'ala ba'di'n-nas*, 23-24.

⁹⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, XVIII, 37-38.

⁹⁷ Nisa, 4/12.

demiştir. Şa'bi de; “Bir kadın, öleceği zaman, “kocam bana hakkımı verdi, onu aldım” derse, bu ikrârı câiz olur” demiştir⁹⁸.

Buhârî(ö. 256/870), söz konusu bu rivâyete şöyle devam eder: *Bazı insanlar*, “Mirasçılar onun hakkında kötü zanda bulunurlar diye bu ikrârı geçerli olmaz” demiş, sonra istihsân yoluyla “vedî'a, sermaye ve mudarebede (emek-sermaye ortaklığın) onun ikrârı câiz olur” demiştir. Hâlbuki Nebî (as) “zandan kaçınınız, çünkü zan, sözün en yalan olanıdır” buyurmuştur. Zan Müslümânların malını helâl kılmaz. Zira Nebî (as) “münâfığın alameti, kendisine güvenildiğinde, güveni boşa çıkarmasıdır” buyurur⁹⁹. Yüce Allah da mirasçı ile diğerlerini ayırmaksızın: “Allah size emânetleri sahiplerine vermenizi emrediyor” buyurmuştur¹⁰⁰. Görüldüğü gibi Yüce Allah bu âyette “emânetleri ehline verme” emrinde, emânet sahibinin vâris veya başkası olması arasında bir ayırım yapmamıştır.

Rivâyetten de anlaşılacağı üzere, Buhârî'nin bu konudaki fikri, ölüm hastasının vârisine ikrârda bulunmasının câiz olduğu yönündedir. Buhârî kendi görüşüne Ebû Hureyre'nin Hz. Peygamber (as)'den rivâyet ettiği “Münâfığın alâmeti üçtür: Konuştuğunda yalan söyler, emânet edildiğinde hıyânet eder ve söz verdiğinde sözünde durmaz”¹⁰¹ hadisini delil olarak zikreder.

Burada Buhârî'nin itirâz ettiği görüş Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve onun mezhebini takib eden âlimlere ait olduğu dikkat çekmektedir. Çünkü Hanefilerde, ölüm hastalığında olan bir kimsenin mirasçı lehine borç (deyn) veya mal (ayn) ikrârında bulunması câiz değildir¹⁰². Hanefiler delil olarak: “Dikkat edin! Mirasçı için vasiyette bulunmak ve onun lehine borç ikrârında bulunmak yoktur” hadisini zikretmektedir¹⁰³. Ayrıca Buhârî'nin ifade ettiği gibi ölüm hastasının mudarebe akdi yapması ise Hanefilere göre câiz görülmemiştir¹⁰⁴.

⁹⁸ Buhârî, “Vesâyâ”, 8.

⁹⁹ Buhârî, “Vesâyâ”, 8.

¹⁰⁰ Nisa, 4/58.

¹⁰¹ Buhârî, “Vesâyâ”, 8.

¹⁰² Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i fî Tertîb's-şerâ'i*, VII, 227; Serahsî, *el-Mebsût*, XVIII, 47.

¹⁰³ İbn Mâce, “Vesâyâ”, 6; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 267.

¹⁰⁴ Bu konu Mebsût'ta şu şekilde zikredilmiştir: “ölüm hastası, kârın onda dokuzunun işletmeciye ait olması koşuluyla mudarebe yoluyla bir kişiye bin dirhem verse ve on bin dirhem kâr edilse, sonra hasta ölse, işletmecinin yaptığı işin emsal ücreti de yüz dirhem olsa, mirasçılar anaparayı alır. Kalan da onlar ile işletmeci arasında koşul koydukları üzere olur. Bu konuda işletmecinin emsal ücretine bakılmaz. Serahsî, *el-Mebsût*, XXIII, 169.

Aynî (ö. 855/1451), Hanefî fakîhlerinin bu konudaki en önemli gerekçesi olarak, diğer vârislere zarar vermeme endişesi olduğunu kaydetmektedir¹⁰⁵. Ayrıca İbn Hacer (ö. 852/1448) bu kısmı şu şekilde açıklar: Ölüm hastası hakkında onu itham edici muhtemel kötü zandan dolayı “zahire göre hüküm verme” prensibi terk edilemez. Onun gerçek niyeti ve kastı, Allah’a havale edilir. Buhârî’nin “emânet” kavramının sınırlarını çok geniş tuttuğu anlaşılmaktadır. “Emânete hıyânet’in bu konuyla ilgisi şu yöndendir: ölüm hastası, üzerindeki hakları açıklamayıp gizlerse, hak sahibine karşı hâinlik yapmış olur. Bu hıyâneti terk etmesinin lüzumu, ikrârı gerekli kılmaktadır. Onun ikrârını geçerli saymayanlar, kendisini gizlemeye dolayısıyla hâinliğe teşvik etmiş olmaktadır¹⁰⁶.

Hanefîler, hıyânetin terkini gerekli görmeye birlikte ikrârın, ancak “töhmetsiz ve başkasına zarar vermenin” bulunmadığı takdirde vâcip olacağı görüşündedir. Vâris olmayan için yapılan ikrârda, bir töhmet ve başkasına zarar verme yoktur. Bir vâris için yapılan ikrârda ise, açık bir töhmet ve diğer vârislere zarar verme söz konusudur. “Ölüm hastası, günâh ve zulümden kaçınmayı gerektiren bir durumdadır” denirse, biz de “bu gizli bir hâldir, biz ancak zâhire göre hüküm veririz” deriz¹⁰⁷.

Ölüm hastasının vârise yaptığı borç ikrârının geçerli olmadığı görüşünü, sadece Hanefîler ileri sürmüş değildir. İkrârda bulunanın itham edildiği durumda, İmam Mâlik (ö. 179/795) de aynı görüştedir. Şurayh ve el-Hasen b. Sâlih’ten, “hanımının mehri hariç, hastanın vârise ikrârının câiz olmadığı”; Süfyân es-Sevrî’den (ö. 161) de, “hastasının vârisine ikrârının mutlak olarak câiz olmadığı” görüşü nakledilmiştir. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) de, bu konuda Süfyân gibi hükmetmiştir. Hatta İbnü’l-Kayyim (ö. 751/1360), şöyle demektedir: “Hastanın vârisine bir borç ikrârında bulunması, cumhura göre töhmetten dolayı batıldır¹⁰⁸.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Buhârî’nin (ö. 256/870) buradaki itirâzının hedef kitleleri, Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve onun mezhebini takibeden âlimlerin görüşüdür. Buhârî burada bahsi geçen hadisi delil getirerek, niyeti esas almıştır. Hâlbuki konuyla alakalı, Hanefîlerin delil olarak sundukları açık nas

¹⁰⁵ ‘Aynî, *Umdetu’l-Kârî fi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, XIV, 41-42.

¹⁰⁶ İbn Hacer, *Fethû’l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, V, 282.

¹⁰⁷ ‘Aynî, *Umdetu’l-Kârî fi Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, XIV, 41-42.

¹⁰⁸ Guneymî, *Keşfü’l-iltibâs ‘amma evredehü’l- İmam el-Buhârî ‘ala ba’di’n-nas*, 26.

bulunmaktadır. Buradaki itirâzın sebebini, Hanefîlerin delil olarak getirdiği hadisin, Buhârî'nin hadis nakletme metoduna uymadığından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

E. DİLSİZİN MÛLÂ'ANESİ

Arapça karşılığı 'ahres' olan dilsiz, konuşma yeteneğinden yoksun bulunan kimse demektir¹⁰⁹. La'n ise sözlükte "kovmak, Allah'ın rahmetinden uzaklaştırmak" mânasına gelmektedir. Aynı kökün türevlerinden olan liân ve mülâane de "karşılıklı lânetleşme" demektir. Bir fıkıh terimi olarak liân, karısının zina ettiğini veya çocuğun zina ürünü olduğunu iddia eden kocanın hâkim huzurunda bunu yeminle teyit etmesi, kadının da kocasının yalan söylediğine ve kendisinin masum olduğuna aynı tarzda yemin etmesidir. Hükmüne gelince, liân işlemi tamamlandıktan sonra Ebû Hanîfe ve Hanbelî'le'e göre hâkim eşleri birbirinden ayırır. İmam Mâlik'e (ö. 179/795) göre böyle bir tefrik kararına gerek olmaksızın evlilik kendiliğinden sona erer. İmam Şafî (ö. 204/819) ise ayrılık için sadece kocanın li'ân yapmasını yeterli sayar¹¹⁰.

Buhârî, bu konuda ilk olarak “ وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُن لَّهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنفُسُهُمْ ” (Eşlerine zina esnasında bulunup da kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince...¹¹¹) âyetini zikrederek, şöyle devam eder: Dilsizin, yazılı veya işâret ya da bilinen bir imâ ile karısına yaptığı zina ithamı, konuşan kimsenin ithamı gibi kabul edilir. Çünkü Nebî (as) farzlarda işâreti geçerli saymıştır. Bu, bazı Hicâzlı âlimlerin ve ilim ehlinin görüşüdür. Allah Teâlâ şöyle buyurur: “Bunun üzerine (Meryem) ona işâret etti dediler ki: Daha beşikteki bir çocukla biz nasıl konuşabiliriz ki!¹¹²” Dahhâk “Alâmetin, üç gün boyunca, insanlarla -remiz yolu hariç- konuşamamandır¹¹³” âyetindeki “remiz”i, ‘işâret’ kelimesiyle açıklamıştır.

Buhârî görüşünü bu şekilde sunduktan sonra, itirâz ettiği konuyu şöyle sıralıyor. *Bazı insanlar* dilsiz için kazf suçundan dolayı had cezası ve mulâ'anenin söz konusu olmadığını söylerken, öte yandan talakın yazı, işâret ya da ima ile câiz olduğunu söylemektedirler. Hâlbuki talak ile li'ân arasında fark yoktur. Eğer “Kazf,

¹⁰⁹ Öğüt, “Dilsiz”, *DİA*, c. IX, 303-305.

¹¹⁰ Aydın, “Liân”, *DİA*, XXVII, 172-173.

¹¹¹ Nur, 24/6.

¹¹² Meryem, 19/29.

¹¹³ Âl-i İmrân, 3/41.

ancak sözle olur” derse, ona şöyle cevap verilir: “Talak da böyledir, o da ancak söz ile câiz olur. Sözle olmazsa talak ve kazf geçersiz olur. Köle âzât etme de aynı şekildedir. Mülâane yapacak sağırın durumu da aynıdır.” Şa‘bî ile Katâde şöyle demiştir: “Koca, hanımına ‘sen boşsun’ diyerek, parmaklarıyla işâret etse, bu işâretine göre (yani bir veya iki yahut üç talakla), hanımı ondan bâin olur.” İbrâhîm de: “Dilsiz, talak eliyle yazarsa, onun için bağlayıcı olur” demiştir. Hammâd ise: “Dilsiz ve sağır, başı ile işâret ederse câiz olur” demiştir¹¹⁴.

İmam Buhârî, dilsizin işâretini söz gibi kabul edileceğine dair bu bilgileri verdikten sonra, kendi görüşünü desteklemek amacıyla Hz. Peygamber (as)’den rivâyet edilen şu hadisleri delil olarak zikreder. Mesela, Hz. Peygamber (as) kıyamete yakın zamanda gönderildiğini söyleyip, işâret ve orta parmağını birleştirerek göstermek suretiyle bunu ifade etmiştir. Başka bir hadiste ise, yetimin işlerini üstlenen kişi ile kendisinin cennette çok yakın olacağını söylerken de, bu şekilde göstermiştir. Yine kameri yılda, ayların 30 veya 29 gün olabileceğini, parmaklarıyla işâret ederek belirtmiştir¹¹⁵.

Buhârî, âyette geçen “وَالَّذِينَ يَرْمُونَ” lafzının umum ifade ettiğini kaydeder. Dolayısıyla zina isnadında bulunan kişi, ister lafız, ister işâret veya ima ile olsun aynıdır, diyerek, bu konuda ısrarla Ebû Hanîfe (ö. 150/7676) ve Hanefîlerin görüşüne karşı çıkmakta ve “dilsizin, yazılı veya işâret, ya da bilinen bir imâ ile karısına yaptığı zina ithamı; konuşan kimsenin ithamı gibi kabul edilir” fikrini savunmaktadır. Yine Hanefîler, mülâ‘ane ve talak arasında fark olduğunu söyleyerek, kazfın şüphe ile düşeceğini söylemişlerdir. Hâlbuki talak, hadsite geçtiği üzere şakası da ciddi; ciddisi de ciddi olan meselelerdendir. Nasıl olur da bu şüphe ile sakıt olmaz? Mademki li’ân işâret ile sabit olmaz, talakın da işâret ile vâki olmaması gerekiyor.

Buhârî’nin konuyla ilgili rivayetlerini ve mesele ile alakalı görüşünü aktardıktan sonra, bu meselenin kime ya da hangi mezhebe ait olduğu ve o mezhebin bu konudaki görüş ve delilleri üzerinde duracağız.

Burada Buhârî’nin (قَالَ بَعْضُ النَّاسِ) tabiriyle itirâz ettiği meselenin Ebû Hanîfe ve Hanefî mezhebine ait olduğu dikkat çekmektedir. Çünkü Hanefîlere göre, dilsiz

¹¹⁴ Buhârî, “Talak”, 25.

¹¹⁵ Buhârî, “Talak”, 25.

kazf suçundan dolayı had cezası ve mülâane söz konusu değildir¹¹⁶. Ayrıca yazı yazmasını bilen bir dilsizin, hanımını yazı ile boşaması, konuşabilen kimsenin hanımını yazı ile boşaması gibi geçerlidir. Çünkü yazı yazabilen dilsiz, konuşabilenle aynıdır. Eğer dilsiz yazı yazmasını bilmiyorsa, bilinen işâretle hanımın boşaması istihsânen câiz görülmüştür¹¹⁷.

Bu mevzûyu Serahsî (ö. 483/1090) şu şekilde izah etmektedir: “Dilsiz ne zina haddi ile ne de diğer had cezaları ile sorumlu tutulmaz. İşâret ederek veya yazı ile bunu ikrâr etse de, tanıklar onun aleyhinde buna tanıklık etse de bu böyledir. Dilsiz burada zina ettiğini işâret ederek ikrâr ettiğinde, işâret etme, konuşmanın bedeli olmuştur. Had cezası ise bedele dayalı olarak uygulanamaz. Ayrıca zina ikrarında, ‘zina ettim’ sözünün açıkça söylenmesi gereklidir. Dilsizin işâretinde ise bu yoktur. Onun işâretinden ancak cinsel ilişki anlaşılır. Konuşabilen biri, ‘cinsel ilişki’ sözünü kullanarak ikrâr etse had cezası gerekmez. Dilsiz de böyle olmalıdır. İkrarını yazsa yine böyledir. Çünkü yazı kesinlik ifade etmeyip, konuşmanın yerini tutar. Böyle bir şeye dayalı olarak da had cezası uygulanmaz”¹¹⁸. Şâfi’îlere göre ise, dilsiz kazf suçundan dolayı had cezası ile sorumludur. Çünkü o da yükümlü bir kişidir. Dolayısıyla dilsiz de, görme engelli veya iki kolu ya da iki ayağı kesik kişi gibidir¹¹⁹. Yani Şâfi’îlere göre dilsiz de diğer insanlar gibi had ve li’ân uygulanmasına bir mani yoktur.

Görüldüğü gibi had ve li’ânın tahakkuk etmesi için söz konusu ithamının “zina lafzı” ile sarâhaten zikredilmesi gerekiyor. Hâlbuki dilsizin işâreti, lafız gibi kabul edilemez, çünkü açık değildir. Dilsizin işâretle boşaması da istihsânen câiz görülmüştür. Kıyasen bunların hiçbiri işâretle gerçekleşmez. Kaldı ki dilsizin işâretinde şüphe vardır. Şüphe ile de had gerçekleşmez. Hz. Peygamber (sa)’den rivâyet edilen şu hadis buna dayanak teşkil etmektedir: “ادروا الحدود بالشبهات” (şüphe ile had uygulamaktan kaçınız¹²⁰.) Ayrıca cumhur da li’ân için lafzın sarâhatini, yani

¹¹⁶ Merğînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-Mübtedî*, III, 321.

¹¹⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, VI, 218-220.

¹¹⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 165.

¹¹⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 165.

* Hemen belirtmemizde yarar vardır ki, Tirmizi’de söz konusu hadiste “الشبهات” lafzı yer almamaktadır. Ancak hadisin devamında, “Hâkim’in bağışlamada hata etmesi, ceza vermede hata etmesinden iyidir” şeklinde bir kayıt yer almaktadır. Bkz: Tirmizi, “Hudud”, 198.

¹²⁰ el-Azîmâbâdî “Şüphe ile had uygulamaktan kaçınız.” Hadisini şu şekilde değerlendiriyor. Bu hadiste şüpheden kaçınmayı söylüyor ama bu bilinmeyen işâretleri kastetmiştir. Eğer dilsizin

erkeğin: “Ben o kadını (karımı) zina ederken gördüm” cümlesini şart koşmamıştır¹²¹.

Buhârî'nin delil olarak zikrettiği hadisleri genel olarak değerlendirdiğimizde, hadisler, maksadın işâretle de ifade edilebileceğini gösterir. Ancak bu hadislerin hiçbirinde, “dilsizin mülâanesi ve ona kazf haddi uygulanması” hususuyla ilgili özel bir bilgi yoktur. Hanefiler işâreti kabul etmekle birlikte, bu iki meseleyi ondan istisna etmişlerdir. Çünkü mülâane, şahitlik gibidir, onda mutlaka *eşhedü* kelimesi söylenmelidir. Dilsizin malî konulardaki şahitliği kabul edilmediği gibi, mülâanedeki şahitliği de kabul edilmez. Kazf haddine gelince, dilsizin işâreti şüpheden yoksun değildir. Diğer tasarrufların aksine, had cezaları şüpheden dolayı düşer. Dolayısıyla işâreti şüpheden uzak olamadığı için dilsiz kazf haddi uygulanmaz¹²².

Kısaca ifade etmek gerekirse Buhârî'nin (ö. 256/870) buradaki itirazı Ebû Hanîfe'ye yöneliktir. bu konuda Buhârî, bu konuda Hz. Peygamber'in (as) farzlarda işâretin geçerli saydığını delil getirmiş ve Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) buna uymadığına ima ederek itirâzda bulunmuştur. Ancak Ebû Hanîfe'nin ve Hanefî âlimler şüphe ile haddin gerçekleşmeyeceği hadisini delil olarak zikretmiş ve dilsizin işâretinin, açık olmadığı gerekçesiyle lafız olarak kabul etmemişlerdir.

F. NEBİZ (ŞIRA)*

Buhârî'nin, itirâz ettiği meselelerden biri de “nebiz” kavramı üzerindeki fikir ayrılığıdır. Şöyle ki Buhârî, yemin konusunda: “Birisi, nebiz içmeyeceğim diye yemin etse, sonra *tıla* veya *seker* yahut *asîr* içse** , rey ehline göre yemini bozulmaz.

işâreti, bilinen (إذا كَانَ بِإِشَارَةٍ مُّفَهِّمَةً) işâretten ise, orda herhangi bir şüphe yoktur. Kimi zaman, işâret ve kinâye, lafızdan daha açık olur. Kaldı ki bu hadisin, dilsiz veya sağırda da pek ilgisi bulunmamaktadır. Şöyle ki bu hadiste, biri “şüphe varken had uygulamama” diğeri de “ayıbı örtme” olmak üzere iki konu ele alınmıştır. Bkz: el-Azîmâbâdî, *Refû'l-iltibâs 'an ba'zi'n-nâs*, 70.

¹²¹ İbn Hacer, *Fethû'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, XI, 35.

¹²² Guneymî, *Keşfü'l-iltibâs 'amma evredehü'l- İmam el-Buhârî 'ala ba'di'n-nas*, 27.

* Nebiz, kuru üzüm, kuru hurma, arpa gibi maddelerin -tadı çıkması için- suya bekletilmesi neticesinde - sarhoş edici özelliği olsun veya olmasın- elde edilen bir içecek türü. Bkz: 'Aynî, *Umdetu'l-Kârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, XXIII, 200.

** “*Tıla*”, üçte ikisinden azı kayboluncaya kadar kaynatılmış üzüm suyuna denir. “*Seker*”, bekletilmiş hurma hoşafı; “*Asîr*” de ağırlaşmış, mayalanmış kuru üzüm suyuna denir. Bkz: Merğînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-Mübedî*, IV, 108; Guneymî, *Keşfü'l-iltibâs 'amma evredehü'l- İmam el-Buhârî 'ala ba'di'n-nas*, 28.

Çünkü onlara göre bu içecekler nebiz sayılmamaktadır"^{123.} Buradan anlaşılıyor ki Buhârî'ye göre bu tür içecekler nebiz kapsamına girmektedir.

İmam Buhârî, bu bilgileri sunduktan sonra; *tıla*, *seker* ve *asîr*'in nebiz olduğuna dair delil olarak şu iki rivâyet nakleder. **Birincisi**, Sehl b. Sa'd (ra)'den gelen rivâyete göre, "maden veya taştan yapılmış bir kap içinde bir gece bekletilmiş hurma hoşafı"ndan bahsedilir, **ikinci** rivâyette ise Hz. Sevde (ra), ölen bir koyunun tabaklanmış derisinden yapılan kabı, uzun bir süre hoşaf (nebiz) için kullandıklarını ifade etmektedir^{124.}

Konuyu değerlendirmeden önce, meselenin vuzuha kavuşması için konu ile alakalı Buhârî'de geçen diğer hadislerle de göz atmamızda yarar bulunmaktadır. Hz. Peygamber (as), Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye, Yemen'deki içeceklerden sormuş, o da *bit'* (bal nebîzi) ve *mizr* (arpa nebîzi) diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Rasûlüllah (as): "Sarhoşluk veren her şey haramdır" buyurmuştur^{125.}

İbn Abbâs, kendisine nebîz içme konusunu soran Ebû Cemre'ye, Hz. Peygamber'in Abdül-Kays heyeti ile yaptığı konuşmayı nakleder. Bu konuşmada Rasûlüllah (as), onlara *dubbâ*, *nakîr*, *hantem* ve *müzeffet* adı verilen kaplardaki nebîzi içmeyi yasaklamıştır^{126.}

Buhârî, *bit'* denilen baldan yapılmış içkinin haramlığı hakkında bâb başlığında şu bilgileri verir: Ma'n, Mâlik b. Enes'e *fükkâ*'ın (köpüklü içecek) hükmünü sormuş. Mâlik "sarhoşluk vermiyorsa, sakıncası yok" demiştir. İbnü'd-Derâverdî, bunu âlimlere sorduklarını, onların "sarhoşluk vermeyende sakınca olmadığı" şeklinde cevap verdiklerini bildirmiştir. Buhârî, daha sonra, Hz. Aişe (ra)'dan iki hadis nakleder. **İlkinde** Hz. Aişe şöyle der: Rasûlüllah (as)'a *bit'* sorulduğunda "Sarhoşluk veren her içecek haramdır" buyurmuştur. **İkincisinde** de, Rasûlüllah'a Yemenlilerin içtiği bal nebîzi *bit'* sorulduğunda, onun böyle cevap verdiği kaydedilmiştir^{127.}

Nakledilen hadislerle genel olarak baktığımızda Buhârî'nin (ö. 256/870) içeceklerdeki haramlığın illetinini "sarhoşluk verme" özelliğine bağladığı göze

¹²³ Buhârî, "Eyman ve'n-Nüzûr", 21.

¹²⁴ Buhârî, "Eymân ve'n-Nüzûr", 21.

¹²⁵ Buhârî, "Meğâzî", 60.

¹²⁶ Buhârî, "Meğâzî", 69.

¹²⁷ Buhârî, "Eşribe", 4.

çarpmaktadır. Özellikle, rivâyetlerde geçen içeceklerin dışındakilerin haram sayılması, onların sarhoşluk vermesine bağlanmıştır. Ancak Hanefilere göre haramlığı belli olan içecekler dörttür: Hamr (mayalanarak ağırlaşmış ve köpüğünü atmış taze üzüm suyu), asîr/tılâ (üçte ikisinden azı gidene kadar kaynatılan tâze üzüm suyu), seker (beklemiş hurma hoşafı) ve ağırlaşmış, mayalanmış kuru üzüm hoşafına denir¹²⁸.

Buhârî'nin "*insanlardan bazıları dedi ki*" şeklinde itirâzda bulunduğu bu görüş İmam Ebû Hanîfe'ye âittir¹²⁹. Zira Hanefilere göre bir kimse nebîz içmeyeceğim diye yemin etse, sonra herhangi bir nebîz (şıra) içse yemini bozulur. Ancak nebîz içmemeye yemin eden kişi, hurma suyunun sarhoş edici duruma gelenini veya koruk hurma suyu yahut da meyve suyu içse yemini bozulmaz. Çünkü bunlara nebîz denilmez¹³⁰.

Şârihler, Buhârî'nin bu konudaki amacı üzerine ihtilaf etmişlerdir. Kimi Buhârî'nin amacını, Ebû Hanife'ye red olarak nitelerken, kimisi de, Ebû Hanîfe'yi düzeltme amacının olduğunu söylemişlerdir¹³¹. Mesela İbn Battâl (ö. 449/1057), Buhârî'nin amacını, Ebû Hanîfe'nin kavline red olduğunu söylerken, el-Mücîb ise, onun Ebû Hanîfe'nin kavlini düzeltme olarak algılamışlardır¹³².

Buhârî'ye göre; hurma, üzüm gibi meyvelerin, muhtelif kaplarda bir süre su içinde bekletilmesi sonrası aldığı hal, *nebîz* olarak kabul edilir, *tıla*, *seker* ve *asîr* de bu şekilde olduğu için, "nebîz içmeyeceğim" diye yemin eden kişi, bunlardan birini içerse, ona göre yeminini bozmuş olur.

İmam Buhârî (ö. 256/870), herhalde, insanlar arasındaki kullanımdan ziyade nebîzin kelime anlamını esas alarak, buna uyan içecekleri nebîz kabul etmektedir. Hâlbuki yeminde kullanılan ifadelerde, örfün (o zamandaki insanların kullandıkları anlamların) esas alındığı malumdur. Buna göre, halk arasında yukarıdaki üç içeceğe veya daha başka içeceklere nebîz deniyorsa, o kişi yeminini bozmuş olur. Ama bunlar için nebîz kavramı kullanılmıyorsa yeminini bozmuş olmaz¹³³. Kısaca

¹²⁸ Merğînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-Mübeddî*, VII, 284.

¹²⁹ 'Aynî, *Umdetu'l-Kârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, XXIV, 200.

¹³⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, VIII, 296-297.

¹³¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz: 'Aynî, *Umdetu'l-Kârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, c. XXIII, 200.

¹³² Bu konuya dair geniş bilgi ve tarafların delilleri için bkz: el-Azîmâbâdî, *Refû'l-iltibâs 'an ba'zi'n-nâs*, 74-75.

¹³³ Serahsî, *el-Mebsût*, VIII, 297.

bu konudaki ihtilaf ve yemin edenlerin yemini, bulunduğu bölgenin örfüne göre anlaşılır ve ona göre hüküm verilir.

G. İKRÂH İLE İLGİLİ MESELELER

1. İkrâh İle Satış ve Bağış

İkrâh sözlükte, “istememek, rıza göstermemek” anlamında olan “kürh” kökünden türemiş olup, bir kimseyi serbest kaldığında rızası olmayacağı ve istemeyeceği bir işe zorlamak manasına gelmektedir¹³⁴. Veya bir kimsenin diğerine karşı işlediği, mükreh (zorlanan)ın rızasını ortadan kaldıran, seçme özgürlüğünü bozan, fakat ehliyetini ya da yükümlülüğünü düşürmeyen eylemdir¹³⁵.

Buhârî, –aynı zamanda kendi görüşü olan- bu konuyu bab başlığına taşıyarak şöyle dile demektedir: “Tehdit altında olan (mükreh) bir kimse köle hibe etse ya da satarsa, bu câiz değildir”. Kimileri şöyle demiştir: “Satın alan kişi onun hakkında bir nezirde bulunursa bu câizdir. Hatta köleyi satın alan veya kendisine hibe edilen kişi onu müdebber* yapabilir¹³⁶.”

Buhârî bu konuda kendi fikrini belirttikten ve rey ehlinin de görüşünü aktardıktan sonra, delil olarak Hz. Câbir (ra)’den gelen şu hadisi zikreder: “Ensârdan bir adam, bir köleyi müdebber yapmıştı, onun bu köleden başka her hangi bir malı yoktu. Rasûlullah (a.s.) durumdan haberdâr olunca: Onu benden kim satın alır? diye sordular. Bunun üzerine Nu’aym b. en-Nehhâm (ra), onu sekiz yüz dirheme satın aldı¹³⁷.”

Kirmânî (ö. 781/1191) buradaki itirâzın Hanefilere yöneltildiğini söyler ve onların bu konuda çelişkide olduğunu iddia ederek şöyle devam eder: Eğer ikrâh yoluyla yapılan bir akitle müşteri için mülkiyet hakkı sabit oluyorsa, sadece nezir ve müdebber yapma konusunda değil, tüm tasarruflarda mülkiyet hakkının sabit olması gerekiyor. Eğer ikrâh yoluyla yapılan bir akitle müşteri için mülkiyet hakkı sabit olmuyorsa, nezir ve müdebber yapma hakkının da sabit olmaması lazım.

¹³⁴ Bardakoğlu, “İkrâh”, *DİA*, XXII, 30-37.

¹³⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, XXIV, 56.

* Müdebber, hürriyeti efendisinin ölümüne bağlanan köle ya da câriyeye denir. Bkz: Atar, “Tedbir”, *DİA*, XL, 258.

¹³⁶ Buhârî, “İkrâh”, 4.

¹³⁷ Buhârî, “İkrâh”, 4.

Hâlbuki Hanefîler, sadece nezir ve müdebber yapmada mülkiyet hakkının geçerli olacağını savunmuşlardır¹³⁸.

Aslında bu mesele Buhârî'nin zannettiği gibi cereyan etmemektedir. Şöyle ki bir kimse, kendi veya başkasının malını satmak/almak, ya da başkasına bin (1000) dirhem 'borçlu olduğunu' ikrar etmek veya evini kiralamakla zorlanır; "yapmadığı takdirde" dövülmek, hapse atılmak veya öldürülmekle tehdit edilirse ve "tehdit altındayken" mükreh aleyhi (zorlandığı konu) alır ya da satarsa, tehdit kalktıktan sonra muhayyerlik hakkı doğar. Mükreh, isterse bey'i nâfiz hale getirir, isterse fesh eder. Çünkü bey'in şartı olan "rıza" burada yoktur*. Dolayısıyla bu fâsit bir akitir. Fasit akitle de mülkiyet sabit olmaz¹³⁹.

Eğer tehdit altındayken, malı alır ya da satar ve teslim ederse, Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) göre mülkiyet hakkı sabit olur. Ancak Hanefî ulemasından olan İmam Züfer'e (ö. 158/775) göre mülkiyet hakkı sabit olmaz. Çünkü o mevkûf bir akitir. Mevkûf akitler de icazetten önce mülkiyet hakkı vermez¹⁴⁰.

Görüldüğü gibi Buhârî'nin itirâz ettiği bu görüş, Ebû Hanîfe'ye aittir. Çünkü mükrehin (zorlanan) hibe, bey' ve ikrârının câiz olduğu yönündeki görüşün, Ebû Hanîfe'ye ait olduğu bilinmektedir. Yani İmam Ebû Hanîfe'ye göre bu tür akit, fasit olmakla beraber geçerlidir. Mesela: talak konusunda biri zorlanırsa boşama gerçekleşir. Çünkü burada ehliyet ve yükümlülük devam etmektedir. Boşamada rızanın bulunmaması, boşamanın geçerli olmasına mâni değildir. Bu nedenle muhayyerlik koşulu konulmuş olsa da, şakadan da olsa ve bilinse dahi boşama gerçekleşir. Hibe ve ikrâr konusunda da durum bundan farklı değildir. Yani zorlananın sözlü ve fiili hareketleri geçerlidir¹⁴¹.

Buhârî (ö. 256/870) ile Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) bu konudaki fikir ayrılığının sebebi, Hanefîlerin batıl bey' ile fasid bey' arasında ayırım

¹³⁸ Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî fî Sahîhi'l-Buhârî*, XXIV, 66.

* Bu konuda Aynî, Hanefî mezhebinin -Buhârî'nin zannettiği gibi- böyle olmadığı yönünde fikir beyan ederek diyor ki: "biri malının satılması, bağışta veya ikrârda bulunması konusunda tehdit edilirse; tehdit altında olan kişi o malı satar, bağışta bulunur veya ikrâr ettikten sonra, tehdit kalkarsa, kişi muhayyer olur. İsterse akdi nâfiz hale getirir, isterse fesheder" bkz: 'Aynî, *Umdetu'l-Kârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, XXIV, 102.

¹³⁹ Merğînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-Mübtedî*, VI, 416-417.

¹⁴⁰ Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'î fî Tertîb'ş-şerâ'î*, VII, 190; Merğînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-Mübtedî*, VI, 417.

¹⁴¹ Serahsî, *el-Mebsût*, XXIV, 59, 74, 85.

yapmalarından kaynaklanıyor olsa gerek. Şöyle ki, mükrehin buradaki tasarrufu fasid olarak gerçekleşmiştir. Her ne kadar bey'in rüknü (icâb ve kabul) mevcut olsa dahi, "razı olma" şartı bulunmadığından bu akit fasittir. Çünkü rızanın zedelenmesi, bey'i fesada uğratan şartlar arasında yer almaktadır. Bu yüzden Hanefî'ler "kabz edilince mülkiyet sabit olur" diyerek, kişi tehditle aldığı köleyi azat eder veya üzerinde feshi mümkün olmayan bir tasarrufta bulursa, bu işlem câiz olur ve sahibine de kıymetini ödemesi gerekir, diyorlar¹⁴².

2. İkrâh İkrâh Halinde Tenviyeli Sözlere Başvurulması

Buhârî'ye göre biri, "bu içkiyi içeceksin, bu leşi yiyeceksin, köleni satacağsın, şu borcu ikrâr edeceksin, şunu hibe edeceksin, akdini bozacağsın" gibi şeylere emredilip, aksi takdirde, "bâbanı yahut dost edindiğin din kardeşini... öldüreceğiz" diye tehdit edilse; tehditte olan kimse (bâbasını yahut dost edindiği din kardeşi)'nin kurtulması için, kendine söyleneni yapması câiz olur (bu yeminden dolayı bir şey gerekmez.) Tehdit edilen, bu yüzden başına gelecekte korkan her kişinin de durumu böyledir. Zira bu şekilde yemini ile arkadaşını zalime karşı savunmuş, onun için mücadele etmiş ve kendisini yardımsız bırakmamıştır. Eğer bir Müslümân, mazlum için vuruşursa ona kısas uygulanmaz. Zira Hz. Peygamber (as): "Müslümân, Müslümân'ın kardeşidir" buyurmuştur¹⁴³.

Bazı insanlar bu konuda şöyle demiştir: Birisine "Bu içkiyi içeceksin" veya "Bu leşi yiyeceksin", -aksi takdirde- "Oğlunu veya bâbanı yahut yakın akrabandan birini öldüreceğiz" dense, onun söyleneni yapması câiz olmaz. Çünkü bu kişi, muztar (başka çıkış yolu olmayan) konumunda değildir. Yine *bazılar* bu konuda tenakuza düşerek şöyle demiştir: Ona, "Bak babanı veya oğlunu öldürürüz", "Bu köleyi satacağsın" veya "Şu borcu ikrâr edeceksin" yahut "hibe edeceksin" denirse, -yaptığı takdirde- kıyasa göre bu akitler onun için bağlayıcı olurdu. Ancak biz istihsân metodunu kullanarak, satış, hibe ve bu durumdaki her akdin batıl olduğunu söylüyoruz. Böylece rey ehli, her hangi bir âyet ve sünnet olmadığı halde, "yakın akraba ile yakın akraba olmayan" arasında bir ayrıma gitmiştir. (Satış, hibe ve ikrârı, akrabasını öldürme ile tehdit neticesinde ise istihsânen bağlayıcı saymıyorlar. - yabancı birini öldürme ile tehdit neticesinde olursa bağlayıcı kabul

¹⁴² Merğînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-Mübedî*, III, 275-276.

¹⁴³ Buhârî, "İkrâh", 7; 'Aynî, *Umdetu'l-Kârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, XXIV, 106.

ediyorlar) Oysa Nebî (as), İbrahim (a.s.)'in hanımı için "bu, benim kız kardeşimdir" dediğini haber vermiştir. Bununla, "din kardeşliği" kastedilmiştir. İbrahim en-Neha'î'ye göre, yemin isteyen zâlim birisiyse, yemin edenin niyeti; mazlum ise yemin isteyenin niyeti esas alınır¹⁴⁴.

Buhârî'nin, eleştirdiği bu içtihad Ebû Hanîfe'ye aittir. Zira söz konusu görüşlerin Hanefî kaynaklarında geçtiğini görüyoruz¹⁴⁵. Buhârî, Hanefî görüşünü de aktardıktan sonra, kendi görüşünü desteklemek amacıyla, "Müslümân, Müslümânın kardeşidir" hadisine vurgu yaparak şu hadisleri delil getirmiştir:

- Müslümân Müslümân'ın kardeşidir. Ona zulmetmez ve onu (zâlime) teslim etmez. Kim, din kardeşinin işini ihtiyacını görürse; Allah (cc) da onun ihtiyacını giderir¹⁴⁶.

- Rasûlullah (as) "İster zâlim olsun, isterse mazlum, din kardeşine yardımcı ol!" buyurunca, birisi: "Ya Rasûlullah (as), mazlum olduğu zaman yardım ederim, ya zâlim olduğu zaman ona nasıl yardım edeceğim?" diye sormuş. Peygamber (as) de: Zulüm yapmasına engel olursun, işte bu ona yardım etmektir" şeklinde cevap vermiştir¹⁴⁷.

Görüldüğü gibi İmam Buhârî (ö. 256/870), bu meselede, akraba-yabancı ayırımına karşı çıkmaktadır. Buhârî'nin karşı çıkmasının temel sebebi -bahsi geçen- Müslümânların kardeşliğine işâret eden hadislerdir. Dolayısıyla bu konuda nesep yakınlığı olsun ya da olmasın, bütün Müslümânlar kardeşlerdir. Bu nedenle de Müslümânların birbirlerinin koruyup kollamaları, gelebilecek her türlü tehlike ve zulme karşı birbirlerine yardımcı olmaları gerekiyor. Bu nedenden dolayı, tehdit altındayken yaptıkları akitler bağlayıcı olmadığı gibi, işledikleri haramdan dolayı günâhkâr da sayılmamaktadır.

Buhârî'nin bu açıklamalarından sonra, mükrehin sözlü ve fiili tasarruflarına göz atarak başlayacağız. Hanefîlere göre zorlanan kimsenin sözlü ve fiili tasarrufları -ehil bir insanın isteyerek yaptığı gibi- geçerlidir. Ancak yükümlü olduğu şey farklılık gösterir. Çünkü yükümlülük insanın belli bir dengede ve seviyede bulunmasına bağlıdır. Hanefîler, "Bu içkiyi içeceksin, yoksa filanı

¹⁴⁴ Buhârî, "İkrâh", 7.

¹⁴⁵ Söz konusu görüşlerin ayrıntıları için bkz: Serahsî, *el-Mebsût*, kitabü'l-ikrâh, 118-169.

¹⁴⁶ Buhârî, "İkrâh", 7.

¹⁴⁷ Buhârî, "İkrâh", 7.

öldürürüm” tehdidine muhatap olanı, mükreh saymazlar. Zira burada bir haramı işlemek söz konusudur. Ama bir akrabasının öldürülmesiyle tehdit edilip, malını satması veya hibe etmesi istenilen kişi, bunu yerine getirerek onu kurtarabilir. Çünkü akitlerde herhangi bir masiyet söz konusu değildir. Dolayısıyla bu durumda akit fasit olarak gerçekleşmiş, o da bu yolla akrabasını ölümden kurtarmış olur¹⁴⁸.

Bu mesele üzerindeki fikir ayrılığı sanki itikâdî yöne kaçmaktadır. Şöyle ki: Eğer zalimin biri, bir kimseyi öldürmek istese ve kişinin, mesela çocuğuna, şâyet içki içmez veya leşi yemezsen babanı öldürürüm dese; yine bunun gibi oğlunu ya da yakın akrabanı öldürürüm dese ve o kişi istenileni yapsa, cumhura göre günaha girmez. Ebû Hanîfe’ye göre ise günaha girer. Çünkü darda kalmış değildir. Zira zorlama başkasına değil, bizzat insanın kendisine yöneldiğinde geçerli olur¹⁴⁹.

Görüldüğü gibi Ebû Hanîfe (ö. 150/767), ikrah’ı insanın bizzat kendisine yönelik tehditlere hasretmiştir. Bu yüzden ona göre Müslüman, başkasını savunmak için, Allah’a isyan olan bir haramı işleyemez. Hâlbuki Buhârî’ye göre, din kardeşliği, bir Müslüman’ı korumayı ve savunmayı gerektirir. Dolayısıyla, onu korumak için leş yemesinden veya içki içmesinden dolayı günahkâr olmadığı gibi; satış, hibe ve ikrarı da kendisi için bağlayıcı olmaz.

H. HİYEL KONULARI*

Biz bu başlık altında Buhârî’nin hiyel ile ilgili görüşlerini ve “*bazı insanlar dedi ki...*” tabiriyle rey ehline karşı eleştirilerini ele alacağız. Ama önce hilenin kelime ve ıstılah anlamını, hiyelle ilgili Buhârî ve diğer mezhep imamlarının genel kanaatini zikrederek konuya başlayacağız.

Hile luğatta çâre, maharet, kurnazlık, iyi düşünme, iyi görüş, işlerde tasarruf kudreti, maksada ulaşınca kadar fikri değiştirmek... gibi manalarda kullanılmıştır¹⁵⁰. Kur’an-ı Kerim’de hile kelimesi “çâre” “çıkış” yolu” şeklinde bir

¹⁴⁸ Guneymî, *Keşfü’l-iltibâs ‘amma evredühü’l- İmam el-Buhârî ‘ala ba’di’n-nas*, 30.

¹⁴⁹ İbn Hacer, *Fethû’l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, XIII, 561.

* Hiyel ile ilgili yapılan en kapsamlı çalışma olarak Saffet Köse’nin *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile* adlı doktora tezi bulunmaktadır. Onun üzerine ekleyebileceğimiz bir şey olduğunu düşünmüyoruz. Dolayısıyla aynı şeyleri bir daha tekrar etmemizin bir anlamı olmayacaktır. Konuya giriş olarak söz konusu kitabın sadece hile bölümündeki görüşlerin değerlendirmesini vermeye yetineceğiz.

¹⁵⁰ Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, 93; Köse, “Hiyel”, *DİA*, XVIII, 170.

yerde¹⁵¹; aynı anlamda “mahrec” lafzıyla da başka bir yerde geçmektedir¹⁵². Terim olarak hile ise, şekil bakımından hukuka uygun bir işlem vasıta kılınarak yasaklanmış bir neticeyi elde etme kastıyla yapılan muameleye denir¹⁵³.

Serahsî, Hiyel ile ilgili şu bilgileri vermektedir: Hüküm çıkarmada cumhura göre hile câizdir. Ancak kimi insanlar cehlinden, Kur’ân ve Sünnet’e tam manasıyla vakıf olamadığından buna karşı çıkmışlardır. Serahsî, bu görüşünü temellendirmek için şu âyeti delil getirmektedir: “Eline bir demet sap al ve onunla vur, yeminini bozma¹⁵⁴.”

Bilindiği üzere bu âyet Hz. Eyyûb’un bir olay üzerine karısına yüz değnek vuracağı konusunda yemin etmesi sonrası çıkış yolu olarak kendisine öğretilmiştir. Bunun gibi Hz. Yusuf’un, kardeşini alkoymak için onun yüküne su kabının koyup, tekrar oradan çıkartması...¹⁵⁵ olayı da buna dayanak teşkil etmektedir.

Temel hadis kitapları içinde sadece Buhârî’nin *el-Câmi’u’s-Sahîh*’inde “*Kitabu’l-hiyel*” adlı müstakil bir bölüm vardır. O, burada, önce meşhûr “niyet hadisi”ni zikrederek, dini konularda hileye başvurmanın batıl olduğunu belirtmiş olmaktadır. Hadis şöyledir: ‘Alkame b. Vakkâ’ın Hz. Ömer’den nakline göre, Peygamberimiz (as) şöyle buyurmuştur: “Ey İnsanlar! Ameller ancak niyete göredir. Birinin niyet ettiği şey neyse, eline geçecek olan şey de ancak odur. Bir kimsenin hicreti Allah (cc) ve Resûlüne (as) yönelik ise, onun hicreti Allah’a (cc) ve Resûlünedir. Her kim nâil olacağı bir dünya yahut kendisiyle evleneceği bir kadından dolayı hicret etmişse, onun hicreti de hicret ettiği şeydir¹⁵⁶.”

Hadisten de anlaşılacağı gibi Buhârî (ö. 256/870), dini konularda hileye başvurmanın câiz olmadığı taraftarıdır. Şimdi bu konuyla alakalı mezhep imamlarının görüşüne bir göz atalım.

Ebû Hanîfe’den (ö. 150/767) hile olarak nakledilenler ıstılah manasında hile değil, hukukî birer çözümdür. Bunlar da ancak kelime manası itibarıyla mecazen

¹⁵¹ Nisâ,5/98.

¹⁵² Talâk, 65/2.

¹⁵³ Köse, “Hiyel”, *DİA*, XVIII, 171.

¹⁵⁴ Sâd, 38/44.

¹⁵⁵ Yûsuf, 12/70-76.

¹⁵⁶ Buhârî, “Hiyel”, 1.

hile olarak nitelendirilebilir¹⁵⁷. Hanefî mezhebinin ileri gelen âlimlerinin câiz gördükleri hileler de bizzat şeri'atın helal kıldığı menfaatleri yine şer'î hükümlerden yararlanarak elde etmek üzere başvuru -nikâh, talak, bey vs gibi muamelelerdedir. Harama ya da bir hakkı iptal etmeye götüren her türlü hileyi yasaklamış¹⁵⁸, meşrû vasıtaları kullanarak, gayr-i meşrû neticelere ulaşma kastıyla yapılan muamelelere cevâz vermemişlerdir¹⁵⁹.

Şafi'îlere göre de ıstılah manasındaki hile câiz değildir¹⁶⁰. Burada dikkat çeken husus hem Hanefî ve hem Şâfi'îler sözlük anlamında şer'î hileyi kabul edip, terim anlamındaki hileyi reddetmişlerdir. Mâlikîler ve Hanbelîler ise hileyi dar anlamda (terim manasında) anlamış ve benimsedikleri "sedd-i zerâi" (kötülüğe giden yolları kapama) prensibinin tabiî sonucu olarak câiz görmemişlerdir¹⁶¹. Biraz dikkat edilecek olursa dört mezhebin de hileye yaklaşım biçimi aynıdır. Hanefîler ve Şâfi'îler geniş anlamda ele aldıkları hileyi harama düşmemek, yasakları çiğnememek için câiz görürken, hileye karşı çıkan Mâlikîler ve Hanbelîler ise dar anlamdan hareketle harama götürdüğü, yasakların bu yolla çiğnendiği gerekçesiyle reddetmişlerdir. Aslında ne Hanefî ve Şâfi'î imamları ikinci anlamdaki hileyi câiz görmüşler; ne de Mâlikîler ve Hanbelîler birinci durumda hile olarak vasıflandırılan muameleleri reddetmişlerdir. Her iki taraf da farklı ifadelerle aynı şeyi söylemektedirler. Prof. Dr. Saffet Köse bu değerlendirmeleri yaptıktan sonra "hiyele karşı mezhep İmamlarının tavrı ile Buhârî'nin tavrı arasında bir fark olmadığını söyleyerek, her iki taraf da prensip olarak meşru vasıtaların kullanılması yoluyla gayr-i meşru neticelere ulaşmasına karşı çıkmaktadır. Ancak Buhârî'nin verdiği bazı örnekler hile değil, içtihadî hükümlerdir. İctihadî meselelerde ihtilaf olması da tabiîdir." şeklinde bir açıklamaya yer vermektedir¹⁶².

Şimdi bu kısa değerlendirmeden sonra Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh* adlı eserinde yer alan hiyel bölümüne geçecek olursak, bu bölüm toplam 15 bâbdan oluşmakta, son 13 bâbında ise toplam 14 kez "*kâle ba'du'n-nâs*" ifadesi yer

¹⁵⁷ Köse, *İsam Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, 236.

¹⁵⁸ Köse, *İsam Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, 241.

¹⁵⁹ Köse, "Hiyel", *DİA*, XVIII, 171.

¹⁶⁰ Köse, *İsam Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, 243.

¹⁶¹ Köse, *İsam Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, 249; Köse, "Hiyel", *DİA*, XVIII, 172.

¹⁶² Geniş bilgi için bkz: Köse, *İsam Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, 260-265.

almaktadır. Bunlardan 3'ü zekât, 5'i nikâh, 1'i gasb ve 5'i de hibe ve şuf'a konularında yer almaktadır. Bunlar konularına göre şu şekildedir.

1. Zekâtta Hile

Bu başlık altında geçen rivayetlerde, toplam üç defa “*kâle ba'du'n-nâs*” ifadesi yer almaktadır. Bu rivayetler sırasıyla şöyledir:

a. Buhârî'ye (ö. 256/870) göre, zekât farz olur korkusuyla hile yaparak zekât düşürmek câiz değildir. Delil olarak şu hadisi zikretmiştir: Enes b. Mâlik'in nakline göre Hz. Ebû Bekir (ra) Rasûlullah (as)'in takdir buyurduğu zekât miktarlarına dair Enes b. Mâlik'e bir mektup yazdı. Bu mektupta “zekât korkusuyla ortak toplu malın parçalara ayrılması ve parçalar halinde olanın toplanması câiz değildir”¹⁶³. Diğer bir delil olarak, İslam'ın esaslarını soran bedevinin hadisi nakledilir. O konuşmanın sonunda bedevi: “Sana ikramda bulunan Allah'a yemin ederim ki gönüllü olarak herhangi bir amel yapmam ve Allah'ın bana farz kıldığı hiçbir şeyi de eksik bırakmam” deyince, Rasûlullah (as): “Doğru söylüyorsa, felaha kavuşur veya Cennete girer” buyurmuştur¹⁶⁴.

Buhârî, bu rivâyetin devamında şu bilgileri nakleder: *bazı insanlar şöyle demiştir*: Yüz yirmi deveye iki hıkkâ* zekât düşer. Sâhibi (sene dolmadan) develerini kasten helak veya hibe** eder yahut zekâttan kaçmak için başka bir hile yaparsa, ona herhangi bir şey gerekmez¹⁶⁵. Buhârî, bu durumun malı yığmak anlamına geldiğini düşünür ve zekât verilmeyen malın kıyâmet gününde sâhibi için büyük bir azap vesilesi olacağını bildiren şu hadisi nakleder. Ebû Hureyre'den rivâyet edildiğine göre Rasûlullah (as) şöyle buyurmuştur: “(zekâtı verilmeden) saklanmış servetiniz, kıyâmet gününde aşırı zehirli bir yılan olur. Sahibi ondan kaçır, o da sahibini bulur ve sürekli ‘ben senin dünyadaki servetimin’ der, durur.” Rasûlullah (as) buyurdu ki: “Nihâyet mal sahibi elini uzatır ve kendi elini o yılanın ağzına vererek yutturur”¹⁶⁶.

¹⁶³ Buhârî, “Hiyel”, 3; Buhârî, “Zekât”, 34.

¹⁶⁴ Buhârî, “Hiyel”, 3.

* “Hıkkâ” üç yaşını bitirmiş ve dört yaşına girmiş deveye denir. Bkz: Serahsî, *el-Mebsût*, III, 223.

** Bu meselenin oluş şekli şöyledir: iki kişi hile yapmak için anlaşılır da “zekâttan kaçınmak için” birbirine hibede bulunurlarsa o suratta bu mesele yukarıda anlatıldığı şekilde ele alınır.

¹⁶⁵ Buhârî, “Hiyel”, 3.

¹⁶⁶ Buhârî, “Hiyel”, 3.

b. Konuyla ilgili diğerk bir rivayet de şöyledir. Rasûlüllah (as) buyurdu ki: “hakkını (zekâtını) vermeyen deve sahibine, kıyâmet günü o develer saldırtılır ve tabanlarıyla sahibinin üstüne basıp çiğnerler. *Bazı insanlar şöyle demiştir:* Develeri olan birisi, kendisine zekâtın farz olmasından korkarak, onları benzeri develer veya koyunlar yahut sığırlar ya da dirhemler karşılığında, sene dolmadan bir gün önce, zekâttan kaçmak için hile yaparak satarsa, ona ‘zekâttan’ hiçbir şey gerekmez. Öte yandan ise *şöyle diyorlar:* Kişinin mülkiyetinde bulunan ve tam nisabı dolduran malın zekâtını bir, iki veya daha fazla yıl önce vermek câizdir. Buhârî ise “bir yandan henüz sene dolmadan zekâtın önceden verilmesini, öbür taraftan da senenin dolmasına bir gün kala zekâtın farz olmaması için hileye başvurmayı câiz görüyorlar.” diyerek, rey ehlinin bu konuda tenakuza düştüğüne iddia etmektedir¹⁶⁷.

c. Bir başka rivayet de şöyledir: ibn ‘Abbâs (ra)’tan rivayet edildiğine göre, S’ad b. Ubâde el-Ensârî, annesi üzerine bir adak borcu olduğunu ve bu adağı yerine getirmeden vefât ettiğini ifade edip, Rasûlüllah (as)’dan bunun fetvâsını istedi. Rasûlüllah (as) O’na “annen adına o adağı yerine getir” buyurdu. *Bazı insanlar şöyle demiştir:* develer yirmiye ulaşınca dört koyun zekât vardır. Deve sahibi bu develeri yıl tamam olmadan önce bağışlar veya zekâtı düşürmek için bir hile yapar, ya da zekâttan kaçarak onları satarsa üzerinde zekât borcu olmaz. Eğer develeri telef eder ve develer ölürse yine böyledir. O kimseye malı hakkında bir şey yoktur¹⁶⁸.

İbn Hacer (ö. 852/1448), ‘Aynî (ö. 855/1451) ve Kirmânî (ö. 781/1384), Buhârî’nin itirâz ettiği bu meselelerin Ebû Hanîfe’ye (ö. 150/767) yönelik olduğunu söylemektedirler¹⁶⁹.

Bu meseleler *el-Mebsût*’ta şu şekilde geçmektedir: Hanefîlere göre deve sayısı yüz yirmi beşe ulaşınca iki hıkkâ ve bir koyun zekât verilir. Eğer tek nisâb olan beş deveye iki kişi ortak ise Hanefîlere göre zekât gerekmez. Zekât farz olan hayvanların sahibinin satması Hanefîlere câizdir. Kişinin mülkiyetinde bulunan ve tam nisabı dolduran malın zekâtını, bir iki veya daha fazla yıl önce vermek de

¹⁶⁷ Buhârî, “Hiyel”, 3.

¹⁶⁸ Buhârî, “Hiyel”, 3.

¹⁶⁹ Bkz: İbn Hacer, *Fethû’l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, XIII, 571; Kirmânî, *el-Kevâkibü’d-derârî fî Sahîhi’l-Buhârî*, XXV, 75; ‘Aynî, *Umdetu’l-Kârî fî Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, XXIV, 110.

câizdir. Zira Hz. Peygamber (as), Hz. Abbâs'tan iki yılın zekâtını peşin olarak almıştır¹⁷⁰.

Bahsi geçen rivâyetlere topluca göz attığımızda, Buhârî'nin (ö. 256/870) iddia ettiği gibi burada bir çelişki söz konusu değildir. Zira yıl dolmadan zekât veren kimse, müeccel borcunu günü dolmadan ödeyen kimse gibidir. Dolayısıyla Buhârî'nin iddiası pek tutarlı gözükmemektedir.

Buhârî'yi, rey ehlinin hileye başvurarak zekâtı düşürmeyi câiz gördüğü fikrine sevkeden görüş herhalde şu olmalıdır: Bir kimsenin 200 dirhemi olsa, üzerinden bir yıl geçmeden bir gün önce bunun bir dirhemini sadaka olarak verse, elinde 199 dirhem bulunduğu durumda yıl tamamlansa ona zekât gerekmez. Zira yıl dolmadan verdiği bir dirhem yoksulun eline ulaşmakla onun mülkiyetinden çıkmış ve yılı eksik malla tamamlamıştır. Oysa zekâtın farz olması için, yılsonunda nisabın tam olması gerekiyor. Bu sebepten zekât gerekmez¹⁷¹.

Bir kimsenin zekâttan kaçma niyeti olmadığı takdirde, senesi dolmadan satış yapar, bağışta bulunur veya herhangi bir tasarrufta bulunursa, bunların câiz olduğu noktasında âlimlerin icmâ ettiği kaydedilmektedir. Eğer malın üzerinden bir yıl geçer, toplu olan malları dağıtarak ya da dağınık olan malları bir arada toplayarak hile yaparsa, bunların da câiz olmadığı yönünde âlimlerin icmâ ettiği bilinmektedir. İmam Mâlik'e (ö. 179/795) göre bir kimse zekâttan kaçmak maksadıyla senenin tamamlanmasına bir ay veya benzeri bir süre kala, malının bir kısmını elinden çıkarırsa, sene dolduğunda zekâtla mükelleftir. Ebû Hanîfe'ye göre bir kimse zekâttan kaçmak maksadıyla senenin tamamlanmasına bir gün kala, malının bir kısmını elinden çıkarmaya niyet ederse, bu niyeti kendisine zarar vermez. Çünkü zekât ancak sene dolunca olur. Dolayısıyla bu kimse zekâttan kaçmış sayılmaz¹⁷².

Hadiste geçen "Eğer doğru söylüyorsa, felaha kavuşur" ifadesinden anlaşılan, Allah'ın koyduğu farzlardan herhangi birini bir hile yaparak eksiltmeye yönelik kimsenin iflah olmayacağıdır. Mühelleb bu konuda şöyle demiştir: Fıkıh âlimlerinin mal sahibinin sene tamamlamadan önce, malı üzerinde tasarrufta bulunması ve

¹⁷⁰ Daha geniş bilgi için bkz: Serahsî, *el-Mebsût*, II, 224.227.257.263.

¹⁷¹ Serahsî, *el-Mebsût*, III, 36.

¹⁷² İbn Battâl, *Şerhi Sahihî'l-Buhârî*, VIII, 314.

bununla da zekâtтан kaçmayı istemesi meselesinde verdikleri hüküm şudur: Bir kimse buna niyet edecek olursa günahkâr olur. Böyle bir kimse, Ramazan hilâlini görmeden bir gün önce, Ramazan orucu tutmamak için hiç ihtiyaç yokken yolculuğa çıkan kimseye benzer. Bu kimse ilâhi tehdide marûz kalır¹⁷³. Bu değerlendirmeye baktığımızda hile yaparak zekâtтан kaçınmanın câiz olmadığı fikri ağırlık kazanmaktadır. Aynı zamanda uhrevî sonucuna dikkat çekilmiştir.

2. Nikâh Konusundaki Hileler

a. Şiğâr ve Müt'a Nikâhı Konusundaki Hile

Türkiye'nin bazı bölgelerinde 'berdel' ismiyle nitelenen şiğâr, iki adamın birbirlerinin kızları veya kız kardeşleriyle karşılıklı olarak mehir vermeden evlenmeleridir. Sözlükte "kaldırmak, boş ve تنها olmak" anlamına gelen şiğâr kelimesi, câhiliye döneminde de böyle bir akdi ifade ediyordu¹⁷⁴. Hz. Peygamber (as) bu tür nikâhı kesinlikle yasaklamıştır¹⁷⁵. Ancak rivayetlerin bazılarında yer alan "şiğâr, iki adamın birbirlerinin kızları veya kız kardeşleriyle mehir vermeden evlenmesidir." kısmının Hz. Peygamber (as)'a ait olduğu tartışmalı olup, tabîî âlimlerinden olan Nâfi'a ait olduğu görülmektedir¹⁷⁶.

Konuyla ilgili rivayetler *el-Câmi'u's-Sahîh*'te, "Nikâhta hile" başlığı altında şu şekilde yer almaktadır: Buhârî (ö. 256/870), bu tür nikâhın câiz olmadığı konusunda, Abdullah b. Ömer'den gelen şu rivâyeti nakleder. Bu rivâyeti Nâfi'den nakleden Ubeydullâh, ona şiğârın anlamını sorunca, Nâfi' bu nikâh çeşidinin şu iki şekilde olduğunu bildirmiştir: **1**-Kişinin, mehirsiz olarak birinin kızıyla nikâhlanması, ona da kızını nikâhlamasıdır. **2**-Mehirsiz olarak birinin kız kardeşiyle nikâhlanması, kendi kız kardeşini de ona nikâhlaması. Hadise göre şiğâr nikâhı "iki kişinin, birbirinin kızları veya kız kardeşleri ile mehirsiz olarak evlenmesini" ifade etmektedir. Hadisin devamında ise İmam Buhârî şu bilgiyi aktarmaktadır: *Bazı insanlar şöyle demiştir: "Biri hileye başvurarak, şiğâr nikâhı*

¹⁷³ İbn Battâl, *Şerhi Sahîh'l-Buhârî*, VIII, 315.

¹⁷⁴ Güleç, "Şiğâr", *DİA*, XXXIX, 142-143.

¹⁷⁵ Buhârî, "Nikâh", 28; Müslim, "Nikâh", 57-61; Köse, "Ca'ferîlikte Mut'a ve Ona Karşı Sünnî Duruş" *Marrife*, S, 3, Konya-2008, s. 75-120.

¹⁷⁶ Buhârî, "Hiyel", 4.

yaparsa câizdir. Ama şart batıl olur.” Müt'a hakkında ise “nikâh fasit, şart da batıldır”, bazıları da “Müt'a ve şîğâr câizdir, ama şart batıldır”¹⁷⁷ demişlerdir.

Müt'a nikâhının yasaklandığına dâir, Buhârî'nin naklettiği diğer bir rivayet de şudur: Hasan ve 'Abdullah b. Muhammed b. Muhammed'in rivayetine göre Hz. Ali, kendisine İbn Abbâs'ın müt'a nikâhında bir sakınca görmediği söylenince şöyle demiştir: “Rasûlullah (as) Hayber savaşında müt'a nikâhını ve ehli merkep etinin yenmesini yasaklamıştır.” *Bazı insanlar şöyle demiştir*: Birisi hileye başvurarak müt'a nikâhı yaparsa, bu akit fasit olur” bazıları ise: “Nikâh câiz, şart batıl olur.” demiştir¹⁷⁸.

İbn Hacer (ö. 852/1448), Buhârî'nin bu tavrını bir “zengin-fakir” örneği üzerinden değerlendirmektedir. Şöyle ki hali vakti yerinde bir kimse, fakir birinin kızıyla evlenmek ister ama fakir bunu kabul etmez. Bunun üzerinde zengin fakire: “Sen kızını benimle evlendir, ben de karşılığında kızımı seninle evlendireyim” diye aldatır. Fakir, kendisine kolay geldiği için bunu kabul eder ve bu şartlar altında nikâh gerçekleşir. Ancak her birinin evlendikleri kadın için mehr-i misil vermeleri gerekiyor. İşte burada zengin kolayca mehr-i misli öder, fakir ise “zengin kızının mehr-i mislini” ödeyemez ve pişman olur. Şîğâr nikâhı kökünden batıl olduğu için bu hileler de batıl olur¹⁷⁹.

Şîğâr'ın anlamı ve yasaklandığı hususunda fikir birliği olmakla beraber, yasaklama ifadelerinden hareketle Hanefîler mekruh, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî'ler ise yasağın haram olduğu sonucuna varmışlardır. Buhârî'nin sarf ettiği ve dolayısıyla itirâzda bulunduğu bu görüş Hanefîlere aittir. Zira Hanefîlerin bu görüşü *el-Mebsût*'ta şöyle özetlenmektedir: Şîğâr nikâhı İmam Şâfiî (ö. 204/819), Mâlikî ve Hanbelîlere göre batıl; Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve Hanefîlere göre ise mekruh olmakla beraber câizdir. Fakat kadınlardan her birinin mehr-i misil hakkı vardır¹⁸⁰.

Buhârî (256/870), Hanefîlerin hadislerle yasaklanan bu iki tür nikâhtan ilkinin (şîğâr) câiz görüp, ikincisini (müt'a) câiz görmemelerinin tenâkuz olduğunu düşünmektedir. Fakat Hanefîlere göre bunlar farklıdır. Şîğâr nikâhı, aslında mehirsiz olduğu için yasaklanmıştır. Oysa nikâh akdinde mehrin belirlenmesi şart

¹⁷⁷ Buhârî, “Hiyel”, 4.

¹⁷⁸ Buhârî, “Hiyel”, 4.

¹⁷⁹ İbn Hacer, *Fethû'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, XIII, 573.

¹⁸⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, V, 165.

değildir. Mehir belirlenmeden de akit sahîh olur ve kadına mehr-i misil vermek gerekir.

Hanefîlerin bu konudaki delili şöyledir: Şiğâr nikâhında kadınların her birinin nikâhı karşılığında mehir olmaya elverişli olmayan bir şey mehir sayılmıştır. Bu da bir adamın mehir olarak şarap veya domuz vererek kadınla evlenmesi gibidir. Çünkü cinsel organ mehir olmaya elverişli bir şey olmadığından, onda ortaklık gerçekleşemez. Dolayısıyla bu da fasit bir şart olur. Nikâh fasit şartlarla geçersiz olmaz. Hadisteki yasak da, nikâhın mehirsiz olması nedeniyledir. Yine Hz. Peygamber (as) şöyle demiştir: Hiçbiri için mehir olmaksızın, bir kadının bir başka kadın karşılığında evlendirilmesi câiz değildir¹⁸¹. Görüldüğü gibi Rasûlüllah (as) şiğâr ile kadını mehirsiz olarak nikâhlanmasını kastetmiştir¹⁸².

Buhârî ve Hanefîler arasındaki fikir ayrılığının sebebi, Hanefîlerin münakehât konusundaki sahîh ve fasit ayrımı yapmalarından kaynaklanıyor olsa gerek. Çünkü onlar akitleri sahîh, fasit ve batıl olarak üçlü tasnife tabi tutmaktadırlar: Yani, aslen ve vasfen meşru olan akitler sahîh; aslen meşru, vasfen gayr-i meşru olan akitler fasit; aslen ve vasfen gayr-i meşru olan akitler ise batıldır. Demişler. Dolayısıyla Hanefîler, şiğâr nikâhı konusundaki yasaklamayı farklı yorumlamaktadırlar. Onlara göre buradaki yasaklamanın nedeni akdin vasfındaki fesada bağlıdır, dolayısıyla bu fesadı gidermek (mehr-i misil vermek) ile bu akit sahîh hale gelir.

Buradaki yasaklama sebeplerinden bir diğeri de –yukarıda da işâret ettiğimiz gibi- mehirsiz nikâhın sahîh olmayacağı yönündeki rivâyettir. Zira Nebî (as), mehir olmaksızın bir kadını başka bir kadın karşılığında evlendirilmesini yasaklamıştır.¹⁸³ Görülüyor ki Hanefîler şiğâr nikâhının yasaklanmasının, mehrin belirlenmemesi illetine bağlamaktadırlar. Kaldı ki nikâh akdinde mehir tesmiyesi şart değildir.

Hız. Peygamber'in, topluma yeni bir bilinç ve inancı tebliğ etmekle görevlendirildiği göz önünde bulundurulursa, Buhârî'nin bu konudaki görüşü, sanki daha isabetli gibidir. Mesela: Kişinin, evlatlığının eski eşiyle evlenmesinin olumsuz karşılandığı bir toplumda, Hız. Peygamber (as), Zeynep binti Cahş ile

¹⁸¹ Muvattâ, "Nikâh", 8; Müslim, "Nikâh", 60

¹⁸² Serahsî, *el-Mebsût*, V, 166.

¹⁸³ Muvattâ, "Nikâh", 8; Müslim, "Nikâh", 60.

evlenip toplumun bu algısını yıkmıştır. Bunun gibi şığâr nikâhı da, o dönemin geleneği halini almıştı. Hz. Peygamber (as), bunu yasaklamakla yanlış bir anlayışın önünü almış bulunmaktadır. Dolayısıyla bunun cevâzına hüküm vermek, câhiliye geleneğini devam ettirmek gibi olur.

Müt'a konusundaki tartışmaya gelince, bu tür nikâhı Hz. Peygamber (as) yasaklamış¹⁸⁴ ve sahâbe icmâ etmiştir. Dolayısıyla -şi'îlerden bir grup hariç- bu nikâh batıldır¹⁸⁵. Ancak Buhârî (ö. 256/870), "Müt'a ve şığâr câizdir, ama şart batıldır" ifadesiyle, İmam Züfer'den (ö. 158/775) nakledilen görüşe işâret etmektedir. İmam Züfer muvakkat nikâha cevaz vermiş ve ortaya konulan sürenin geçersiz olduğunu söylemiştir. Gerekçe olarak da bunun fâsit bir şart olduğunu ve fâsit şartla da nikâhın geçersiz sayılmayacağını ileri sürmüştür¹⁸⁶. Görüldüğü gibi buradaki fikir ayrılığı muvakkat nikâh ile mut'a nikâhı arasında bir fark olup olmadığından kaynaklanmaktadır. Buhârî bu ikisi arasında fark gözetmezken, İmam Züfer, bu iki tür nikâh arasında fark olduğunu söyleyerek bu kanaate varmıştır¹⁸⁷.

Mezhepler arasındaki fikir ayrılığı, şığârın yasak olmasının illeti hakkındaki farklı değerlendirmeler yapmalarından kaynaklandığı söylenebilir. Yasağın illetini mehrin ortadan kaldırılmasına bağlayanlar, mehr-i misil takdir etmek suretiyle akdin sahîh duruma geleceği; yasağın mehrin bulunmamasıyla değil, bizâtihi şer'an yasaklanmış olmasıyla açıklayanlar ise bu tür nikâhın mutlaka feshedilmesi gerekeceği sonucuna varmışlardır.

b. Nikâhtaki Yalancı Şâhitlik

Konuya başlamadan evvel, giriş olarak nikâhta şâhitlik ve yalancı şâhitliğe dayanılarak verilen nikâh hükmü konusuna kısaca değinmeyi uygun buluyoruz. Hz. Peygamber (as)den gelen bir rivâyete göre nikâh ancak tanıklarla câiz olur¹⁸⁸

¹⁸⁴ İbn Battâl, müt'a nikâhı konusunda hiç bir fakîhin hiçbir şekilde cevaz vermediğini kaydederek, Hz. Peygamberin yasakladığı bir konuda ihtilaf etmenin câiz olmadığını söylemektedir. Geniş bilgi için bkz: Buhârî, "Nikâh", 28; Müslim, "Nikâh", 57-61; İbn Battâl, *Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, VIII, 317; Köse, "Ca'ferîlikte Mut'a ve Ona Karşı Sünnî Duruş" Marrife, S, 3, Konya-2008, s. 75-120.

¹⁸⁵ Merğînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-Mübtedî*, c. III, s. 28; Köse, Saffet, "Ca'ferîlikte Mut'a ve Ona Karşı Sünnî Duruş" Marrife, S, 3, 97.

¹⁸⁶ Merğînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-Mübtedî*, III, 29.

¹⁸⁷ Konuyla alakalı geniş bilgi için bkz: Köse, "Ca'ferîlikte Mut'a ve Ona Karşı Sünnî Duruş" Marrife, S, 3, Konya-2008, s. 75-120.

¹⁸⁸ Tirmizî, "Nikâh", 15.

denmiş ve âlimlerimiz de bu rivayete amel etmiştir. Şâfi'îler tanıklığa adaletli olmayı şart koşmuş ve fâsik birinin yaptığı şâhitliği geçersiz sayarken¹⁸⁹, Hanefîler ise böyle bir şart öngörmemiş ve fâsik bile olsa, tanıklığa ehil olmasını yeterli görmüşlerdir¹⁹⁰.

Yalancı şâhitlik ile ilgili konuya gelince: Kur'n-ı Kerim'de bu konu, "Tanıklığı Allah için yapın¹⁹¹", "Çağrıldıkları vakit tanıklar gelmemelik etmesin¹⁹²", "Tanıklığı gizlemeyin. Kim onu gizlerse bilsin ki onun kalbi günahkârdır¹⁹³", "Yalan sözden sakının...¹⁹⁴" gibi farklı şekillerde zikredilmiştir. Ebî Bekre'nin, babasından rivâyet ettiğine göre Hz. Peygamber (as): "Size büyük günâhların en büyüklerinden haber vereyim mi?" deyince, sahâbîler: "Evet" dediler. Bunun üzerine Peygamber (as): "Allah'a ortak koşmak, ana-babaya isyan etmek." dedi. O yaslanmış durumda idi. Doğrulup oturdu, sonra: "Dikkat edin! Büyük günâhlardan biri yalan söz ve yalancı şâhitliktir, yalan söz ve yalancı şâhitliktir..." buyurdu. Bunu o kadar tekrar etti ki biz, "keşke sussa" dedik¹⁹⁵.

Nikâhta yalancı şâhitlik ile ilgili Buhârî'de geçen hadisler şu şekildedir: Ebû Hüreyre (r.a.)'den rivâyet edildiğine göre Nebî (as) şöyle buyurmuştur: "İznine başvurulmadıkça bâkire, emri alınmadıkça da dul kadın nikâh edilemez¹⁹⁶." "Ya Rasûlüllah, bâkirenin izni nasıl anlaşılır" denilince, Nebî (a.s.): "O, susunca izin vermiş sayılır, buyurmuştur. Hadisin hemen devamında Buhârî (256/870) şu bilgileri ilave eder: *Bazı insanlar dedi ki: Bâkire kızın izni alınmadığı zaman evlendirilemez. Fakat bir kişi hile yapar da kendisinin kızın rızasıyla evlendiğine dair iki yalancı şâhit getirir ve hâkim de bunların şehâdetiyle o kızın nikâhını tespit ederse, kocanın -bu şâhitliğin batıl olduğunu bile bile- bu kızla ilişkiye girmesinde bir sakınca yoktur ve bu sahîh bir evlenmedir*¹⁹⁷.

¹⁸⁹ Şâfi'î, *el-Ümm*, V, 22.

¹⁹⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, V, 47-49.

¹⁹¹ Talâk, 65/2.

¹⁹² Bakara, 2/282.

¹⁹³ Bakara, 2/283.

¹⁹⁴ Hacc, 22/30.

¹⁹⁵ Buhârî, "Edeb", 6; Müslim, "İman", 143.

¹⁹⁶ Hanefîler, dul kadın ve buluğa ermemiş çocuklarının evlendirilmesiyle ilgili de aynı şeyin geçerli olduğu kanaatindedirler. Bu konuya dair detaylı bilgi için, Bkz: Serahsî, *el-Mebsût*, XVI, 269-275; Buhârî, "Hiyel", 11.

¹⁹⁷ Buhârî, "Hiyel" 11.

Buhârî, bu uygulamanın geçersizliğine dair delil olarak şu rivâyeti aktarır: Cafer'in soyundan gelen bir kadın, istemediği halde velisinin kendisini evlendirmesinden korkmuş ve Ensârın iki yaşlı adamı olan Yezîd b. Cârîye'nin oğulları, Abdurrahman ve Mücemmi'e haber göndermiştir. Onlar şöyle demişlerdir: "Korkmasına gerek yok." Çünkü babası, Hansâ binti Hızâm'ı, istemediği halde nikâhlanmış, ancak Nebî (as) –Hansâ'nın müracaatı üzerine- bu nikâhı kabul etmemiştir¹⁹⁸.

Konuyla ilgili Buhârî'de geçen bir başka rivâyet de şöyledir: Yine Ebû Hüreyre (r.a)'den rivâyet edildiğine göre Nebî (as) şöyle buyurmuştur: "İznine başvurulmadıkça bâkire, emri alınmadıkça da dul kadın nikâh edilemez." "Ya Rasûlüllah, bâkirenin izni nasıl olur?" denilince, Nebî (a.s.): "Onun izni sukût etmesidir." buyurmuştur. *Bazı insanlar şöyle demiştir*: Birisi, hile yaparak, kendi isteğiyle dul bir hanımı kendine nikâhladığına dair yalancı şâhit getirir de mahkemeye müracaat ederse ve hâkim de kadının bu adamla nikâhlı olduğuna hükmetse, -koca, o kadınla asla evli olmadığını bildiği halde- adam için bu nikâh câiz olur ve o kadınla birlikte ikâmet etmesinde bir sakınca yoktur¹⁹⁹. demiştir.

Bir diğer rivâyet de şudur: Hz. Ayşe vâlidemizin nakline göre Rasûlüllah (as) şöyle buyurmuştur: "Bâkire kızıdan izin istenir." Ben "Bâkire kız utanır" deyince, Rasûlüllah (as): "Onun izni susmasıdır" buyurdu. Buhârî, bulûğa ermemiş kız çocuklarının evlendirilmesiyle ilgili olarak –*bazı insanlar dedi ki* ifadesiyle- şu görüşü aktarır: Birisi, yetim veya bâkire bir kız çocuğu ile nikâhlanmak isterse, ama o kız da bunu kabul etmezse, bunun üzerine hileye başvurarak, onunla evlendiğini iki yalancı şâhit ile ispatlarsa, bu arada küçük kız da bulûğa erip, bu evliliğe razı olursa, hâkim de bu yalancı şâhitliği kabul etse, -sözde koca, onun bâtil olduğunu biliyor olsa- kocanın bu kadınla cinsel ilişkiye girmesi helal olur²⁰⁰.

Mesele şundan ibarettir: Bir kimse, bir kadınla evlendiğini iddia edip iki yalancı şâhit getirirse, hâkim de o kadının, –iddia eden erkeğin- nikâhlısı olduğunu hükmetse, bu nikâh geçerli midir, değil midir? Hâlbuki koca bu şâhitliğin batıl olduğunu bilmektedir. İşte rivayetlerden de anlaşılacağı üzere Buhârî, bunun sahîh olmadığı yönünde kanaat bildirmiştir. Farklı şekillerde rivayet edilen bu hadislere

¹⁹⁸ Buhârî, "Hiyel" 11.

¹⁹⁹ Buhârî, "Hiyel" 11.

²⁰⁰ Buhârî, "Hiyel" 11.

dikkat edilirse Buhârî, burada toplam üç konuda itirazda bulunmuştur: **1-** Bâkirenin rızası olmadan evlendirmek. **2-**Dul kadının emri olmadan evlendirmek. **3-**Küçük yaşta olanların nikâhı...

Kaynaklara baktığımızda bu itirâzların Ebû Hanife'ye yönelik olduğunu görüyoruz²⁰¹. Zira bu mesele Hanefî kaynaklarında şu şekilde geçmektedir: Baba, bâkire kızını evlendirebilir. Bu haberin kıza ulaşması halinde kızın susması ya da gülümsemesi rıza sayılır. Eğer kız istemezse yapılan evlilik Hanefîlere göre câiz değildir²⁰². Konuyla ilgili Hanefîler birkaç hadis delil getirir. Örneğin: "...şâyet susarsa razı olmuş demektir. Yapılan akdi onaylamazsa zorlanmaz²⁰³." Ancak dul kadının susması rıza sayılmaz²⁰⁴.

Yine Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve Ebû Yûsuf'un (ra) (ö. 182/798) ilk görüşüne göre, hâkimin yalancı tanıklığa dayanarak verdiği hüküm; akitlerde, bozmalarda, evlilikte, boşanmada ve özgür kılmada gerçekte ve görünüşte, dînen ve hukuken geçerlidir²⁰⁵. Ebû Hanîfe (ra) bu konuda, Hz. Ali'ye nispet edilen şu rivâyeti delil olarak zikretmiştir: Bir kimse, Hz. Ali (ra)'nin huzurunda bir kadınla evlendiğini iddia edip iki şâhit getirdi. Hz. Ali (ra) da aralarında nikâh olduğuna hükmetti. Bunun üzerine kadın itirâz edip, "Ey müminlerin emîri! Başka çâre yoksa bâri bir nikâh yap, çünkü aramızda nikâh yoktur" deyince Hz. Ali (ra): "Tanıkların seni evlendirdi" diye cevap vermiştir²⁰⁶. Yani Hanefîler bu konuda hâkimin hükmünü, gerçek ve sözde ayrımı yapmaksızın, her iki yönden (zahir ve batın olarak) geçerli saymaktadırlar.

İmam Şafi'î (ö. 204/819), İmam Muhammed (ö. 189/805) ve Ebû Yûsuf'un (ö.182/798) son görüşüne göre, hâkimin bu durumda verdiği hüküm gerçekte değil, görünüşte geçerlidir. Yani cumhurun görüşüne göre, hâkimin bu hükmü batını etkilememektedir. Dolayısıyla Ebû Hanîfe ve İmam Ebû Yûsuf'un ilk görüşüne göre bu kimse o kadınla cinsel ilişkiye girebilir. Diğerleri ve Ebû Yûsuf'un

²⁰¹ Bkz: Serahsî, *el-Mebsût*, V, 1.3.13; İbn Battâl, *Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, VIII, 323-324; İbn Hacer, *Fethû'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, XIII, 548; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî fî Sahîhi'l-Buhârî*, XXIV, 82.

²⁰² Serahsî, *el-Mebsût*, V, 1-3.

²⁰³ Müslim, "Nikâh", 64.

²⁰⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, V, 13.

²⁰⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, XVI, 269.

²⁰⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, XVI, 272.

son görüşüne göre ise bu kimsenin o kadınla cinsel ilişkiye girmesi helal değildir²⁰⁷. Onların bu konudaki delilleri ise “Mallarınızı aralarınızda haksız yerde yemeyin. Kendiniz bilip dururken, insanların mallarından bir kısmını haram yollardan yemeniz için o malları hâkimlere vermeyin²⁰⁸” âyetidir. Serahsî cumhurun bu delilini şu şekilde açıklığa kavuşturmuştur: Hâkimin hükmü geçersiz bir neden olan yalancı tanıklığa dayanmaktadır. Çünkü yalancı tanıklık büyük günâhtır. Hâkimin vereceği hükmün delili ise hukuka ve dine uygun olmalıdır. Büyük günâh meşruun tam zıttıdır. Yalancılık töhmeti, tanıklığı hüküm için delil olmaktan çıkardığına göre, yalanın gerçeğinin, tanığı hükme delil olmaktan çıkarması önceliklidir. Diğer yandan hâkimin hükmettiği şeyin aslı yoktur. Dolayısıyla verilen hüküm geçersiz olur²⁰⁹.

İbn Battâl (ö. 449/1057) açıklamasında bu hükmün, haram malı yemek ve zina etmekle bir farkı olmadığını söyler. Şöyle ki bu nikâh hiçbir âlim tarafından helâl sayılmamıştır. Hâkimin zâhire dayanarak bu hükmü vermesi, kocaya Allah’ın haram kıldığı bir şeyi helâl hâle getirmez. Bu da yemin ile başkasının malının helâl olmayacağı hükmü gibidir. Bu konuda âlimlerin ittifâkı olduğu için, haram malı yemekle haram olan kadından istifade etmek arasında bir fark yoktur²¹⁰.

Buhârî (ö. 256/870) ve Ebû Hanîfe (ö. 150/767) arasındaki bu tearuzun sebebi, bilindiği gibi, Buhârî’nin (ö. 256/870) nassa daha çok önem vermesiyle ilgili olabilir. Yani Buhârî hükmün, niyet ve kalbe bağlarken, Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ise bunu delile bağlamaktadırlar. Zira Hanefiler daha çok meselelerin pratik yönüyle (kadılık ile) uğraşmış ve dolayısıyla delillere ağırlık vermiştir. Hanefilerin bu tutumu aslında oldukça anlamlıdır. Zira Hz. Peygamber (as)den rivayet edilen şu hadis Hanefilerin bu tavrını destekler niteliktedir. Nebî (as) şöyle demiştir: “Getirdiğiniz dâvâlarda belki biriniz delilini, diğerinden daha güzel ifade eder. Bunun üzerine ben de dinlediklerime göre onun lehine hüküm veririm...” Hadisten de anlaşılacağı üzere hâkimin zâhire bakarak hüküm vermesine bir sakınca yoktur. Ancak meselenin iç yüzünün de Allah’a havâle edilmesi gerektiği yine bu hadisin devamında belirtilmiştir. “Eğer ben, birine kardeşinin hakkından

²⁰⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, XVI, 269-270; el-Azîmâbâdî, *Refû'l-iltibâs 'an ba'zi'n-nâs*, 117-118.

²⁰⁸ Bakara, 2/188.

²⁰⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, XVI, 270.

²¹⁰ İbn Battâl, *Şerhi Sahîh'l-Buhârî*, VIII, 323.

bir şey verirsem, onu almasın. Çünkü bu durumda, ben ona sadece ateşten bir parça ayırmış olurum.” buyurmuştur.²¹¹”

Mustafa Baktır bu konuda şu değerlendirmede bulunmuştur: “Niyet önemli, fakat mesele mahkemeye intikal ettiğinde, geçerli olan zâhirdeki maddî delillerdir. Hüküm de delillere göre verilir. Ama herkes, niyetine göre cezasını veya mükâfâtını âhirette görür²¹².”

3. Gasp Meselesinde Hile

Gasp, başkasının malını tecâvüz ve düşmanlık yoluyla almak demektir. Bu sözcük lügatte, alınan şey mal olsun ya da olmasın kullanılır. Fakat İslam hukukunda gasp hükümlerinin tamamı, alınan şeyin değerli mal olması durumuna özgündür²¹³. Gasp haram kılınmış bir fiildir. Çünkü o düşmanlık ve zulümdür. Kur’an-ı Kerim’de geçen bu konuyla alakalı deliller şunlardır: “Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret durumu hâriç mallarınızı batıl (haksız ve haram) yolla aranızda yemeyin²¹⁴.” “Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ancak âteş tıkmış olurlar²¹⁵” buyrulur*.

Gasp edilen malın hükmüne gelince, gasp edilen malın sâhibine aynen iade edilmesi gerekmektedir. Bu konuda Peygamberimiz (as) şöyle buyurmuştur: “Aldığını geri verinceye kadar, malın ödeme yükümlülüğü onu elinde bulundurana âittir.” “Bir kişinin, kardeşinin malını şaka ya da ciddi olarak -izinsiz- alması helâl olmaz. Eğer alırsa onu geri versin.²¹⁶”

Gaspta hile konusu *el-Câmi’u’s-Sahîh*’te şöyle verilmektedir: Buhârî’ye (ö. 256/870) göre birisi, bir câriyeyi gasp edip sonra öldüğünü iddia etse, bu yüzden öldü diye bilinen câriyenin kıymetinin ödenmesine hükmedilse, fakat daha sonra sahibi câriyeyi bulsa, câriye sahibinin olur. Gasp eden kimseye ise aldığı kıymeti

²¹¹ Buhârî, “Hiyel”, 10.

²¹² Baktır, “Buhârî’nin Sahîhindeki Kitabü’l-Hiyel Hakkında Bazı Mülâhazalar”, s. 232.

²¹³ Serahsî, *el-Mebsût*, c. XI, s. 78.

²¹⁴ Nisâ, 4/29.

²¹⁵ Nisâ, 4/10.

* Konuyla ilgili pek çok hadis de bulunmaktadır. Bkz: Buhârî, “İman”, 36; Müslim, “Müsâkât”, 137; Tirmizî, “Eymân”, 15...

²¹⁶ Tirmizî, “Buyû”, 39; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 93.

iade eder. O kıymet, semen yerine geçmez*. *Bazı insanlar şöyle demiştir: "Mal sahibi kıymeti aldığı için câriye gasp eden kimsenin olur."* Burada bir hile söz konusudur. Şöyle ki, câriyesini satmayan birinin câriyesine sahip olmak isteyen kişi o câriyeyi gasp eder, sonra sahibinin kıymetini kabul etmesini sağlamak için onun öldüğünü iddia eder, böylece başka birinin câriyesi gasıba helâl olmuş olur. Hâlbuki Nebî (as): "Karşılıklı rıza dışında" birbirinizin mallarınıza sâhip olmanız haramdır. Ve her bir hâin (ahdini bozan her kişi) için, kıyâmet gününde kendisiyle tanınacağı bir işâret/alâmet olacaktır²¹⁷ buyurmuştur.

Buhârî, ayrıca Ümmü Selemden gelen şu hadisi de delil olarak sunmaktadır. Nebî (as) şöyle demiştir: Ben de bir insanım, sizler bana dâvâlar getiriyorsunuz. Belki biriniz delilini, diğerinden daha güzel ifade eder. Bunun üzerine ben de dinlediklerime göre onun lehine hüküm veririm. Eğer ben, birine kardeşinin hakkından bir şey verirsem, onu almasın. Çünkü bu durumda, ben ona sadece ateşten bir parça ayırmış olurum²¹⁸.

Görüldüğü gibi Buhârî, koyduğu bab başlığında sözkonusu hadisi delil göstererek, bu konuda "hüküm verilmiş olsa da, malın sahibine âit olduğu, alınan kıymetin semen olmadığı için gâsıba geri verileceği" görüşünü savunmaktadır.

Âlimler bu itirazın Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) yönelik olduğunu söylemişlerdir²¹⁹. Bu doğru bir tespittir. Zira Hanefilerden, "Gasp haram kılınmıştır. Gasp edilen mal, gasıbın elinde mevcüt ise aslolan bu malın kendisinin aynen iade edilmesidir. Malın kendisinin geri verilmesi imkânsız olunca, mal sahibinin hakkını telâfi etmek için onun değerini vermek gerekir. Sonra mülkiyet gasp edene âit olur" şeklinde bir görüş nakledilmektedir²²⁰.

Gâsıbın bu mülkiyeti elde etmesine dair görüşleri tartışan Hanefiler, onların hiçbirini uygun görmemişlerdir. Çünkü bunlar, neticede gâsıbın eylemine

* Bu kıymetin semen yerine geçmemesinin nedeni şu şekilde açıklanmıştır: Burada iki kişi arasında alışveriş akdi cereyan etmemiştir. O, bu kıymeti, câriyenin elde mevcut olmadığına binaen almıştır. Böyle bir durum ortadan kalktığına göre asla dönmek gerekir. Bkz: İbn Hacer, *Fethû'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, XIII, 580.

²¹⁷ Buhârî, "Hiyel", 9.

²¹⁸ Buhârî, "Hiyel", 10.

²¹⁹ İbn Battâl, *Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, VIII, 321; İbn Hacer, *Fethû'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, XIII, 580; 'Aynî, *Umdetu'l-Kârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, XXIV, 115.

²²⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 108; Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, 257.

meşruiyet kazandırır. Hâlbuki gasp, tamamen başkasının malına bir tecâvüzdür. Hiçbir açıdan da mubâh olması söz konusu değildir. Buna meşruiyet tanınması, kötü niyetli insanların, hoşuna giden malları bu yolla elde etmelerini teşvik edecektir. Serahsî'ye göre, bu konuda verilecek en doğru hüküm şudur: "Mülkiyet meşrû bir hükümdür ve meşrû bir nedeni gerektirir. Tamamen tecâvüz olan şeyse meşrûun zıddıdır. Dolayısıyla değeri ödemekle mülkiyet sâbit olmaz. Çünkü bu telâfi etmek sûretiyle yapılan bir ödemedir. Bu ödeme gasp nedeni ile ortadan kalkan şey karşılığında olur. Gasp yoluyla ortadan kalkan şey, mal sahibinin mülkiyeti değil, hakimiyetidir. Buradan da anlıyoruz ki bu ödeme gasp edilen malın karşılığı değil, gasp edenin mal üzerindeki zilyetliği nedeni ile meydana gelen noksanın karşılığıdır²²¹."

Hanefîler ise gasp edilerek mülkiyetin sabit olacağını söylemektedirler. Delil olarak da Hz. Peygamber(as)in gasp edilerek kızartılmış bir koyunla ilgili olarak söylediği şu sözü getirir: "Onu esirlere yediniz" Peygamber (as) onun sadaka olarak verilmesini emretmiştir. Eğer onlar buna sahip olmuş olmasalardı (mülkiyet hakkı sabit olmasaydı), Peygamber (as) buna emretmezdi, demişlerdir.

Aynî (ö. 855/1451), bu konunun İmam Ebû Hanîfe'yi gözden düşürmek amacıyla gündeme getirdiğini, çünkü hiyel bahsinin onun yeri olmadığı açıklamasını yapmaktadır. Karşılıklı rıza dışında birbirinizin mallarınıza sahip olmanız haramdır". Âyeti açısından kıymeti ödemesiyle bu rızanın gerçekleştiğini dile getirmektedir.

4. Hibe Konusunda Yapılan Hile

Daha evvel de belirttiğimiz gibi Hibe, Sözlükte "karşılıksız vermek, bağışlamak" anlamında olup, bir malın karşılıksız olarak başkasına temlikini ifade eden akdin adıdır. Meşruiyeti de Kur'an ve sünnetle sabittir. Bir fıkıh terimi olarak hibe, "karşılık şart koşulmaksızın bir malın hayatta iken temlik" şeklinde tanımlanmaktadır²²².

Buhârî (ö. 256/870) bu konuyu, "Hibeden dönme ve şuf'ayı düşürme konusunda yapılan hile" başlığında şu şekilde zikretmektedir. "*Bazı insanlar şöyle demiştir*: Bir kimse bin veya daha fazla dirhemi birine hibe etse, bu para o kişinin

²²¹ Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 109.

²²² Bardakoğlu, "Hibe", *DİA*, XVII, 421.

yanında senelerce dursa, para sahibi daha sonra bu hususta hileye başvurarak, hibesinden cayacak olursa, ikisine de zekât düşmez.” Buhârî, rey ehline isnad ettiği bu açıklamayı Rasûlullah (as)’ın hibe konusundaki hadisine aykırı düştüğünü iddia ederek, “Bu görüşü ileri süren kişi Rasûlullah (as)’a muhalefet etmiş ve zekâtı düşürmüştür” diye itirâz etmiş ardından da şu hadisi delil getirmiştir. İbn Abbâs’ın naklettiği hadiste, Nebî Kerîm (as) şöyle buyurmuştur: “Hibesinden dönen, kusmuğuna dönen köpek gibidir. Böyle rezil bir davranış bize yakışmaz²²³.”

İbn Hacer (ö. 852/1448) bu meselenin, hibe eden kişinin hibe edilen kişiyle “böyle bir hile yapılması üzerine” anlaştığı takdirde cereyan edeceğini söylemektedir. Aksi takdirde hibe teslim almakla tamam olur ve hibe eden kişinin bundan sonra hibesinden dönmesi mümkün değildir, demektedir. Yani burada hilenin cereyan etmesi için tarafların hibe edilen malda onun tasarruf etmeyeceğine dair anlaşmaları gerektiğini söylemektedir²²⁴. Görüldüğü gibi hilenin mutlak olarak geçersiz olduğunu söyleyenlere göre, kişinin yaptığı hibesinden dönmesi sahîh değildir. Çünkü Rasûlullah (as) hibeden dönmeyi yasaklamıştır. Özellikle zekâtı düşürme amaçlı bir hile eklenmişse Rasûlullah (as)’a muhalefet etmiş sayılır.

Aynî (ö. 855/1451) bu itirâzın Ebû Hanîfe’ye yönelik olduğunu kaydeder. Ancak böyle bir itirâzın Ebû Hanîfe’ye nisbetinin doğru olmadığını söyleyerek, aksine “Hibesinden dönen, kusmuğuna dönen köpek gibidir. Böyle rezil bir davranış bize yakışmaz” hadisiyle, Ebû Hanîfe’nin (150/767) amel ettiğini söylemektedir. Aynî, İbn Abbâs’tan gelen “Kim birine bir şey bağışlarsa, helâk olmadığı sürece o hibeden dönme hakkı vardır” hadisini zikrederek, Ebû Hanîfe’nin, o kimsenin hibeden dönme hakkının olduğunu söylerken, ikinci hadiste ise böyle bir fiilin çirkin olduğuna işâret etmektedir²²⁵. Bir fiilin çirkin ve yakışıksız olması, hibe eden kişinin, hibesinden dönmesinin haram olduğuna delalet etmemektedir. Kaldı ki “köpeğin kusmuğu” ifadesi bir benzetme olup, ahlak gereği söylenmiştir. Şer’an bir sakıncası yoktur²²⁶.

²²³ Buhârî, “Hiyel”, 14.

²²⁴ İbn Hacer, *Fethû'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, XIII, 590.

²²⁵ ‘Aynî, *Umdetu'l-Kârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, XXIII, 121; el-Azîmâbâdî, *Refû'l-iltibâs ‘an ba’zi’n-nâs*, 122-124.

²²⁶ ‘Aynî, *Umdetu'l-Kârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, XXIII, 121.

Rivâyet edildiğine göre İmam Ebû Yusuf (ö. 182/798) şöyle demiştir: Kimin nisaba uygun malı varsa, “nisaptan düşmesi için” bir dirhemini sadaka versin ya da zekât vermemek için küçük çocuğuna bağışlasın. Yine Ebû Yusuf, zekâtın düşmesi için, yılsonunda malını hanımına bağışlamıştır. Bu konuyu Ebû Hanîfe’ye (ö. 150/767) söyleyince “güya” Ebû Hanîfe: “Bu senin fakîhliğindendir” diyerek, Ebû Yusuf’u teşvik etmiştir. Ya da biri oruç tutmayacağım diye yemin ederse, yolculuğa çıksın ve oruç tutmasın demiştir²²⁷.

İmam Ebû Yusuf’a (ö. 182/798) nispetle rivâyet edilen bu görüşlerin sıhhati konusunda şüphe vardır. Kaldı ki Ebû Hanîfe’nin şahsiyeti ve ilmî kişiliğine bakılırsa, böyle bir hileye cevaz vereceği de pek mümkün gözükmemektedir.

5. Şuf’a Hakkını Düşürmede Yapılan Hile

شَفَعَ kökünden türeyen Şuf’a*, sözlükte ‘tek’in zıddı olarak ‘çift’ yapmak, ilave etmek ve birleştirmek gibi manalarda kullanılır. Bir fıkıh terimi olarak şuf’a, satım veya bu hükümdeki bir akitle alınmış taşınmaz hükmündeki özel mülkiyete konu bir malı, müşteriye mal olduğu bedelle cebren alıp mülkiyetini elde etme hakkını ifade eder²²⁸. Bir başka ifadeyle şuf’a, satılmış olan bir akarı belli şartlar dâhilinde müşteri veya bâyiin rızasına bakılmaksızın satış fiyatı üzerinden üçüncü bir şahısın (şefiin) cebren temellük etmesine şuf’a denir²²⁹. Meşruiyeti sünnet ve icma ile sabit olan şuf’a hakkı günümüzde nerdeyse bütün hukuk sistemlerinde de mevcuttur.

Kur’ân-i Kerimde bir âyette ‘şef’ (çift)²³⁰ ve birçok âyette de şefaate dair isim ve fiiller geçmekle birlikte, şuf’a kelimesi ve bu hakkın kullanılmasıyla ilgili haber yer almamaktadır. Ancak hadislerde bu hakla alakalı pek çok kelime kullanılmıştır²³¹.

²²⁷ Köse, “Hile-i Şer’iyye Konusunda Ebû Hanîfe’ye Yöneltilen İthamlar” s. 46; el-Azîmâbâdî, *Refû’l-iltibâs ‘an ba’zi’n-nâs*, 126.

* “İslam Hukukunun modern hukuka etki ettiği yerlerden biri şuf’a konusudur. Eski hukuk içerisinde şuf’a meselesi sadece İslam Hukukunda göze çarpmaktadır. Zamanımızdaki yeni hukuk sisteminde şuf’aya yer verilmesi de İslam Hukukunun etkisiyle olmuştur.” Bkz: Çeker, *Fıkıh Dersleri-1*, 136. Şuf’a hakkında en kapsamlı araştırma olara Muhammed İbn Ma’cûz’un, *Ahkâmü’ş-şuf’a* adlı eseri bulunmaktadır.

²²⁸ Dönmez, “Şuf’a”, *DİA*, XXXIX, 248-252.

²²⁹ Çeker, *Fıkıh Dersleri-1*, s. 135.

²³⁰ Fecr, 89/3.

²³¹ Dönmez, “Şuf’a”, *DİA*, XXXIX, 248-252.

Şu'ada en **öncelikli** hakka, meşfûun bih (satılan mal)'ın kendisine ortak olan (şerik) sahiptir. **İkinci** hak sahibi de, satılan gayr-i menkulun irtifak hakkına ortak olan (halit)'tir. **Üçüncü** hak sahibi de bitişik komşu (câr-ı mülâsık)'tır. Bu kişilere şuf'a hakkının tanınması, yabancı bir kimseden gelecek olan muhtemel zarar ve rahatsızlıkları önlemek içindir. Ayrıca bu hakkın tanınmasıyla İslam'da çok önem verilen komşu hakkına da riayet edilmesi söz konusudur²³². Zira Hz. Peygamberimiz (as): "Kimin bir bahçesi veya arazisi olursa bunun ortağına teklif etmedikçe satmasın"²³³ buyurmuştur.

Hanefiler ile İmam Buhârî arasındaki ihtilafli konulardan bir başkası da hile yaparak şuf'a hakkını düşürme konusudur. Bu konuyla ilgili Buhârî'de toplam üç hadis rivayet edilmektedir. Önce rivayetleri sırasıyla aktarıp, ardından meselelerin tespit ve değerlendirme kısmına geçeceğiz.

1. Câbir b. Abdullah şöyle demiştir: Nebî (as), şuf'a hakkını, taksim olunmamış bütün mallarda meşrû kılmıştır. Sınırlar belirlenip yollar açıldığı zaman, artık şuf'a hakkı söz konusu değildir. *Bazı insanlar*: "şuf'a komşuluktan doğar" demiş, daha sonra koydukları bu kaideyi geçersiz sayarak, şunları söylemiştir. Birisi, bir evin tamamını satın almak istediğinde, komşunun Şuf'a yoluyla onu satın almasından korksa, önce yüz hissedenden bir hisseyi, sonra geri kalanın tamamını satın alsın, bu durumda komşu için sadece ilk hissede (%1) Şuf'a hakkı doğar, geri kalan kısmında (%99) ise onun için şuf'a hakkı olmaz. İşte bu konuda kişinin böyle bir hile yoluna başvurması câizdir demektir²³⁴.

Buhârî'nin buradaki itirâzı, sözünün ettiği meselede rey ehlinin "komşu için şuf'a yoktur" diyerek koydukları kaideyi iptal etmesi ve çelişkiye düşmelerinden kaynaklanmaktadır. İbn Battâl (ö. 449/1057) bu meseleyi şöyle izah etmektedir: Biri Ebû Hanîfe'ye gelip, bir ev satın almak istediğini, ancak komşusunun şuf'a hakkıyla o evi satın alacağından korktuğunu söyleyerek, bunun için kendisine bir hile (çözüm) öğretmesini istedi. Ebû Hanîfe: "O evin yüzde bir hissesini satın al. Böylece onun malikine ortak olmuş olursun. Sonra ondan evin kalan kısmını satın al. Böylece sen şuf'aya komşudan daha öncelikli hale gelirsin" diye bir hile

²³² Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, 394.

²³³ Tirmizi, "Buyû", 69; Müslim, "Müsâkât", 135.

²³⁴ Buhârî, "Hiyel", 14.

öğretti²³⁵. Ve bunun sünnete aykırı olmadığını, aksine komşunun, -ilk hakkın- az olduğunu küçümseyerek, kendi hakkını iptal etmiştir. Dolayısıyla müşteri eve şerik olmuş, neticede şuf'a hakkı da müşteriye geçmiştir.²³⁶

el-Azîmâbâdî, -"Ba'zu'n-nas fi de'i'l-vesvas" adlı eserden naklettiğini düşündüğümüz kısımda- bu konuda herhangi bir tenakuz olmadığını, böyle benzerlik taşıyan ifadelerin Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh* adlı eserinde de yer aldığını söylemektedir²³⁷. Bu görüşünü de, lukata (yitik mal) kitabından verdiği şu örnekle desteklemektedir: "Eğer bir yıla kadar kaybolmuş eşyanın sahibi bulunmazsa, mal bulanındır²³⁸." Buhârî, dört bâb sonra: "Bulutmuş eşyanın sahibi bir yıl sonra çıkar gelirse, mal ona iade edilir. Zira o mal, bulan kişinin yanında emanet konumundadır demektir²³⁹."

2. 'Amr b. Şerîd şöyle anlatıyor: Bir gün Misver b. Mahreme geldi ve elini benim omzuma koydu. Ben de onunla birlikte Sa'd b. Ebî Vakkâs'a gittim. Ebû Râf'i, Mesver'e "Şu Sa'd b. Ebî Vakkâs'a bahçeli konağında bulunan evimi benden satın almasını söyler misin?" dedi. Bunun üzerine Sa'd b. Ebî Vakkâs: "Ben dört yüz dirhemden daha fazla veremem. Bunu da ancak parça parça ya da taksit taksit veririm" dedi. Ebû Râf'i "Bana beş yüz dinar nakit verildi de ben kabul etmedim." Ben Peygamber (as)den "Komşu komşuya en öncelikli şefi'dir" dediğini işitmemiş olsaydım, bu evi sana satmazdım ya da sana vermezdim dedi. *Bazı insanlar şöyle demiştir*: Malını şuf'a hakkı olan birine satmak istemeyen kişinin, onun şuf'a hakkını geçersiz kılmak için bir hileye başvurması câizdir. Şöyle ki: Evi müşteriye hediye eder, sınırlarını belirterek, onu kendisine verir. Buna karşılık müşteri de, ona bin dirhem verse, işte o zaman şefi'in o evdeki şüfa hakkı sakıt olur²⁴⁰.

Buradaki hilede bedelin şart koşulmamış olması gerekir. Şefi' o evi kıymeti ile alsa bu durumda şuf'a hakkı düşer. Zira şuf'a bedelli akitlerden değildir. Buradaki şefi' de malın aslına şeriktir. Dolayısıyla şuf'a hakkının öncelikli sahibidir.

²³⁵ İbn Battâl, *Şerhi Sahîhî'l-Buhârî li İbn Battâl*, VIII, 328.

²³⁶ İbn Battâl, *Şerhi Sahîhî'l-Buhârî li İbn Battâl*, VIII, 329; İbn Hacer, *Fethû'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, XIII, 592; el-Azîmâbâdî, *Refû'l-iltibâs 'an ba'zi'n-nâs*, 131.

²³⁷ el-Azîmâbâdî, *Refû'l-iltibâs 'an ba'zi'n-nâs*, 134.

²³⁸ Buhârî, "Lukata", 4.

²³⁹ Buhârî, "Lukata", 9.

²⁴⁰ Buhârî, "Hiyel", 14.

Bu hadis ile alakalı olarak, “*Ba’zu’n-nas fi dafi’l-vesvas*” eserinin yazarı, Ahmed Ali Saharenfori’ye âit olduğunu düşündüğümüz bilgiye göre yazar, Buhârî’nin bu itirâzına şöyle cevap vermektedir: “Bu iddia, anlaşılmadan, Hanefî kaynaklarına bakılmadan söylenilen bir şeydir. Çünkü burada bir komşuluk söz konusu değildir. Müşteri malın ortağı olmuştur. Hanefîlere göre meb’î’in nefsindeki ortaklık şuf’a konusunda, bitişik komşuluktan öncedir. Dolayısıyla ilk komşu, hakkını kaybetmiştir. Böyle (hadise aykırı davranma ve çelişkiye düşme) bir iddianın Hanefîlere nispeti kuru bir iftiradır²⁴¹.”

3. Ebû Râfi şöyle anlatıyor: Sa’d b. Ebî Vakkâs bir evi kendisiyle dört yüz miskale pazarlık edince o şöyle dedi: “Komşu komşuya en öncelikli şefi’dir” buyururken işitmemiş olsaydım, bu evi sana –bu fiyata- vermezdim. *Bazı insanlar şöyle demiştir*: Müşteri evin bir hissesini satın alsa ve şuf’a’yı ortadan kaldırmak istese, o hisseyi yemine çekilemeyecek küçük çocuğuna hibe eder²⁴².

Burada küçük çocuğuna bağışta bulunması onun yemine çekilemeyeceği içindir. İbn Battâl (ö. 449/1057), bu konuyu şu şekilde izah etmektedir: oğluna bir şeyi bağışlayan kimse, kendisine mubah olan bir şeyi yapmıştır. Oğul küçük olduğu için de hibeyi, oğul adına kendisi kabul eder. Buradaki yemin kaydı ise şundan dolayı konulmuştur. Eğer yabancı birine hibe etse, şefi’ ondan yemin talep edebilir. Küçük çocuk ise yemine tâbi tutulamaz. İmam Malik’ten (ö. 179/795) gelen bir rivayete göre ise hibe edilen malda şuf’a hakkı asla cereyan etmez²⁴³.

Guneymî (ö. 1298/1877) böyle bir hilede iki yararın olduğunu kaydetmektedir. Şöyle ki: çocuk küçük olduğu için yemine çekilmez ve baba da çocuğu adına bizzat hediye kabul edebildiği için mal da elinden çıkmaz²⁴⁴.

4. Bir diğer rivayet de şöyledir: Ebû Râfi’den nakledildiğine göre Resûlullah (as) şöyle buyurmuştur: “Komşu komşuya en öncelikli şefi’dir.” *Bazı insanlar şöyle demiştir*: Biri yirmi bin dirheme bir ev satın alacak kişinin, Şuf’a hakkını düşürmek için şöyle bir hile yapmasında sakınca yoktur: “O kimse” yirmi bin dirheme evi satın alır ve 9999 dirhemini nakit olarak verir, geri kalan kısım için de nakit olarak

²⁴¹ el-Azîmâbâdî, *Refû’l-iltibâs ‘an ba’zi’n-nâs*, 134.

²⁴² Buhârî, “Hiyel”, 14.

²⁴³ İbn Battâl, *Şerhi Sahîhî’l-Buhârî li İbn Battâl*, VIII, 330; İbn Hacer, *Fethû’l-Bârî bi-Şerhi Sahîhî’l-Buhârî*, XIII, 593.

²⁴⁴ Guneymî, *Keşfü’l-iltibâs ‘amma evredehü’l- İmam el-Buhârî ‘ala ba’di’n-nas*, 48.

bir dinar daha verir. Bu durumda şefi', o evi satın almak isterse, onu yirmi bin dirheme alabilir. Bunun dışında başka bir çaresi yoktur. Bu evi başka bir sahibi ortaya çıkarsa, satın alan verdiği 9999 dirhem ile bir dinarı satıcıdan geri ister. Yoksa akitte anlaşılan miktar (yirmi bin dirhem)'ı isteyemez. Çünkü mebiin başka sahibi çıkınca, satıcı ile alıcı arasında bir dinar ile yapılmış olan sarf işlemi bozulmuş olur. Eğer satın alan, bu konağın bir ayıbını tespit etse, bu durumda başka bir hak sahibi ortaya çıkmamış ise, onu satıcıya yirmi bin dirheme iade eder. Yani akitte konuşulan yirmi bin dirhemi, 9999 dirhem + 1 dinar olarak verdiği halde, şimdi onu yirmi bin dirhem olarak geri almaktadır. Buhârî, Hanefîlerin bu görüşüne açık bir tezat olduğunu söyleyerek, onların, Müslümânlar arasında böyle bir aldatmacaya izin verdiklerini söylemiştir. Oysaki Nebî (as): "Müslümân'ın alışverişinde ne bir gizli kusur, ne bir gayri meşruluk, ne de bir gizleme bulunur." buyurmuştur²⁴⁵.

Rivayet edilen hadislere genel olarak baktığımızda şuf'a hakkını düşürmekle ilgili dört çeşit hile göze çarpmaktadır. Şöyle ki **birinci** hadiste, komşunun şuf'a hakkını düşürmek için malın yüzde bir kısmını başkasına satarak yapılan bir hile gerçekleşmiş. **İkinci** hadiste de, şuf'a hakkını düşürmek için, şuf'a konusu olan mal başkasına hibe edilmiş ve bir miktar karşılık alınarak bir hile meydana gelmiştir. **Üçüncü** hadiste ise bir evden bir hisse satın alan kişi, şuf'a hakkını iptal etmek istediğinde, onu yemine çekilemeyecek küçük çocuğuna bağış yaparak bir hile yapmıştır. **Dördüncü** hadisteki hile ise şuf'a konusuna ortak olan kişinin şuf'a hakkını düşürmek için fahiş bir fiyat konularak gerçekleşmiştir.

Rivayetlerden de anlaşılacağı gibi Buhârî (ö. 256/870), bu tür hilelerin hepsine karşı çıkmakta ve neden karşı olduğunu da eserinde yer verdiği hadislere dayandırmaktadır. Buhârî'nin bu itirâzı genelde Hanefîlere yöneliktir²⁴⁶. Zira – birazdan vereceğimiz gibi- bu görüşlerin neredeyse hepsi Hanefî âlimlere âittir. Örneğin:

Serahsî (ö. 483/1090) şuf'ada yasal hileler şeklinde şu bilgileri nakletmektedir: Komşusunun arzusunu azaltmak için hile olarak önce bedelin

²⁴⁵ Buhârî, "Hiyel", 15.

²⁴⁶ Serahsî *el-Mebsût*, XIV, 221; Mahbûbî, *Şerhu'l-Vikâye*, II, 63; İbn Hacer, *Fethû'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, XIII, 592; İbn Battâl, *Şerhi Sahîhi'l-Buhârî li İbn Battâl*, VIII, 329; 'Aynî, *Umdetu'l-Kârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, XXIV, 122-123.

onda dokuzu karşılığında evin onda biri satılır. Sonra bedelin onda biri karşılığında evin onda dokuzu satılır. Bedelin çokluğundan dolayı komşu evin onda birini almak istemez. Geri kalan kısımda da onun hakkı yoktur. Yine satıcı komşunun mülküne bitişik olan taraftan bir arşın kadar bağışlayıp, sonra geri kalan kısmını satarsa, komşu için şuf'a hakkı olmaz. Dolayısıyla hediye için bedel şart koşulmadıkça, şef'iin şuf'a hakkı düşer. Bunun için yapılan hilelerde bir sakınca yoktur²⁴⁷.

Müşteri, gayr-i menkulun onda biri gibi küçük bir bölümünü yüksek bir fiyatla satın aldıktan sonra; diğer bir akitle de kalan kısmını az bir fiyatla satın aldığında şefi' ancak önceki akitte satış yapılan kısımda şuf'a hakkına sahip olup, diğer akitle satılan yerde şefi' olamaz. Zira bu malda şefi' komşu, müşteri ise ortakdır. Yüksek fiyatla meşfûun bihi satarak, şuf'a hakkını düşürmek câizdir²⁴⁸.

Bu ve benzeri rivayetlere baktığımızda şuf'a hakkını hile yaparak düşürme ile ilgili Hanefî mezhebinin iki imamı Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ve İmam Muhammed'in (ö. 189/805) farklı görüşlerde olduklarını görüyoruz. Şuf'a hakkını düşürmek için hileye başvurmanın cevazına yönelik Ebû Hanîfe'den bir görüş nakledildiğine dair bir bilgiye rastlamıyoruz. Nitekim "hiyel" konusuyla ilgili de Ebû Hanîfe'nin kaleme aldığı herhangi bir kitap da gün yüzüne çıkmamıştır ki böyle bir hilenin yapılıp yapılmadığını anlayalım²⁴⁹. Ancak Hanefî fıkıh kitaplarında Ebû Yusuf ile Muhammed'in bu konuda ihtilaf ettiğine dair bir takım bilgiler yer alıyor. Şöyle ki, Ebû Yusuf, şefi'in talebinden önce olduğu takdirde, şuf'a hakkını düşürmek veya şefi'in arzusunu kırmamak için, hakiki fiyatı gizleyip yüksek bir fiyat göstermek suretiyle hile yapmakta bir beis yoktur derken, İmam Muhammed, bunu kabul etmemiş, böyle bir hileyi yasaklamıştır²⁵⁰. Buradaki asıl gerekçe "zarar"dır. Hanefîler ise bu konuda Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) görüşünü tercih etmişlerdir. Zira Ebû Yûsuf, kişinin kendi mülkiyetindeki bir malı başkasına satmak zorunda olmasını, mal sahibine bir zarar telakki ederek, hile daha sabit olmadan şuf'a

²⁴⁷ Serahsî *el-Mebsût*, XIV, 221.

²⁴⁸ Konuyla ilgili misallere dair geniş bilgi için bkz: Köse, *İsam Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, 294-400.

²⁴⁹ Detaylı bilgi için bkz: Ebu Zehre, *Ebû Hanîfe*, 433-441.

²⁵⁰ Bkz: Köse, *İsam Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, 398; Serahsî, *el-Mebsût*, XIV, 223; 'Aynî, *Umdetu'l-Kârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, XXIV, 122.

hakkına sebebiyet veren ortaklık veya komşuluğun düşürülmesinin mekruh olmadığı kanaatindedir²⁵¹.

Buhârî'nin (ö. 256/870) Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) yönelik itirâzlarına karşı tavırla bilinen Hintli âlim Saharenfori, –Serahsî'den yaptığı nakille- şu bilgileri aktarmaktadır: Kim hükümler konusunda hileyi mekruh görürse, o kimse şeriat ahkâmının hakikatini mekruh saymış olur. Bu tür şeylerin de –meselelerin üzerinde- az düşünmekten kaynaklandığını ileri sürüyor. Yazar, hile yoluyla haramdan kurtulma ve helâl ulaşmanın hasan olduğunu söylerken; bir kimsenin hakkının iptali veya batıl bir sonuca götüren hileyi mekruh saymaktadır. Hasan olan hilede bir sakınca yoktur. Nitekim Yüce Allah şöyle buyuruyor: “...iyilik ve takva üzere yardımlaşın. Günâh ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın...²⁵²” birinci kısımdaki hileyin, iyilik ve takva üzere yardımlaşmak; ikinci kısımdaki hileyi de günâh ve düşmanlık üzere yardımlaşmak olduğunu kaydediyor. Dolayısıyla müşterinin amacı zarar vermek* olmadığı sürece buradaki yapılan hilede herhangi bir sakınca yoktur²⁵³.

Neticede şunu söyleyebiliriz ki Buhârî burada hadislerin metnini esas alarak hileye cevaz vermemiş, Hanefiler ise toplumun yarar ve zararını gözeterek Şâri'in sözlerine aykırı düşmeyecek şekildeki hilenin yapılmasına bir sakınca görmemiştir. Varılan sonuç şudur: “İslam'ın prensiplerine aykırı düşmedikçe yapılan hileler helâl, değilse haramdır.”

İ. Hâkim ve Yöneticiler Arasındaki Yazışma Durumu ve Tercüman Sayısı

Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh* adlı eserinde *Kitabü'l-Ahkâm* başlığı altında konuyla alakalı birkaç rivâyet yer almaktadır. Bunların sadece 15. ve 40. Bablarında *Kâle ba'du'n-nâs* ifadesi geçmektedir. Araştırmanın sınırları kısmında

²⁵¹ Köse, *İsam Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, 400.

²⁵² Mâide, 5/2.

* el-Azîmâbâdî, buradaki zarar vermeyi farklı yorumlamaktadır. Eğer amaç birine zarar vermemek ise, müşteri şefi'a zarar vermektedir. Diyerek İmam Buahri'yi savunmuştur. el-Azîmâbâdî, *Refû'l-iltibâs 'an ba'zi'n-nâs*, 142-143. Aslında bakılırsa el-Azîmâbâdî'nin bu savunması pek tutarlı gözükmemektedir. Çünkü şefi'nin daha meşfu almadan “maddi” zarar görme ihtimali yoktur. Kaldı ki Hanefiler de zarar olduğu halde böyle bir hileye cevaz vermemiştir.

²⁵³ Serahsî *el-Mebsût*, XXX, 273-274; el-Azîmâbâdî, *Refû'l-iltibâs 'an ba'zi'n-nâs*, 138-140.

da belirttiğimiz gibi 21. Babında dört defa farklı tabirler de kullanılmaktadır. Şimdi biz bunları bir kaç başlık altında inceleyeceğiz.

1. Hâkim ve Yöneticiler Arasındaki Yazışmaların Durumu

Konuyla ilgili Buhârî'nin (ö. 256/870) koyduğu bab başlığı şudur: “Mühürlü belgeye şahitlik; bunun câiz olan ve ihtiyatla karşılanacak kısmı. Bir hâkimin memuruna ve bir hâkimin başka bir hâkime gönderdiği mektuplar.” Buhârî koymuş olduğu bu başlığın ardından şu bilgileri aktarır: *Bazı insanlar şöyle demiştir: “Şer’î cezalar (Hudûd*) hariç, ‘bir hâkimin başka bir hâkime’ gönderdiği yazılı belgeler geçerlidir. Sonra bunun hata üzere öldürme meselesinde de câiz olduğunu söylemiştir. Zira iddiasına göre bu malî bir konudur** . Hâlbuki o, ancak katl sabit olduktan sonra malî konuya dönüşür. Bu konuda bilmeden veya kasten arasında bir fark yoktur.”* Buhârî bu görüşü aktardıktan sonra peş peşe şu delilleri getirir.

Hz. Ömer (ra), hudûd konusunda velisine, Ömer b. Abdülaziz de kırılan bir diş hakkında yazı göndermişlerdir. İbrâhim en-Nehaî dedi ki: “Yazının ve mührün kime âit olduğunu bildiği sürece, hâkimin hâkime gönderdiği yazı geçerlidir” demiştir. Şa'bî de hâkimin görüşlerini ihtiva eden mühürlü yazıyı geçerli saymaktadır. Ayrıca İbn Ömer'den de buna benzer bir rivâyet nakledilmektedir. Muaviye b. Abdülkerim es-Sekafî şöyle demiştir: Basra kadısı Abdülmelik b. Ya'lâ, İyas b. Muaviye, el-Hasen, Sümâme b. Abdullah b. Enes, Bilal b. Ebû Bürde, Abdullah b. Büreyde el-Eslemî, Amir b. 'Abîde ve 'Abbâd b. Mansûr ile görüşüm. Onlar, şahitler huzurunda olmaksızın hâkimelerin yazışmalarını geçerli kabul ediyorlardı. Kendisine yazı getirilen kişi, şâyet onun sahte olduğunu söylerse, ona “git, bundan kurtuluş yolunu talep et” denir²⁵⁴.

Hâkimin yazısı için şahit isteyen öncül kişiler, İbn Ebû Leylâ ile Sevvâr b. Abdullah'tır. Ebû Nu'aym, 'Ubeydullah b. Muhriz'den şu bilgileri rivâyet eder: Basra

* Guneymî, burada kısas konusunu da ilave ederek, yöneticilerin bu iki konuda yazılı belgelerin kabul edilmeyişini sebebini şüpheye bağlamaktadır. Bkz: Guneymî, *Keşfü'l-iltibâs 'amma evredehü'l-İmam el-Buhârî 'ala ba'di'n-nas*, 95.

** Mali konu oluşunun sebebi, hata ile öldürmede kısas olmayışıdır. Buhârî'nin de itirâz noktası buradadır. Yani rey ehli bir yandan hata ile öldürmede kısas yoktur derken, bir yandan da “الخطأ واحد -والعمد واحد” hata ve 'amed birdir” diyerek tenâkuza düştüğünü söyler. Bkz: Guneymî, *Keşfü'l-iltibâs 'amma evredehü'l- İmam el-Buhârî 'ala ba'di'n-nas*, 95-96.

²⁵⁴ Buhârî, “Ahkâm”, 15.

kadısı Musa b. Enes'ten bir yazı getirdim. O Küfe'de iken, benim falan ve filan kişilerden alacağım olduğuna dair kendisine şahit sunmuştum. Bu belgeyi, Kasım b. Abdurrahman'a getirdiğimde, onu geçerli saydı. el-Hasen ve Ebû Kılâbe, belgenin içindekiler kısmını bilmeden bir vasiyete dair şahitlik yapmayı mekruh saymışlardır. Çünkü kişi, vasiyette yapılabilecek bir haksızlığı bilemez. Nebî (as), Hayber halkına bölgelerinde öldürülen Abdullah b. Sehl için yazılı olarak şöyle demiştir: "Ya onun diyetini ödersiniz, ya da bir savaşa hazır olduğunuzu bize bildirirsiniz." Zührî, perde arkasında duran bir kadın hakkında şahitlik yapma hususunda: "Onu tanıyorsan şahitlik yap, yoksa şahitlik yapma" demiştir²⁵⁵.

Buhârî'nin koyduğu bu bâb başlığına dikkat edilecek olursa, diğer rivâyetlerle birlikte üç hüküm göze çarpmaktadır. İbn Battâl (ö. 449/1057) bu üç hükmü şu şekilde özetlemektedir:

1- Yazıya şehâdet: İbn Battâl diyor ki: Âlimler, şahidin şehâdet olayını hatırlamadıkça, hâkimin yazısını gördüğünde şahitlik yapmasının câiz olmadığı noktasında ittifak etmişlerdir. Söz konusu şehâdeti hatırlamıyorsa, şahitlik edemez. Çünkü dileyen mühür kazıtabilir, dileyen de mektûp yazabilir. Bir diğer delil de şudur: "...ancak bilerek hakka şahitlik edenler bunun dışındadır²⁵⁶." "...biz ancak bildiğimize şahitlik etirik²⁵⁷." İmam Malik (ö. 179/795), yazı üzerine şehâdeti geçerli saymıştır. Ancak fıkıh bilginleri buna muhalefet etmiş, İmam Malik'in bu görüşünü şaz kabul etmişlerdir.

2- Bir hâkimin başka bir hâkime mektubu: Bu konuda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Çoğunluk bunun câiz olduğunu savunurken, Hanefîler şer'i cezaları (hududu) bundan ayrı tutmuşlardır. İmam Şâfiî'nin (ö. 204/819) görüşü de bu doğrultudadır. Burada İmam Buhârî'nin, rey ehline karşı ileri sürdüğü delil daha güçlüdür. Ancak İbn Battâl bunu Hz. Peygamberin, civar hükümdarlarına karşı yazdığı mektupta, herhangi bir kimseyi şahit tutmadığı bilgisini vererek İmam Buhârî'nin görüşünü çürütme çabasında bulunmaktadır.

3- Mektupta olan şeyleri ikrâra şehâdet: Âlimler, bir hâkim yazdığına iki kişiyi şahit tutup da onlara bunu okumaz ve içinde olanlar hakkında bilgi vermezse, o mektubun kabul edilip edilmeyeceği konusunda farklı görüşler

²⁵⁵ Buhârî, "Ahkâm", 15.

²⁵⁶ Zuhruf, 43/86.

²⁵⁷ Yûsuf, 12/81.

sergilemişlerdir. İmam Mâlik bu câizdir derken, Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve İmam Şâfiî (ö. 204/819) câiz değildir derler ve görüşlerine yüce Allah'ın "Biz bildiğimizden başkasına şahitlik etmedik²⁵⁸" âyet-i kerimesini delil göstermişlerdir. İbn Battâl (ö. 449/1057) şöyle devam eder: İmam Malik'in delili şudur: Hâkim bunun kendi mektubu olduğunu ikrâr ettiği takdirde, buna şahitlikten maksat, mektubu alan hâkimin bunu diğer hâkimin yazdığı mektup olduğunu öğrenmesidir. İmam Mâlik ayrıca şahitlerin, üzeri mühürlü olan, vasiyetle kapalı olan mektuba şahitlik etmelerine cevaz vermiştir. Bu durumda iki şahit hâkime "Biz hâkimin bu mektubun içinde olanları ikrâr ettiğine şahidiz" derler. Bu konudaki delil Hz. Peygamber (as)'in vâlilerine yazdığı mektubu götürecek kimselere okumaksızın göndermesidir. Bu mektuplar bir takım hüküm ve sünnetler içermekteydi²⁵⁹.

Anlaşıldığı kadar İmam Buhârî (ö. 256/870), bu hadise göre, mühürlü belgelerin başka ek bir karine olmaksızın geçerli kabul edilmesi kanaatindedir. Bu konuda yukarıdaki rivayetlerin yanı sıra delil olarak şu rivâyeti de zikreder: Enes b. Malik diyor: Nebî (as) Bizans imparatorluğuna İslam'a davet mektubu yazmak isteyince, bazı sahâbiler "Onlar, mühürlü olan belgeler dışındakileri okumaz" dedi. Bunun üzerine Nebî (as) gümüş bir mühür yaptırdı. Şu anda sanki onun parıltısını görüyorum. Nakşî, "Muhammed Rasûlüllah" cümlesiydi²⁶⁰.

Buhârî'nin itirâz ettiği bu görüş Hanefîlere aittir. Zira Hanefîlere göre borçlar konusunda bir hâkimin başka bir hâkime gönderdiği yazı, ittifakla geçerlidir²⁶¹. Merğînânî (ö. 593/?) bu konuda "Bir hâkimin başka bir hâkime haklar konusunda gönderdiği yazı, ancak şahitler olduğu zaman kabul edilir" şeklinde bir kayıt koymaktadır²⁶². Hudûd ve kısas konularındaki yazılar ise kabul edilmez.

Bu mesele bazı Hanefî kaynaklarında şöyle izah edilmektedir: Bir hâkimin yazdığı yazı başka bir hâkime ulaşınca O, yazıyı getirenden bunun o hâkimin yazısı ve mührü olup olmadığı konusunda delil ister. Çünkü hâkim bunu kesin olarak bilmemektedir. Yazının diğer hâkime âit olduğu ancak iki kişinin şahit (iki erkek ya

²⁵⁸ Yûsuf, 12/81.

²⁵⁹ İbn Battâl, *Şerhi Sahîhî'l-Buhârî li İbn Battâl*, VIII, 230-234; İbn Hacer, *Fethû'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, XIV, 185-187.

²⁶⁰ Buhârî, "Ahkâm", 15.

²⁶¹ Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 37.

²⁶² Merğînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-Mübtedî*, V, 372.

da bir erkek iki kadın) olmasıyla sabit olur. Hâkim yazıyı tanıklara okur, onlar da yazıdaki bilgilere tanıklık eder. Hatta Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) ilk görüşüne göre, yazıyla hüküm vermenin câiz olması için, tanıkların o yazıda yer alan bilgileri bilmesi şarttır. Yazıya şehâdet konusunda aslolan maksadın şâhitler tarafından bilinmesi gerekiyor. Maksat ise yazının ve mührünün kendisi değil, mektubun içeriği (yazıdaki bilgi)'dir²⁶³.

Zikredilen görüşlere dikkat edecek olursak Buhârî rivâyet ettiği hadislerde geçen şahısların uygulamasını ve onların aktardıklarını delil getirerek hâkimler arasındaki yazışmada, mühürlü yazı dışında başka bir şey gerekmediği kanaatini taşımaktadır. Ancak Hanefiler bu konuda ihtiyatlı davranmış ve yazıda şüphe olabileceği ihtimalini göz önünde bulundurarak şâhit getirilmesi gerektiği görüşünü savunmuşlardır. Daha önce de söylediğimiz gibi Hanefilerin bu tutumu toplumdaki bozulmayı dikkate alarak, hüküm konusunda şüpheyi tamamen ortadan kaldırma gayretleri olsa gerek.

2. Tercüman Sayısı

Son olarak Buhârî ile rey ehli arasındaki ihtilafı konuların biri de, hâkimin tek tercümanla yetinip yetinemeyeceği konusudur. Buhârî bu konuda "Hâkimlerin ifadeleri tercüme ettirmeleri ve bir tek tercüman câiz olur mu?" şeklinde bir bab başlığı koyarak ardından şu rivayetleri zikreder. Hârice b. Zeyd b. Sabit'in rivâyetine göre Nebî (as) Zeyd b. Sabit'e yahudilerin kullandığı yazıyı öğrenmesini emretmiştir. O kısa sürede bunu öğrenerek, Hz. Peygamber'in onlara gönderdiği yazıları kaleme alma ve onların Peygamber'e gönderdikleri yazıları kendisine okuma görevini üstlenmiştir. Hz. Ömer; Hz. 'Ali, Hz. 'Abdurrahman ve Hz. Osman (ra)'ın bulunduğu bir mecliste, (konuşmasını anlamadığı zinadan hamile kalmış) bir kadına hakkında, "Bu hanım ne diyor?" diye sormuştur. Bunun üzerine 'Abdurrahman b. Hatib, (tercümanlık yaparak) "Onun, Hz. Ömer'e, kendisiyle zina eden kişiyi haber verdiğini" söylemiştir. Ebû Cemre, İbn Abbâs'a gelen insanlara

²⁶³ Serahsî, *el-Mebsût*, c. XVI, s. 145,146-147; Merğînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-Mübtedî*, V, 375-376.

²⁶³ Serahsî, *el-Mebsût*, XVI, 145,

tercümanlık yaptığını söylemiştir. *Bazılarına göre ise hâkimin iki tercüman bulundurması zorunludur*²⁶⁴.

Konuyla ilgili bir diğer rivâyet de şudur: Buhârî, Ebû Süfyan'ın Müslümân olmadan önce Hirakl ile görüşmesini anlatan rivâyeti de kısaca zikreder. Hirakl tercümanına: Onlara şunu söyle: Ben buna soruyorum. Eğer bana yalan söylerse, onu yalanlayınız, demiş ve sözünü söylemiştir. Yine tercümana şöyle demiştir: "Ona şunu söyle: Eğer bu söylediğin gerçekse, o (Hz. Peygamber) ileride şu iki ayağımın durduğu yere malik olacak"²⁶⁵.

Burada Buhârî'nin soru formatıyla koyduğu bab başlığı aslında bir ihtilafın habercisidir. Rivayetlerden anlaşıldığı gibi Buhârî bu konuda tek bir tercümanın yeterli olacağı kanaatindedir. Buhârî'nin buradaki itirâzı, Hanefîlerden İmam Muhammed'in (ö. 189/805) görüşüne yöneliktir. Zira İmam Muhammed'e göre tercümanın iki kişi (iki erkek veya bir erkek iki kadın) olması gerekiyor. Bu görüşe İmam Şâf'î (ö. 204/819) de muvafaka etmiştir²⁶⁶. Buradaki gerekçe şudur: Hâkim anlamadığı şeyi duymamış gibidir. Bu, hâkimin sadece tercüme eden kimseden dinleyeceği anlamına gelir. Çünkü hâkim sadece tercüme eden kişinin sözünü anlamaktadır. Hüküm ona göre verilecektir. Bu yüzden hâkim için tercüme, tanıklık hükmündedir ve Dolayısıyla iki kişi olması lazımdır. İmam Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a göre bir tercüman yeterlidir. İki kişi olması tedbir içindir²⁶⁷.

Görüldüğü gibi bu meselede Ebû Hanîfe ve Buhârî arasında herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir.

²⁶⁴ Buhârî, "Ahkâm", 40.

²⁶⁵ Buhârî, "Ahkâm", 40.

²⁶⁶ Guneymî, *Keşfü'l-iltibâs 'amma evredehü'l- İmam el-Buhârî 'ala ba'di'n-nas*, 97.

²⁶⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, c. XVI, s. 137-138.

SONUÇ

İmam Buhârî'nin, sahîh kabul ettiği hadislerden oluşturduğu *el-Câmi'u's-Sahîh* adlı eseri, hadis edebiyatının sıhhat açısından en güvenilir kaynağı olması yanı sıra aynı zamanda bir fıkıh kitabı niteliği de taşımaktadır. Buhârî'nin eserinde yer alan bazı fikhî meseleleri incelediğimizde onun sadece hadis ilminde değil, aynı zamanda fıkıh ilminde de otoriter bir şahsiyet ve mezhep imamları seviyesinde bir müçtehit olduğunu anlıyoruz.

Buhârî'nin önemli miktarda fikhî görüş ve içtihatlarını özellikle bâb başlıklarında görüyoruz. Nitekim o, rey ehline itirâzda bulunurken kendi görüşünü bu bâb başlıklarında zikretmektedir. Böylece Buhârî, asıl amacı olan sahîh gördüğü hadisleri toplamının yanı sıra, hadis ve âyetlerden yaptığı çeşitli istinbatlarına yer vererek, her iki amacını birlikte gerçekleştirmeye çalışmaktadır.

Buhârî'nin, *bazı insanlar dedi ki (Kâle ba'du'n-nâs)* şeklinde itirâz ettiği meseleler, *el-Câmi'u's-Sahîh* adlı eserinde yer almaktadır. Bu ifade daha sonra çeşitli tartışmalara konu olmuştur. Yaptığımız araştırma neticesinde bu ifadenin, *el-Câmi'u's-Sahîh*'te toplam yirmi beş (25) yerde geçtiğini tespit etmiş bulunmaktayız. Bunları konu dağılımına göre sıralayacak olursak, 1 defa Zekât, 2 Hibe, 1 Şehâdet, 1 Vesâyet, 1 Talak, 1 Eyman ve'n-Nezair, 2 İkrâh, 14 Hiyel, 2 Ahkâm'da zikredilmiştir.

Buhârî'nin eleştirdiği meselelerde kullandığı "*Kâle ba'du'n-nâs*" ifadesinin, karşı tarafı küçümsemek veya alay etmekle pek ilgisi olduğunu düşünmüyoruz. Kanaatimizce bu ifade o dönemin ilmî geleneğine uygun ve ilim erbabı arasında kullanılan yaygın bir üslup olduğu için bu ifadeyi tercih etmiştir.

Buhârî sadece nasslardan istinbatta bulunan bir âlim değil, aynı zamanda nasslara aykırı gördüğü diğer görüşleri de eleştiren bir müçtehittir. Bu nedenle Buhârî, eleştiride bulunurken herhangi bir kişi hedef almamıştır. Sadece görüşlere karşı itirâzda bulunmuştur. Fakat eleştiri konusu olan meselelerin çoğu Ebû Hanîfe'ye ait olduğu için, itirâzların tümü Ebû Hanîfe'ye yönelik olduğu şeklinde anlaşılmıştır.

Eleştiri konusu olan meselelerin hedef kitlesine gelince, söz konusu görüşlerin genelde Ebû Hanîfe'nin ve onun mezhebini takibeden Hanefî âlimlerinin

tercih edilen görüşleri olduğu göze çarpmaktadır. Ancak bir meselede Hanefî âlimleriyle İmam Şâf'î'nin (ö. 204/819) görüşü örtüşmektedir. Bunların her biri tez çalışmamızda ayrı-ayrı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Buhârî, hiyelle ilgili hadisleri, ilgili bablarda geçtiği halde, rey ehlinin hile konusundaki görüşlerini reddetmek için hiyel bölümünde de tekrar etmiştir. Ona göre, bütün hileler batıldır. Dolayısıyla hileye dair meselelere, onlara cevaz verenlerin görüşlerini reddetmek için kitabında yer vermiştir. Diyebiliriz ki hiyel konularının tamamı, Buhârî ile Hanefîler arasında tartışma konusu olmuştur.

Münakâşa konusu olan meselelerin genelinde, Buhârî ile rey ehli arasındaki ihtilaf, nassları anlama ve tevil farklılığından doğmaktadır. Kaldı ki bazı meselelerde, Buhârî'nin rey ehlinin görüşleriyle örtüştüğü konular da olmuştur.

Bu münakâşaların bir diğer nedeni de şudur: Buhârî, nassın zahiri anlamını dikkate alarak meselelere yaklaşırken, rey ehli ise gerektiğinde nassları yorumlamaktan kaçınmamışlardır. Nitekim biz bunu hiyel konusunda sıkça görmekteyiz. Yoksa Hanefîler, hiyelle alakalı görüşlerini herhangi bir kötü amaçla ortaya koymamışlardır. Dolayısıyla Buhârî'nin ve kimi şârihlerin, Hanefîlerin, şöhret amaçlı "hiyel kitabının yazdığını" ve kötü maksatla hile yaptığı iddiasını ortaya atmaları geçersiz olmaktadır.

Yine hiyel konusunda Buhârî'nin itirâzlarının tümünü hile olarak değerlendirmek de pek sağlıklı değildir. Biraz dikkat edilirse bu ihtilaflar, hileden ziyade hukûkî birer farklı değerlendirmedir. Hanefî âlimlerinin "Mustafa Baktır'ın ifadesiyle" tatbikatçı olduğunu göz önünde bulundurursak, niyetten öte delilleri tercih etmesi de gayet normaldir. Hakkında açık nas bulunmayan meseleler ise farklı bir ictihattır. Dolayısıyla ictihâdî meselelerde ihtilaf olması tabiidir.

Kısaca ifade etmek gerekirse Buhârî, Kitap ve Sünnet hakkında en iyi bilgisi olan mutlak bir müçtehittir. Dolayısıyla meseleleri, vâkîf olduğunu düşündüğü bu iki ana kaynaktan hareketle vazetmeye çalışmaktadır. Elbette ki Buhârî'nin bilgi birikimi, yaptığı ilim yolculuğu, sahâbe ve tâbi'in âlimleri ile kendinden önceki müçtehit imamlarının görüşlerine de vakıf olması, bu konuda ortaya attığı görüşlerinde ona yardımcı olmuştur. Binâen O'nun başka bir müçtehidin görüşüne itirâz etmesi gayet doğaldır.

BİBLİYOGRAFYA

- ABDULMECİD**, Mahmud Abdulmecid, *el-İtticâhâtü'l-fıkhîyye 'inde ashâbi'l-hadis fi'l-karnis-sâlis el-hicrî*, Kâhire 1979.
- AHMED**, Muhammed b. Hanbel (ö. 241/855), *el-Müsned* (çev. Rifat ORAL-Süleyman SARI) Konya 2004.
- AKTAN**, Hamza, "Defîne" *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 87-88.
- APAYDIN**, H. Yunus, "Karz", *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, s. 520-525.
- ATAR**, Fahrettin, "Tedbir", *DİA*, XL, İstanbul 2011, s. 258-259.
- AYDIN**, M.Akif, "Gasp", *DİA*, VIII, İstanbul 1996, s. 387-392.
- , "Li'ân", *DİA*, XXVII, Ankara 2003, s. 172-173.
- 'AYNÎ**, Badruddin Ebî Muhammed Mahmûd b. Ahmed (ö.855/1451), *Umdetu'l-Kârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrût ts. I-XXV.
- AZİMÂBÂDÎ**, Ebû't-Tayyib Şemsulhak (ö. 1911), *Refû'l-iltibâs 'an ba'zi'n-nâs*, Kâhire 1975.
- BAKTIR**, Mustafa, "Buhârî'nin Sahîhindeki Kitabü'l-Hiyel Hakkında Bazı Mülahazalar", *EAÜİFD*, S, 10, Kaysari 1996. s. 59-79.
- BARDAKOĞLU**, Ali, "Had", *DİA*, XIV, İstanbul 1996, s. 547-551.
- , "Hibe", *DİA*, XVII, İstanbul 1998, s. 421-426.
- , "İkrâh", *DİA*, XXII, İstanbul 2000. s. 30-37.
- BİLEN**, Mehmet, "Buhârî'nin Fakîhliği Meselesi", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI, S. 2. Diyarbakır 2004.
- BOZKURT**, Nebi, vd, "İçki", *DİA*, XXI, İstanbul 2000, s. 455-464.
- BUHÂRÎ**, Muhammed b. İsmâ'îl (ö.256/870), *el-Câmi'u's-Sahîh*, Beyrût 1416/1995.
- , *Halku ef'ali'l-ibad*, (thk, Bedru'l-Bedr), Arapça-Türkçe karşılıklı neşir, Yusuf, Özbek, İstanbul 1992.
- ÇEKER**, Orhan, *Fıkıh Dersleri-1*, Konya 2005.
- DÖNMEZ**, İbrahim Kâfi, "Şüf'a", *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, s. 248-252.
- , "Müt'a", *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 174-180.
- EBÎ DÂVÛD**, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî (ö. 275/888), *Sünen-ü Ebî Dâvûd*, Beyrût ts.
- EBÎ'L-FADL**, Cemâlü'd-din Muhammed b. Mükrim b. Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, Beyrût ts.

- EBÛ 'ATÎK**, Gulam Resûl, *et-Teşrihu li'n-nâs fi Şarh-i Kâle ba'du'n-nâs*, Karaçi, ts.
- EBÛ HANÎFE**, İmam Azam (ö. 150/767), *Fıkh-i Ekber (Aliyyü'l-Kâri Şerhi)*, (çev: Yunus Vehbi, Yavuz), İstanbul 2009
- EBÛ ZEHRE**, Muhammed, *Ebû Hanîfe*, (çev: Osman Kesikoğlu), Ankara 1997.
- EREN**, Mehmet, "Buhârî'nin Rey Ehline İtiraz Ettiği Bazı Meseleler", Dini Araştırmalar Dergisi, V, S, 15. Ankara, Ocak-Nisan 2003.
- ERKAN**, Arif, *el-Beyan*, II, İstanbul 2004.
- FERAHİDÎ**, el-Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-'Ayn*, Beyrût 2004.
- GÖLCÜK**, Şerafeetin, "Cehmiyye", *DİA*, VII, İstanbul, 1993, s. 235-236.
- GÖRMEZ**, Mehmet, *Sünnet ve Hadislerin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Ankara 1997, s. 107.
- GÖZÜBENLİ**, Beşir, "Âriyet", *DİA*, III, İstanbul 1991. s. 379-380.
- GUNEYMÎ**, Abdulğani, el-Meydânî (ö. 1298/1877), *el-Lübâb fî Şarhi'l-Kitâb*, İstanbul, ts, I-IV.
- , Keşfü'l-iltibâs 'amma evredehü'l- İmam el-Buhârî 'ala ba'di'n-nas, (nşr: Abdulfettâh Ebû Gudde), Halep 1993.
- GÜLEÇ**, Hasan, "Şiğâr", *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, s. 142-143.
- GÜLER**, Zekeriya, *Zâhirî Muhaddislerle Hanefî Fakîhleri Arasındaki Münakaşalar ve İhtilaf Sebepleri*, Ankara 1997.
- HADDÂDÎ**, Ebû Bekir b. 'Ali (ö. 800/ 1397), *el-Cevheretü'n-neyyire*, İstanbul, ts, I-II.
- HATİB**, Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Bağdadi (ö.463/1071), *Tarihu Bağdad ve Medineti's Selâm*, Daru'l-Kütübi'ı-İlmiyye, Beyrût ts. I-XIV.
- HEREVÎ**, el-Kasım b. Sellâm (ö.224/838) *Ğaribü'l-hadis*, I, Beyrût ts.
- HÜSEYNİ**, Abdülmecid Haşim, *el-İmamü'l-Buhârî: Muhaddisen ve fakîhen*, Kâhire ts.
- İBN BATTÂL**, Ebi'l-Hasan 'Alî b. Halef b. 'Abdilmelik (ö. 449/1057), *Şerhi Sahîhî'l-Buhârî li İbn Battâl*, Kâhire 2004.
- İBN CEMA'A**, Muhammed b. İbrahim (733/1332), *Münâsebâtü Terâcimü'l-Buhârî*, thk, Muhammed İshâk es-Selefi, Bombay 1984.
- İBN HACER**, Ebû'l-Fadl Şihâbüddin Ahmed b. Ali el-Askalani (ö.852/1448), *Hedyü's-Sârî Mukaddimetu Fethû'l-Bârî*, (thk: M. Fuad, Abdalbaki-M. Hatib), Beyrût 1959.

- , *Tağlik'u-Ta'lik 'ala Sahîhi'l-Buhârî*, thk: Said Abdurrahman Musa el-Kazakî, 'Amman 1985, I-V.
- , *Fethû'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk: M. Fuad Abdalbâkî Muhibbuddin el-Hatib, Darü'l-Marife, Kâhire, 1986, I-XIII.
- İBNÜ'L-ESÎR**, el-Cezerî, el-Mübârek b. Muhammed, (ö. 606/1902) *en-Nihâye fi ğarîbi'l hadîs ve'l-eser*, c. II, Kâhire 1965.
- İBN MÂCE**, Ebî 'Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (ö. 273/886), *Sünenü İbn Mâce*, Beyrût 1975.
- İBN MA'CÛZ**, Muhammed, *Ahkâmü's-şu'fa fi'l-fikhî'l-İslâmî ve't-taknîn'l-mağâzi el-Mukârin*, Fas 1993.
- İBNÜ'L-HÛMÂM**, Kemâlüddin Muhammed b. 'Abdilvâhid (ö. 861/1456), *Fethu'l-kadîr*, Beyrût 1315. I-IX.
- İBNU'L-MUNEYYİR**, (ö. 683/1284) *el-Mutevârî 'ala Ebvâbi'l-Buhârî*, thk: Ali Hasan 'Ali Abdulhamîd, Beyrût 1990.
- İSFEHANÎ**, er-Râğib, el-Hüseyn b. Muhammed, (ö.425) *el-Müfredât fi ğaribi'l Kur'ân*, İstanbul 1986.
- KARAMAN**, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İstanbul, 2009. 5. Baskı.
- KÂSÂNÎ**, Ebî Bekir 'Alaüddin b. Mesûd (ö. 587/1191), *Bedâ'i'u's-sanâ'i fi Tertîb's-şerâ'i*, Mısır, ts, I-VII.
- KİRMÂNÎ**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî (ö. 781/1384), *el-Kevâkibü'd-derârî fi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrût 1981.
- KOCA**, Ferhat, "İkrar", *DİA*, XXII, İstanbul 2000, s. 38-40.
- KÖSE**, Saffet, *İsam Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, İstanbul, 1996.
- , "Hiyel", *DİA*, XVIII, İstanbul 1998, s. 170-178.
- , "Ca'ferîlikte Mut'a ve Ona Karşı Sünnî Duruş" *Marrife*, S, 3, Konya 2008, s. 75-120.
- , "Hile-i Şer'iyye Konusunda Ebû Hanîfe'ye Yöneltilen İthamlar" s. 45-58.
- KUDÛRÎ**, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 428/1036), *Muhtasarı'l-Kudûrî*, İstanbul 1979.
- MAHBÛBÎ**, Ubeydullah b. Mesûd el-Mahbûbî el-Hanefî (ö. 747/?), *Şerhu'l-Vikâye*, Ürdün 2006.
- MAKDÎSÎ**, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Beşârî (ö. 380/990), *Ahsenü't Tekâsim, fi Ma'rifeti'l-Ekâlim*, thk: Muhammed Mahzum, Beyrût 1987.

- MERĞİNÂNÎ**, Ali b. Ebû Bekr b. Abdülcelil (ö. 593/1197), *el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-Mübtedî*, Karaçi hicri, 1417.
- MERTTÜRKMEN**, Hilmi, *Buhârî'nin Ebû Hanîfe'ye İtirazları*, (basılmamış doktora tezi), Erzurum 1976.
- NARŞAHÎ**, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ca'fer (ö.348/959), *Tarihu Buhara*, Tahran, ts.
- MÜSLİM**, Ebû'l-Hüseyin b. Haccâc en-Nisâburî (ö.261/874), *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul, ts.
- NEVEVÎ**, Ebû Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref (ö.676/1277), *Ma Temessü İleyhi hâcetü'l-kârî li Sahîhi'l-İmam el-Buhârî*, Beyrût ts.
-----, *Tezhibü'l-Esmâ ve'l-Luğât*, Beyrût ts, I-III.
- NİZAMÎ**, K. A, "Delhi", *DİA*, IX, İstanbul 1994, s. 126-128.
-----, *Tehzibü'l-Esmâ, ve'l-Lüğât*, Darü'l-Fikir, Beyrût 1996.
- ÖĞÜT**, Sâlim, "Buhârî, Muhammed b. İsmâ'îl", *DİA*, VI, İstanbul 1992, s. 368-376.
-----, ÖZCAN, Abdülkadir, "Dilsiz", *DİA*, IX, İstanbul 1994, s. 303-305.
- ÖZPINAR**, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara 2005.
- ÖZŞENEL**, Mehmet, "Nezîr Hüseyin" *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 73-74.
- SAHARENFORÎ**, Ahmed Ali (ö. 1297/?), *Ba'zu'n-nâs fi de'il-vesvâs*, ts.
- SENHURÎ**, Abdurrezzâk Ahmed (ö. 1971), *Mesâdiru'l-hak fi'l-sıkhı'l-İslâmî*, Beyrût, ts.
- SERAHSÎ**, Şmsü'l-eimme Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed (ö. 483/1090), *el-Mebsût*, İstanbul 2008, I-XXX.
- SEZGİN**, M. Fuad, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1956.
- ŞÂFİ'Î**, Muhammed b. İdrîs (ö. 204/819), *el-Ümm*, I-IV, Beyrût ts.
- TİRMİZÎ**, Ebû İsa Muhammed (ö.279/892), *el-Câmi'u's-Sahîh (sünen)*, Kâhire 1933.
- YÜCEL**, Ahmet, *Hadis İstilahların Doğuşu ve Gelişimi Hicri İlk Üç Asır*, İstanbul 1996.
- ZEBİDÎ**, Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed b. 'Abdüllatîf (ö. 863/1487), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi*, (çev: Ahmed Naim), Ankara 1987, I-XIII.
- ZEHEBÎ**, Şemsuddin, Muhammed b. Ahmed (ö.748/1347), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk, Şuayb, el-Arnâvut-Kamil el-Harat, Beyrût 1402/1982, I-XXV.

